

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НОВИЦЬКИЙ ІГОР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 338.436:664.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ**

Спеціальність 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність
Галузь знань 07 – Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І.В. Новицький

Науковий керівник: Нестерчук Юлія Олександрівна, доктор економічних
наук, професор

Умань – 2020

АНОТАЦІЯ

Новицький І.В. Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (07 – Управління та адміністрування). – Уманський національний університет садівництва, Умань, 2020.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних й практичних проблем формування механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. У роботі обґрунтовано низку концептуально нових, важливих для економічної науки та аграрного підприємництва положень і висновків.

Об'єктивні передумови виникнення інтеграційних взаємодій учасників процесу відтворення в аграрному секторі дозволяють тлумачити їх як інструмент реалізації стратегії сталого інноваційного розвитку цієї складної соціально-економічної системи в умовах мінливого зовнішнього середовища. Сутнісними характеристиками інтегрованого розвитку підприємств продуктивних підкомплексів вітчизняного аграрного сектору є багатоступеневий ієрархічний характер, діалектична єдність внутрішньої організації інтегрованої структури та зовнішніх зв'язків, розширення взаємодій суб'єктів господарювання в межах послідовних стадій виробничо-розподільчого процесу за певними видом інтеграційних процесів під впливом специфічних груп факторів.

Узагальнено принципові формальні та змістові характеристики аграрно-промислових формувань зернопродуктового підкомплексу, що розглядаються як створені задля досягнення спільної мети на тимчасовій чи постійній основі динамічні системи відносно відокремлених учасників зернопродуктової вертикалі, що господарюють як цілком самостійні

юридично та економічно суб'єкти ринкових відносин, основною метою яких є забезпечення та гарантування взаємовигідних (відносно рівних) економічних умов стійкого інноваційного розвитку усіх учасників технологічного ланцюга через подолання проявів монополізму окремих з них.

Обґрунтовано необхідність корегування методики комплексного аналізу та оцінки стійкості виробництва відповідно до галузевих особливостей підприємств зернопродуктового підкомплексу з використанням комплексного критерію стійкості, розрахованого на основі показників їх динаміки, як співвідношення середнього приросту лінійного тренду та середньоквадратичного відхилення рівнів від тренду.

Проаналізовано тенденції валового виробництва зерна та формування експортного потенціалу зернової галузі України, регулюючі чинники формування врожайності зернових, встановлено визначальну роль фінансового та обслуговуючого блоків, що стримують запровадження прогресивних технологій, й оновлення та оптимізацію машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств.

Удосконалено методичні засади моніторингу розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу та підприємств у його складі, що передбачають консеквентні аналітичні дослідження двох груп підприємств, згрупованих з врахуванням особливостей їх функціонування в інтегрованому полі та поза ним, на основі системи абсолютних показників, що характеризують силу коливань, та відносних – задля оцінки рівня інтенсивності процесу змін у його результативності та динаміки розвитку.

Встановлено, що сировинна основа сталого функціонування і розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу формується на рівні сталого продукування зерна у сільськогосподарських підприємствах досліджуваного регіону. Загальні показники варіації цін на зерно дозволяють аналізувати тенденції зміни ринкової кон'юнктури та оцінювати конфлікт інтересів виробників та споживачів цієї продукції. Специфічний характер й тіснота

взаємозв'язків між виробниками зерна та його переробниками (промисловими споживачами) у межах зернопродуктового підкомплексу впливає на формування залежності між тривалістю проходження зерна по складових продуктового ланцюга та ритмічністю виробництва.

Обґрунтовано пропозиції з реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу через налагодження контрактних відносин між його суб'єктами, внутрішньогосподарську та міжгосподарську кооперацію та інтеграцію з метою координації виробничих програм та фінансових ресурсів для ефективної діяльності усіх учасників технологічного циклу максимальної (глибокої) переробки зерна у межах високотехнологічних аграрно-промислових формувань.

Розроблено модель пропорційно-збалансованого розвитку підприємств регіонального агробізнесу, що представлений об'єднаннями кооперативного та аграрно-промислового типу різних видів. Зокрема в зернопродуктовому підкомплексі функціонує досить неоднорідна мережа зернових компаній, що різняться за ступенем спеціалізації, наявністю основних ланок технологічного ланцюга, масштабами виробництва, асортиментом продукції тощо.

Доведено доцільність застосування програмно-цільового підходу щодо вирішення проблем стійкого розвитку підприємств різних галузей зернопродуктового підкомплексу з метою мобілізації його засобами переваг аналізованих регіонів, елімінування впливу негативних чинників та мінімізації ризиків.

Систематизовано принципи формування стратегічної програми забезпечення стійкого розвитку суб'єктів основних галузей зернопродуктового підкомплексу. Обґрунтована програма стійкого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу на основі державно-приватного партнерства має усі ознаки цілісної системи налагодження та ефективного розвитку таких відносин між учасниками зернопродуктової вертикалі та владними інститутами й інституціями щодо

продовольчого забезпечення та формування експортного потенціалу конкретного регіону, успішна реалізація якої можлива за умови системного моніторингу зовнішніх факторів функціонування підприємств в умовах конкретного регіону на основі SWOT-аналізу.

Обґрунтовано організаційну модель міжрегіональної квазіінтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу, первинний рівень якої об'єднує профільні центри координації інтеграційних процесів учасників технологічного ланцюга, які у складі районного центру разом з іншими районними центрами підпорядковані центру на рівні області. За умови досягнення згоди на міжрегіональному рівні щодо делегування окремих функціональних компетенцій міжрегіональному центру координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі, це сприятиме врахуванню регіональних особливостей розвитку сільськогосподарських й переробних підприємств на первинному рівні, акумулюванню та класифікації їх проблем на вищому рівні та формуванню оптимального механізму їх вирішення.

Встановлено доцільність у межах організаційно-економічного механізму залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері, розробки та реалізації моделі регіонального фінансово-агропромислового комплексу на основі інтегрованої групи підприємств, як консолідованої системи учасників замкненого зернопродуктового ланцюга, які обирають спільний напрям розвитку, стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії, при цьому оцінювати стійкість розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу пропонується за уточненою системою індикаторів, що характеризують зміни у зовнішньому середовищі та внутрішні відхилення у функціональних підсистемах в розрізі їх господарюючих суб'єктів.

Удосконалено алгоритм стратегічного управління розвитком інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу у частині

виявлення, оцінки та моделювання можливого спектру стратегічних альтернатив розвитку засобами економіко-математичного моделювання з постановкою економічного завдання оптимізації структури використовуваних посівних площ, проектування виробничої програми сільськогосподарських підприємств за умови реалізації стратегії диверсифікації за рахунок поглиблення переробки зерна.

Ключові слова: інтегрований розвиток, зернопродуктовий підкомплекс, аграрно-промислове формування, механізми, рівень стійкості, стратегічне управління, квазіінтегрована структура.

ABSTRACT

Novytskyi I.V. Mechanisms of integrated development of grain sub-complex enterprises. – Qualification scientific paper. Manuscript.

Thesis for PhD degree in speciality 076 – Business, trade and exchange activities (07 – Management and administration). – Uman National University of Horticulture, Uman, 2020.

The dissertation presents the results of a comprehensive research of theoretical and practical issues on the formation of the mechanisms of integrated development of enterprises of grain production sub-complex. A number of conceptually new statements and conclusions important for economics and agrarian entrepreneurship have been substantiated in the paper.

Objective prerequisites for the emergence of integration interrelations of the participants of the reproduction process in the agrarian sector allow us to interpret them as a tool of implementation of the strategy of sustainable innovative development of this complicated social and economic system under conditions of the changeable external environment.

Essential characteristics of integrated development of enterprises of food sub-complexes of a domestic agrarian sector are multistage hierarchical character,

dialectical unity of internal organization of integrated structure and external relations, cooperation enhancement of business entities within successive stages of the production-distribution process according to a certain type of integration processes under the influence of a specific group of factors.

Fundamental formal and content characteristics of agro-industrial formations of grain-production sub-complex were generalized. They are interpreted as dynamic systems created to achieve the mutual aim on a temporal or permanent basis in relation to separated participants of grain-food vertical, that function as legally and economically independent entities of market relations, whose main aim is to provide and guarantee mutually beneficial (relatively equal) economic conditions of a sustainable innovative development of all participants of technological chain through overcoming monopolism manifestation of some of them.

It has been substantiated that it is necessary to correlate the methods of complex analysis and the evaluation of stability of an enterprise according to the industry peculiarities of enterprises of grain production sub-complex using complex stability criterion. The stability criterion is calculated on the basis of their dynamics parameters as the correlation of an average increment of a linear trend and root-mean-square deviation of levels from the trend.

The thesis presents the analysis of trends of gross production of grain and the formation of export potential of the grain branch of Ukraine and factors regulating grain yields formation. Determinant role of financial and servicing blocks that restrain the implementation of progressive technologies, renewal, and optimization of machine and tractor fleet of agricultural enterprises was established.

Applied principles of monitoring the development of regional grain production sub-complex and enterprises in its structure were improved. These principles imply consequent analytical research of two groups of enterprises, clustered with the account of their functioning peculiarities in the integrated field and beyond it, on the basis of the system of absolute parameters, that characterize

the intensity of fluctuations and relative parameters to evaluate the level of intensity of the changes by their results and the dynamics of development.

It has been established that raw materials basis of sustainable functioning and development of the enterprises of grain production sub-complex is formed at the level of stable production of grain in agrarian enterprises of the investigated region.

General indexes of price variation of grain allow us to analyze the trends of market condition changes and to evaluate the conflict of interests of producers and consumers of this product.

Specific character and strength of the relationship between producers of grain and its processors (industrial consumers) within grain production sub-complex influence the formation of dependence between the duration of grain movement through the elements of the production chain and regular pace of production process.

The suggestions were substantiated as to the implementation of mechanisms of integrated development of enterprises of grain production sub-complex through the establishing contract relations among its entities, intra- and inter-farm cooperation and integration to coordinate the production programs and financial resources for effective activity of all participants of technological cycles of maximal (global) grain processing within highly technological agro-industrial units.

The model of the proportional and well-balanced development of enterprises of the regional agrarian business that is represented by the associations of cooperative and agro-industrial type of different kinds has been developed.

In particular, there is quite a heterogeneous network of grain companies operating in grain production subcomplex, that differ by the level of specialization, the presence of the main chains of a technological chain, the scale of production, and product range, etc.

It has been proved that it is expedient to apply program-oriented approach as to the settlement of problems of sustainable development of enterprises of different branches of grain production sub-complex, using its means to mobilize the

advantages of the analyzed regions, to eliminate the influence of the negative factors and to minimize the risks.

The principles of the formation of the strategic programs for providing sustainable development of the entities of the main branches of grain production sub-complex were systemized.

Substantiated program of sustainable development of enterprises of regional grain production sub-complex on the basis of state and private partnership has all signs of an integral system of establishment and effective development of such relations among the participants of grain production vertical and authority institutions as to the food provision and formation of export potential of a particular region. Successful implementation of this program is possible under systemic monitoring of external factors of enterprises operating in the conditions of a particular region and based on the SWOT analysis.

Organizational model of interregional, quasi-integrated structure of the grain sub-complex was substantiated. The primary level of this model combines core centers for coordination of integration processes of the participants of the technological chain in the structure of the district center together with the other district centers subordinate to the regional center.

Provided that an agreement is achieved at inter-region level as to the delegation of certain functional competences to interregional center of coordination of integration processes in grain production sub-complex, that will promote consideration of regional peculiarities of the development of agrarian and processing enterprises at the initial level, accumulation and classification of their problems at a higher level and formation of the optimal mechanism for their solution.

It was established that it is feasible to involve financial institutions into integration processes in the agrarian sphere within organization-economic mechanism, to the development and implementation of the model of regional financial and agrarian complex. It can be achieved on the basis of an integrated group of enterprises as consolidated system of participants of a closed grain

production chain that have common development, the stability of which is manifested in the agreement of the parameters that show the changes in the factors of implementation of the functions of enterprises and their expectations from integrated cooperation. In this case, it is suggested to evaluate the development stability of integrated structure of grain production sub-complex according to the specified system of indicators that characterize the changes in the external environment and internal deviations in the functional subsystems in the context of their business entities.

The author also suggested an improved algorithm for managing the development of integrated structure of grain production sub-complex especially concerning revealing, evaluating and modeling a possible range of strategic development options using economic-mathematical modeling, when economic task is set for the optimization of the structure of cultivated areas, designing production scheme of agrarian enterprises under condition that the diversification strategy is implemented due to the intensification of grain processing.

Key words: integrated development, grain production sub-complex, agro-industrial formation, mechanisms, level of stability, strategic management, quasi-integrated structure.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

які розкривають основний зміст дисертації:

1. Нестерчук Ю., Новицький І. Міжгалузеві та міжгосподарські взаємодії суб'єктів аграрно-промислового виробництва. *Zeszyty naukowe PWSZ w Plocku. Nauki ekonomiczne*. Плоцьк : PWSZ, 2017. Т. XXVI. С. 119-131. (0,79 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: огляд літератури щодо системи аграрно-промислового виробництва та формування інтеграційних взаємодій в її межах – 0,55 ум. друк. арк.) [наукове видання держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу; Index Copernicus].

2. Новицький І.В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Випуск 13. Частина 2. С. 39-43. (0,73 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

3. Новицький І.В. Аналітична оцінка потенційних можливостей зростання конкурентоспроможності та інтеграційної активності підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Агросвіт*. 2018. № 9. С. 45-51. (0,66 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

4. Новицький І.В. Сучасний стан і тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Київ: Видавництво «Основа», 2018. Вип. 93. Ч. 2. Економічні науки. С. 86-98. (0,55 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

5. Новицький І.В. Закономірності й тенденції розвитку суб'єктів господарювання у межах функціональних підсистем зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. № 35. С. 96-105. (0,67 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

6. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Роль інтеграції в процесі забезпечення пропорційного й збалансованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 2. С. 13-25. (0,66 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка впливу активізації інтеграційних процесів основних учасників зернопродуктового виробництва та координації їх виробничих програм й фінансових ресурсів на забезпечення сталого розвитку – 0,52 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Новицький І.В. Наукові засади структурування зв'язків суб'єктів аграрно-промислового виробництва. *Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання* : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., 14 квіт. 2017 р. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2017. С. 66-69. (0,19 ум. друк. арк.).

8. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі. *Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку. Т. 2 : Економіка підприємства: проблеми та напрями економічного та соціального розвитку в XXI сторіччі* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 берез. 2017 р. Дніпро : Біла К.О., 2017. С. 33-36. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз сучасних форм аграрно-промислової інтеграції – 0,07 ум. друк. арк.).

9. Новицький І.В. Формування системи показників комплексної оцінки економічних взаємовідносин учасників інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 95-97. (0,14 ум. друк. арк.).

10. Новицький І.В. Тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. *Сучасні напрями розвитку ринкової економіки на засадах*

конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 6 квіт. 2018 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 72-75. (0,16 ум. друк. арк.).

11. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори та умови розвитку зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2018 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. С. 81-83. (0,13 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз динаміки розвитку зернового господарства Черкаської області – 0,09 ум. друк. арк.).

12. Новицький І.В. Світовий досвід розвитку підприємств аграрно-промислового виробництва на засадах кооперації та інтеграції. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів* : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 квіт. 2018 р. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 144-146. (0,20 ум. друк. арк.).

13. Новицький І.В. Удосконалення механізму взаємовідносин учасників агропромислово-фінансової інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі. *Економічний потенціал країни: наукові підходи та практика реалізації* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф., 2 березня 2019 р. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2019. С. 64-66. (0,22 ум. друк. арк.).

14. Новицький І.В. Оцінка стійкості зернового виробництва в інтегрованих формуваннях. *Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції* : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 берез. 2019 р. Тернопіль : Крок, 2019. Ч.1. С. 43-45. (0,18 ум. друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ	26
1.1. Особливості механізмів формування системотвірних зв'язків учасників аграрно-промислового виробництва.....	26
1.2. Сутність та принципи інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.....	41
1.3. Критерії та методика оцінки стійкості інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.....	55
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ І ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ	70
2.1. Економічна оцінка функціонування регіональної системи підприємств зернової галузі.....	70
2.2. Особливості структурного розвитку зернопереробної галузі та оцінка рівня стійкості господарської діяльності підприємств у її складі.....	89
2.3. Тенденції і рівень стійкості інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.....	112
Висновки до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ	128
3.1. Напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення інтегрованого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового	128

підкомплексу на основі програмно-цільового моделювання.....	
3.2. Механізми залучення фінансових структур до інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі.....	145
3.3. Оптимізація виробничо-економічних параметрів зернопродуктового виробництва в межах інтегрованої структури.....	160
Висновки до розділу 3.....	175
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	183
ДОДАТКИ	214

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Структурні зміни в системі аграрно-промислового виробництва, що спостерігаються в останні роки як відповідь на структурну кризу попереднього періоду розвитку основних галузей, супроводжували процес формування ресурсної моделі вітчизняної економіки та її інтегрування у такому вигляді до світогосподарського простору. Така модель не може слугувати основою парадигми стратегічного бачення аграрного устрою та комплексного інноваційного розвитку вітчизняного аграрно-промислового виробництва.

Нові концептуальні пріоритети інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної сфери мають в основі трансформування її функціонально-компонентної й територіальної структур, удосконалення виробничо-технологічних системотвірних взаємодій учасників аграрно-промислового виробництва. В основу їх розробки покладено не лише теоретико-методологічний базис інтеграційних процесів та управлінський інструментарій різної природи, а й нову архітектуру та механізми інтегрованого розвитку суб'єктів аграрного бізнесу, стійкість якого забезпечується засобами стимулювання окремих інноваційно перспективних стадій конкретних продуктових ланцюгів, в межах яких забезпечується синергічний ефект, з врахуванням їх сировинно-продуктових особливостей.

Про недосконалість інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу свідчить значна організаційно-економічна розрізненість його учасників, відсутність органів управління, що є суттєвою перешкодою у досягненні синергічного ефекту на регіональному та національному рівнях, та є причиною відхилення розвитку цієї економічної системи від реалізації стратегічних принципів сталого розвитку. В таких умовах актуалізується багатовекторний процес оптимізації системи взаємодій учасників зернопродуктового виробництва, вертикальних товарних

та фінансових потоків у системі виробничо-економічних зв'язків між ними з врахуванням дестабілізуючого впливу зовнішніх факторів.

Складність розробки механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу полягає у відсутності єдиної інтеграційної концепції розвитку аграрного сектору, яка є основою дослідницького пошуку з означеного наукового напрямку та верифікації його результатів. Аналіз базових положень розвитку інтеграційних взаємодій суб'єктів аграрно-промислового виробництва, передумов та особливостей цього процесу в історичній ретроспективі, його форм, видів, галузевих особливостей та масштабів свідчить про значний науковий інтерес учених до дослідження цих питань. У свій час до розробки теоретичних засад аграрно-промислової інтеграції долучились такі вітчизняні науковці: М.І. Туган-Барановський, А.В. Чаянов, В.Г. Андрійчук, А.Є Данкевич, В.С. Дієсперов, А.О. Гудоров, С.М. Кваша, М.Ю. Коденська, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, Ю.О. Нестерчук, І.В. Охріменко, Н.П. Резнік, Н.С. Скопенко, О.В. Ульяновченко, О.Г. Шпикуляк та ін. Аграрною наукою сформовано значний науковий базис з питань організаційно-економічного забезпечення ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу та господарюючих суб'єктів у його складі. Змістові характеристики проблеми є у науковому доробку учених: В.І. Бойка, П.І. Гайдуцького, М.Г. Лобаса, І. І. Лукінова, П.Т. Саблука, Л. М. Худолій, Г.В. Черевка, О.М. Шпичака.

Переваги інтегрованого розвитку підприємств продуктових підкомплексів можуть бути реалізовані за умови врахування особливостей сучасного етапу розвитку аграрної економіки, під впливом яких формується комплексна дія організаційно-економічних факторів в межах кожного продуктового підкомплексу. Тому теоретичні та практичні напрацювання аграрної науки потребують поглиблення досліджень щодо формування теоретико-методичного інструментарію та практичних пропозицій з розробки й реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва за темою «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U003210), у межах якої автором досліджено теоретичні та методичні основи формування й реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу, проаналізовано його потенціал і сучасні тенденції, обґрунтовано стратегічні напрями оптимізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. Комплексний підхід до досягнення поставленої мети зумовив необхідність вирішення таких наукових завдань:

- поглибити і конкретизувати науковий категорійно-понятійний апарат щодо механізмів формування системотвірних зв'язків учасників аграрно-промислового виробництва;

- розкрити сутність і змістове навантаження інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу;

- удосконалити методичний інструментарій комплексної оцінки стійкості інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу;

- дослідити особливості розвитку зернової і зернопереробної галузей та оцінити рівень стійкості господарської діяльності підприємств у їх складі;

- поглибити науково-практичні засади оцінки інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу та рівня його стійкості;

- обґрунтувати пропозиції з удосконалення інфраструктурного забезпечення інтегрованого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу на основі програмно-цільового моделювання;

- розробити механізми залучення фінансових структур до інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі;

- розвинути положення щодо оптимізаційного моделювання виробничо-економічних параметрів зернопродуктового виробництва в межах інтегрованої структури.

Об'єктом дослідження є механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні положення щодо формування і реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено положення загальнонаукової та фундаментальної теорії пізнання досліджуваних явищ і процесів, закони розвитку економічних систем, публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу та інтеграційних процесів. Дослідження виконано на основі системного підходу з використанням широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема, у процесі дослідження соціально-економічної сутності інтеграційних процесів в аграрно-промисловому виробництві та їх еволюційного розвитку використано діалектичний та історичний методи. За допомогою абстрактно-логічного методу здійснено теоретичні узагальнення та сформульовано висновки. Статистико-економічні методи використано для ретроспективного аналізу функціонування зернопродуктового підкомплексу, монографічний – для комплексного вивчення сучасного стану та оцінки рівня сталості розвитку підприємств у його складі, економіко-математичний – для розробки оптимізаційної моделі системи виробничо-економічних параметрів стійкого

розвитку інтегрованої структури, SWOT-аналізу – для оцінки регіонального розвитку зернопродуктового підкомплексу, графічний – для наочного відображення отриманих результатів.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державної служби статистики України, дані статистичної, фінансової та оперативної звітності підприємств зернопродуктового підкомплексу, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, матеріали науково-практичних конференцій, інтернет-ресурси, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні нових та удосконаленні існуючих теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо формування і реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу, основні з яких:

вперше:

– обґрунтовано організаційну модель міжрегіональної квазіінтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу, первинний рівень якої об'єднує профільні центри координації інтеграційних процесів учасників технологічного ланцюга, які у складі районного центру разом з іншими районними центрами підпорядковані центру на рівні області. За умови досягнення згоди на міжрегіональному рівні щодо делегування окремих функціональних компетенцій міжрегіональному центру координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі, це сприятиме врахуванню регіональних особливостей розвитку сільськогосподарських й переробних підприємств на первинному рівні, акумулюванню та класифікації їх проблем на вищому рівні та формуванню оптимального механізму їх вирішення;

удосконалено:

– сутнісні характеристики інтегрованого розвитку підприємств продуктових підкомплексів вітчизняного аграрного сектору, що має багатоступеневий ієрархічний характер, передбачає діалектичну єдність внутрішньої організації інтегрованої структури та зовнішніх зв'язків, є наслідком розширення взаємодій суб'єктів господарювання в межах послідовних стадій виробничо-розподільчого процесу за певними видом інтеграційних процесів під впливом специфічних груп факторів, що, на відміну від існуючих трактувань, розглядається як інструмент реалізації стратегії сталого інноваційного розвитку усіх учасників аграрно-промислового виробництва в умовах мінливого зовнішнього середовища та дозволяє прослідкувати тісний зв'язок між структурою продовольчого ринку та рівнем інтегрованого розвитку підприємств продуктових підкомплексів аграрного сектору;

– науково-методичний підхід до комплексного аналізу та оцінки стійкості виробництва відповідно до галузевих особливостей підприємств зернопродуктового підкомплексу, інноваційністю якого є використання щодо таких підприємств комплексного критерію стійкості, розрахованого не на основі рівнів динамічного ряду, а на основі показників їх динаміки, як співвідношення середнього приросту лінійного тренду та середньоквадратичного відхилення рівнів від тренду;

– методичні засади моніторингу розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу та підприємств у його складі, що передбачають консеквентні аналітичні дослідження двох груп підприємств, згрупованих з врахуванням особливостей їх функціонування в інтегрованому полі та поза ним, на основі системи абсолютних показників, що характеризують силу коливань, та відносних – задля оцінки рівня інтенсивності процесу змін у його результативності та динаміки розвитку;

– організаційно-економічний механізм залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері шляхом розробки моделі

регіонального фінансово-агропромислового комплексу на основі інтегрованої групи підприємств, як консолідованої системи учасників замкненого зернопродуктового ланцюга, які обирають спільний напрям розвитку, стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії, при цьому оцінювати стійкість розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу пропонується за уточненою системою індикаторів, що характеризують зміни у зовнішньому середовищі та внутрішні відхилення у функціональних підсистемах в розрізі їх господарюючих суб'єктів;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-термінологічний апарат у частині трактування поняття «аграрно-промислове формування зернопродуктового підкомплексу», що розглядається як створена задля досягнення спільної мети на тимчасовій чи постійній основі динамічна система відносно відокремлених учасників зернопродуктової вертикалі, що господарюють як цілком самостійні юридично та економічно суб'єкти ринкових відносин. На відміну від існуючих визначень, основною метою такої інтегрованої структури є забезпечення та гарантування взаємовигідних (відносно рівних) економічних умов стійкого інноваційного розвитку усіх учасників технологічного ланцюга через подолання проявів монополізму окремих з них;

– пропозиції з реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу через налагодження контрактних відносин між його суб'єктами, внутрішньогосподарську та міжгосподарську кооперацію та інтеграцію з метою координації виробничих програм та фінансових ресурсів для ефективної діяльності усіх учасників технологічного циклу максимальної (глибокої) переробки зерна у межах високотехнологічних аграрно-промислових формувань;

– алгоритм стратегічного управління розвитком інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу у частині виявлення, оцінки та

моделювання можливого спектру стратегічних альтернатив розвитку засобами економіко-математичного моделювання з постановкою економічного завдання оптимізації структури використовуваних посівних площ, проектування виробничої програми сільськогосподарських підприємств за умови реалізації стратегії диверсифікації за рахунок поглиблення переробки зерна.

Практичне значення отриманих результатів. Запропоновані в дисертаційній роботі методичні підходи і пропозиції доведені до конкретних рекомендацій, що мають науково-прикладне значення.

Теоретичні розробки щодо формування системи державно-приватного партнерства у межах реалізації програмних заходів розвитку учасників зернопродуктового виробництва були використані Управлінням агропромислового та економічного розвитку Гальнівської райдержадміністрації у частині аналізу рівня стійкості зернового виробництва у районі та порівняльної оцінки його показників у розрізі окремих підприємств. Встановлення основних тенденцій розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу здійснювалось з використанням запропонованої автором методики на основі дослідження динамічних рядів, що передбачає статистичне оцінювання зміни параметрів їх діяльності, і дозволяє розробити прогноз рівня стійкості суб'єктів господарювання у межах окремих галузей (довідка від 19.02.2019 р.). За участю автора реалізовано авторську модель інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу групи компаній Черкаської області: ТОВ «Вел Груп», ТОВ «Урочище Журавське», ТОВ «Об'єднана сільськогосподарська компанія», ТОВ «Мовер Міл», ФГ «Гірський Тікич», ФГ «Золото Ланів», що являє собою консолідовану систему підприємств споріднених сільськогосподарських та промислових галузей, які обирають спільний напрям розвитку, послідовне обмеження рівня автономії учасників через циклічне вироблення консолідованих концепцій контролю та узгодження правил їх еволюційного перегляду, стійкість якого проявляється

в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії (довідка від 22.03.2019 р., № 92/1). Таку ж модель прийнято до реалізації у ТОВ «Устя» Бершадського району Вінницької області (довідка від 23.05.2019, № 59). Науково-методичні пропозиції щодо оцінки стійкості виробництва відповідно до галузевих особливостей підприємства, з обов'язковим виконанням принципів: збереження стійкого росту можливостей задовольняти потреби в поточному періоді та у майбутньому; стійкої адаптаційної зміни власне системи у напрямі ресурсощадності, технологічної модернізації, раціонального використання людського капіталу, запровадження інноваційних методів управління використані ТОВ «МОВЕР МІЛ» Тальнівського району Черкаської області (довідка від 25.11.2018 р., № 129/1). Результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес курсів: «Стратегія підприємства», «Економічне управління підприємством», «Соціально-економічний аналіз підприємницького середовища» для студентів факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва (довідка від 17.12.2019 р., № 01-10/1231).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, які виносяться на захист, отримані автором особисто. З опублікованих у співавторстві наукових праць використано лише ті ідеї і положення, що є результатом особистої роботи автора та становлять його індивідуальний внесок. Особистий внесок здобувача у наукових працях, опублікованих у співавторстві, складає 89 %.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка підприємства: проблеми та напрями економічного та соціального розвитку в XXI сторіччі» (м. Дніпро, 23-24 березня 2017 р.); XI та XII Міжнародних науково-практичних конференціях «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, 25-26 травня 2017 р.; 24-25 травня

2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості» (м. Запоріжжя, 6 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів» (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 березня 2019 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання» (м. Черкаси, 14 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічний потенціал країни: наукові підходи та практика реалізації» (м. Одеса, 2 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковано у 14 наукових працях, 6 з яких розкривають основний зміст дисертації, зокрема одна стаття – у періодичному науковому виданні держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, 5 – у наукових фахових виданнях, а також 8 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінку, у тому числі основного тексту – 182 сторінки. Робота містить 38 таблиць та 21 рисунок, з яких 6 таблиць та ілюстрацій займають повну сторінку, 5 додатків. Список використаних джерел налічує 282 найменування на 32 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

1.1. Особливості механізмів формування системотвірних зв'язків учасників аграрно-промислового виробництва

Сучасний вітчизняний аграрний сектор побудований на принципах рівних можливостей для розвитку різних видів та форм господарювання, як то державні підприємства, приватні корпоративні структури, кооперативи, фермерські та господарства населення. Така багатоукладність забезпечує гнучкість та адаптивність національного й регіонального аграрно-промислового виробництва до мінливих ринкових умов, а також регіональної специфіки розвитку.

В таких умовах можна стверджувати про об'єктивний характер інтеграційних процесів з точки зору необхідності поступального розвитку та удосконалення технологічної основи функціонування підприємств продуктових вертикалей з врахуванням часових і територіальних особливостей. А сучасні виробничі сили, що перебувають у процесі перманентних технологічних удосконалень, спонукають до акумулювання значних капітальних ресурсів в процесі аграрно-промислової інтеграції.

Вступаючи до дискусії щодо правомірності й доцільності аналізу аграрної сфери як агропромислового комплексу (АПК), що являє собою систему міжгалузевих виробничо-господарських зв'язків та відносин, варто погодитись з І.М. Макарчук, яка пропонує «розглядати сучасний агропромисловий комплекс як нову форму розвитку процесів концентрації і централізації виробництва», а результатом його модернізації має стати цілісна, інтегрована система агробізнесу [106]. Таке твердження не суперечить обґрунтованим у науковій літературі принципам особливостям

агропромислового комплексу як сукупності «виробничо-взаємопов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій» [122], або поліструктурної динамічної системи галузей зі сталими виробничо-економічними зв'язками та спільною метою функціонування [25, 197, 256].

Осучаснюючи поняття агропромислового комплексу та використовуючи для цього термін агропромислове виробництво [58, 104], або закріплений законодавчо – аграрний сектор, що розглядається як складова АПК та включає сільське, рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів [176], більшість авторів підтримують думку про функціонування та часове трансформування системи виробничо-економічних відносин «функціонально поєднаних суб'єктів господарювання, які представляють галузі, що виробляють засоби сільськогосподарського виробництва, безпосередньо займаються рослинництвом і тваринництвом (включаючи лісове та ставкове господарство), а також здійснюють функції по заготівлі та переробці агропродукції» [36]. При цьому не втрачає актуальності теза про необхідність мультирівневого аналізу структури цієї складної системи, виокремлюючи функціонально-галузевий, сировинно-продуктовий, регіональний, соціально-економічний, організаційно-управлінський рівні [90, с. 152]. В.І. Перебийніс та О.В. Перебийніс обґрунтовують необхідність трансформації концепції агропромислового комплексу, в основу якого покладено продовольче забезпечення, та доводять доцільність використання терміну «агропродовольчий комплекс» [155].

В межах аграрно-промислового виробництва як системи, що реалізує конкретні цілі, об'єднані галузі та види діяльності (функціонально-галузєва структура), функціональне призначення яких – забезпечувати виконання загальної мети.

Сировинно-продуктова структура формується на системі продуктових вертикалей, що задля здійснення аграрно-промислового виробничого циклу

інтегрують взаємозалежні види діяльності різних сфер, галузей і підгалузей АПВ завдяки налагодженій системі внутрішніх та зовнішніх комунікацій [151].

Характеризуючи безперервний процес удосконалення функціонально-компонентної й територіальної структур у системі аграрно-промислового виробництва окремі автори дещо спрощено диференціюють територіальні масштаби аграрно-промислових комплексів, поділяючи їх на аграрно-промислові територіальні комплекси та аграрно-промислові підприємства [56, с. 13]. Апелюючи авторам необхідно вказати на обмеженість поняття аграрно-промислових підприємств, які є лише незначною складовою вертикально інтегрованих структур АПВ.

Регіональне структурування аграрно-промислового виробництва передбачає територіальне районування, розміщення виробничих сил сільського господарства та інших галузей під дією ринкових важелів й процесів економічної глобалізації. Регіональні аграрно-продовольчі системи інтегруються у загальнонаціональну (впливаючи на її динаміку і пропорції) шляхом налагодження моно- та багатоканальних зв'язків між суб'єктами регіональних АПК [36]. При цьому сучасні дослідники вказують на необхідність врахування не лише національних та регіональних, а й локальних факторів (особливостей місцевих агровиробничих систем) у процесі «вбудовування регіонів країни в систему взаємовідносин з європейською економікою» [65].

Відзначаючи значну залежність економічної активності аграрно-промислового виробництва від суб'єктів, що не належать до державного та підприємницького секторів, Б.Д. Родченко вказує на особливості нової концепції розвитку соціально-економічної структури аграрно-промислового виробництва, коли значна частка операційної діяльності підпорядкована не економічним, а соціальним та фізіологічним інтересам, що забезпечує значну соціально-стабілізуючу функцію [187].

Ієрархічно пов'язані органи управління та сукупність організаційних форм господарювання формують організаційно-управлінську структуру АПВ.

Мета інтегрованого розвитку регіонального аграрного сектору та засоби її досягнення, що проявляються через функції, спонукають до розвитку міжгалузевих взаємодій. Концентрований вираз цілей та функцій аграрно-промислового виробництва регіону через систему показників результативності цієї органічної частини національної економіки, відображує внутрішньосистемні протиріччя, які мотивують до розвитку аграрного сектору через вирівнювання рівнів розвитку галузей, що входять до його складу [25]. Еквівалентність обміну формується в межах логічного механізму, тоді причини нееквівалентності міжгалузевих взаємодій, на думку О.О. Томіліна, повинні впливати з особливостей системної будови його носіїв [230]. Отже саме система зв'язків між елементами комплексу забезпечує досягнення цілей системотворення [136]. В першу чергу, це функціональні зв'язки та синергічні взаємодії у процесі розвитку та управління, що отримали назву виробничо-технологічної системи АПК [237]. При цьому функціональна складова системотвірних зв'язків є основою для формування синергічної складової, проявом якої є створення матеріальних міжгалузевих потоків. Сировинні потоки, а також рух послуг та інформації у системі зв'язків розвитку та управління одночасно з характеристикою їх натуральних обсягів відображують й фінансові взаємодії. А синергічна суть системотвірних зв'язків базується на залежності результативності системи від виробничо-технологічних взаємодій у ній.

Визначаючи міжгалузеві зв'язки як економічні зв'язки між підприємствами різних галузей економіки з встановленням їх оптимальної пропорції, О.О. Томілін доводить необхідність дослідження глибинних процесів міжгалузевих відносин в АПК, що є важливим елементом для розуміння тенденцій та напрямів розвитку національної економіки, формування адекватної аграрної політики [232].

Система аграрно-промислового виробництва загальнодержавного, регіонального та місцевого рівня формується, розвивається, змінюється під впливом внутрішньосистемних зв'язків та взаємодій міжгалузевих структур. Основною рушійною силою системних трансформацій в агросфері стає розвиток взаємно поєднаних видів діяльності учасників аграрного ринку, «які безпосередньо або опосередковано беруть участь у виробництві кінцевих продуктів харчування і які пов'язані між собою продуктовим ланцюгом» [1].

Стратегічне міжгалузеве управління є наслідком еволюційного переходу від галузевого у процесі удосконалення. Основу трансформаційного сектору становлять суб'єкти аграрних та переробних галузей з реалізацією відповідних функцій, внутрішньосистемні зв'язки учасників аграрно-промислового виробництва, в межах яких принциповими стають зв'язки між суб'єктами трансформаційного й трансакційного секторів, кадрового забезпечення. Обслуговуючий сектор має у своєму складі спеціалізовану підсистему - трансакційний сектор, відтворювальною функцією якого є інституційне, організаційне, інформаційне, фінансове забезпечення відтворювального процесу у трансформаційному та трансакційному секторах [216].

Господарюючі суб'єкти в межах аграрно-промислового виробництва поєднані повноцінними взаємними економічними відносинами, що є відносинами взаємодії. Вони формуються як у вертикальній, так і у горизонтальній площинах. Горизонтальні налагоджуються у межах однієї галузі аграрного сектору, вертикальні пов'язані з формуванням міжгалузевих організаційних форм.

О.О. Томілін стверджує, що вітчизняна економічна система характеризується розширенням та зміцненням економічних відносин на секторальному рівні при одночасній диференціації вузькоспеціалізованих галузей, наслідком чого є ускладнення її галузевої структури [231]. На думку автора, існуючі моделі ринкових економічних відносин в аграрному секторі є недосконалими й гальмують формування та розвиток ефективних

міжгалузевих відносин, призводять до погіршення результатів господарської діяльності господарюючих суб'єктів галузей трансформаційного сектора. Сталий розвиток АПК, на думку А.А. Мустафаєва, значною мірою залежить від реформування його інвестиційно-інноваційної системи в межах міжгалузевих фінансово-економічних та інших відносин [119].

В роботах дослідників міжгалузевих відносин в аграрно-промисловому виробництві обґрунтовані групи факторів, що впливають на вибір форм і методів взаємодій між суб'єктами різних галузей [119, 129, 231]. Однією з класифікаційних ознак визначено особливості функціонування галузі (технологічна та продуктова специфіка тощо). Інша система факторів характеризує вплив галузевого ринку з точки зору розвитку конкурентного середовища в його межах на ефективність галузі. Окремо розглядаються фактори макrorівня (політичні, економічні, соціальні).

Економічні відносини розглядаються в окремому їх прояві та у єдиній системі залежно від певних форм власності в основі формування господарюючих суб'єктів, мети та характеру їх взаємовідносин. А головним критерієм зрілості міжгалузевих відносин М.Й. Хорунжий називає не функціональний, а синергічний принцип забезпечення ефекту [250].

Очевидно, що поняття продуктових підкомплексів (як складових частин цілого) виникло у процесі наукового обґрунтування функціонально-галузевої структури агропромислового комплексу, проте мають право на існування й інші визначення, як то продуктова вертикаль, продуктова система, продуктовий ланцюг, які у науковій літературі прийнято вважати синонімами і які характеризують замкнені виробничо-економічні системи, що об'єднують суб'єктів функціонально взаємозалежних галузей аграрно-промислового виробництва, починаючи від виробництва спеціалізованих засобів для конкретного виду продукту і закінчуючи його реалізацією [251, с. 262; 266].

В межах таких продуктових систем реалізуються економічні відносини між їх елементами, через які система проявляє свої властивості на усіх рівнях: місцевому, регіональному, національному. Виокремлення

організаційно-економічної та соціально-економічної складової виробничих відносин слугує засобом схематичного представлення виробничих відносин на рівні АПВ. Традиційно в межах агропродовольчого виробництва виділяють такі основні продуктові підкомплекси: зернопродуктовий, картоплепродуктовий, бурякоцукровий, плодоовочево-консервний, виноградно-виноробний, м'ясний, молочний, масложировий [57, с. 18].

З метою дослідження єдності та взаємообумовленості організаційної й економічної складових виробничих відносин господарюючих суб'єктів аграрно-промислового виробництва сформовано змістову класифікацію форм прояву виробничих відносин (рис. 1.1).

Багаторівневі механізми міжгалузевих взаємовідносин безвідносно до форми економічних відносин базуються на обмінних та розподільчих відносинах. Різняться механізми взаємодій між учасниками цих відносин в залежності від їх ринкової форми, або інтеграційних процесів. Тому наукове обґрунтування доцільності кожної з цих форм та їх пріоритетності у конкретних умовах розвитку аграрного сектору для кожного його господарюючого суб'єкта є однією з умов їх ефективного функціонування.

На певних етапах розвитку (переважно кризових) міжгалузеві та міжгосподарські трансакції в межах АПК з ринкових форм еволюційно переходять до інтеграційних з організаційним оформленням системи господарюючих суб'єктів у різні за масштабом діяльності аграрно-промислові формування, спільним для яких обов'язкова участь сільськогосподарських товаровиробників.

Закономірним наслідком удосконалення міжгалузевих взаємодій у межах регіонального аграрно-промислового виробництва є створення ефективної мережі міжгалузевих структур. Цей процес підпорядкований прояву дії об'єктивних економічних законів. При цьому господарською реальністю є сталість та вибірковість зв'язків, що забезпечують розвиток сталих однорівневих господарських структур [272, с. 73].

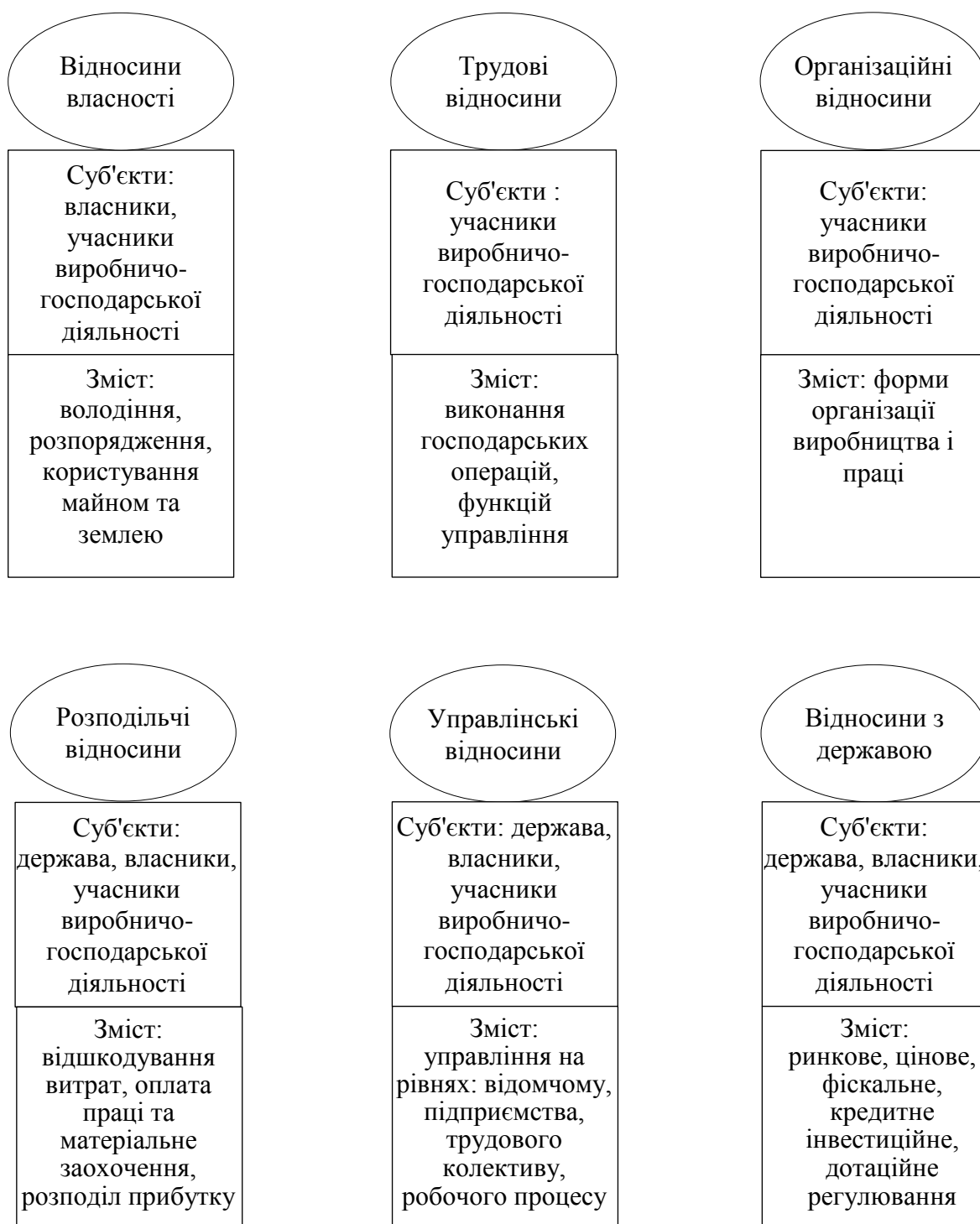

Рис. 1.1. Форми прояву виробничих відносин на рівні суб'єктів господарювання аграрного сектору

Джерело: розроблено автором

Користуючись загальноприйнятим трактуванням терміну «інтеграція», виходячи з його лінгвістичного походження, що тлумачиться більшістю авторів як об'єднання окремих диференційованих частин в єдине ціле,

розвиток стійких зв'язків між ними [7, с. 647; 68, с. 6; 235], міжгалузеві відносини суб'єктів агропромислового комплексу, що призводять до формування його цілісної системи, є проявом аграрно-промислової інтеграції.

Прогресивний розвиток вітчизняної економічної науки пов'язаний з накопиченням достатньої бази задля теоретичного осмислення суті загальнонародового поняття інтеграції та похідного від нього поняття аграрно-промислової інтеграції як системного стану чи форми співробітництва, процесу поглиблення виробничих зв'язків та економічних відносин (етапність), методів й механізмів об'єднання учасників в нові організаційно-правові форми [123, с. 26].

Аналізуючи авторські підходи до трактування соціально-економічної сутності аграрно-промислової інтеграції слід вказати на концептуальні відмінності. Так, більшість авторів зупиняються на макроекономічному значенні цього поняття, в основу якого покладено налагодження міжгалузевих зв'язків як об'єктивний процес взаємодії сільського господарства та інших галузей і сфер АПК у єдиній системі відтворення [68, с. 35; 274]. Інший підхід обмежується мікроекономічним проявом аграрно-промислової інтеграції як форми організації виробництва й управління на основі встановлення тривалих і стабільних зв'язків між підприємствами АПК [21, 76, 113]. Вважаємо можливим погодитись з точкою зору вітчизняних вчених, які адаптують визначення зарубіжних вчених та практиків [238, 275, 281, с. 54] до реалій сучасного аграрного сектору, наголошуючи на необхідності порівняння двох альтернатив ведення бізнесу: в умовах інтегрованого розвитку галузей, або вільного ринкового обігу на загальнодержавному та внутрішньофірмовому рівні [120, 268]. Прихильники цієї теорії розуміють інтеграцію як механізм заміни ринкових обмінних операцій (трансакцій) формуванням особливої системи взаємовідносин і зв'язків між суб'єктами аграрно-промислового виробництва.

Найбільш обґрунтованим вбачається трактування сутності аграрно-промислової інтеграції В.Г. Андрійчуком як «розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою технологічно і об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів в процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції з сільськогосподарської сировини» [7, с. 656].

Слід зазначити, що об'єктивні передумови виникнення інтеграційних взаємодій учасників процесу відтворення в аграрному секторі дозволяють тлумачити їх як інструмент реалізації стратегії сталого інноваційного розвитку цієї складної соціально-економічної системи в умовах мінливого зовнішнього середовища. Логічним наслідком такого процесу стає розвиток якісно нових самоорганізованих структур, в межах яких гармонійне поєднання різних учасників забезпечує нову якість системи (принцип синергії).

Саме розвиток ринкових відносин в реформованому аграрному секторі вітчизняної економіки спонукав до поглиблення інтеграційних процесів та формування нових організаційно-правових її форм, що здатні до повного використання регіональних умов за активізації підприємливості учасників, своєчасної адекватної реакції на зміну кон'юнктури ринку. Слід згадати про період, що передував ринковій трансформації аграрної економіки, протягом якого були порушені традиційні налагоджувані десятиліттями зв'язки між суміжними галузями і сферами аграрно-промислового виробництва. Найбільш суттєвого прояву цей процес набув в переробних галузях та обслуговуючій сфері, де акціонування підприємств призвело до їх перепрофілювання й зміни цінової політики, а відтак, спонукало до значних змін у спеціалізації сільськогосподарських товаровиробників.

Аналізуючи науковий доробок вчених економістів та досвід господарської практики щодо економічних відносин об'єднаних в єдиному організаційно-господарському формуванні господарюючих суб'єктів слід вказати на значну різницю в оцінці еволюції цих процесів різними

дослідниками. Так, окремі автори [84, 203] нехтують початковими етапами зародження й розвитку інтеграційних процесів й розглядають їх починаючи з середини минулого століття, коли в межах планово регульованої економіки були створені передумови до формування спеціалізованих трестів, а пізніше – територіально-галузевих агропромислових підприємств, комбінатів, вказуючи на штучне насадження окремих організаційних форм інтеграції у практику тогочасного аграрно-промислового виробництва. Варто погодитись з більш глибоким історичним розрізом аналізу досліджуваного питання, адже в кінці XIX століття були закладені основи інтеграційних взаємодій із створенням простих кооперативних структур у формі товариств [123, с. 10]. Усі етапи розвитку інтеграційних процесів, що передували реформуванню аграрного сектору на ринкових засадах, характеризують інтеграцію як специфічний вид економічних відносин, що набули розвитку в процесі суспільного поділу праці між суб'єктами господарювання. Їх специфіка полягала у формальній матеріальній відповідальності учасників за недотримання зобов'язань за жорсткого державного регламентування цін і тарифів. Початок 90-х років минулого століття був позначений як політичними зрушеннями, зокрема набуттям Україною державної незалежності, так і формальним переходом до ринкової економіки, що супроводжувався дестабілізуючими наслідками для вітчизняного АПК. В цей період надання господарюючим суб'єктам господарської незалежності у всіх продуктових підкомплексах набули поширення процеси розукрупнення зменшення масштабів сільськогосподарського та переробного виробництва у межах окремих господарюючих суб'єктів, а відтак, дезінтеграційні процеси, що практично звели нанівець багаторічні напрацювання міжгалузевих взаємодій та міжгосподарських зв'язків і стали, на думку вчених [195], причиною недосконалості форм сучасних інтеграційних взаємодій.

Закономірності розвитку інтегрованих аграрно-промислових формувань корпоративного типу в ринковій економіці пов'язані з пошуком компромісу інтересів ринкових лідерів та залежних від них структур, які при відносній

автономії отримують максимальні переваги від інтегрованого функціонування [124]. При цьому відбувається поглиблення диференціації функцій учасників інтеграційних процесів та їх властивостей, що в подальшому ускладнює, а іноді унеможлиблює, їх ізольоване функціонування. Адже налагодження прямих контрактних відносин між виробником сировини, її переробником, торговельним підприємством та іншими учасниками інтеграційних процесів на довгостроковій основі дозволяє їм відійти від системи ринкових відносин. Тобто на зміну конкурентним відносинам приходять різні варіанти співпраці від слабкої взаємодії до прямого управління [219].

Окремі форми міжгосподарських взаємодій набувають розвитку під впливом низки факторів, серед яких слід виділити макроекономічні (політична, економічна, ринкова, соціальна стабільність); фактори розвитку конкурентного середовища; фактори розвитку певного продуктового підкомплексу. Сучасному етапу розвитку агросфери притаманні процеси скорочення платоспроможного попиту населення, державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, жорсткі фінансово-кредитні та фіскальні обмеження та інші обмеження макрорівня, які у поєднанні з внутрішньогосподарськими проблемами учасників продуктових ланцюгів спонукають до пошуку форм і методів їх спільної скоординованої діяльності.

Підприємства взаємопов'язаних галузей аграрно-промислового виробництва є штучними системами, що виключає можливість їх саморегуляції. Тому усі зміни масштабів діяльності, організаційно-економічні зміни, що призводять до зростання ефективності його господарювання, є наслідком реалізації оптимальної стратегії розвитку. В світлі такого твердження слід погодитись з усталеною науковою думкою щодо принципової різниці між економічними категоріями «ріст» і «розвиток». Адже під економічним ростом чи зростанням підприємства прийнято розуміти нарощування кількісних параметрів (ресурсів, обсягів виробництва, збуту тощо), тоді як обґрунтовуючи суть поняття «розвиток»

відносно господарюючих суб'єктів більшість авторів [15, 34, 118] звертаються до загального його трактування, пов'язаного з якісними змінами об'єктів, що супроводжуються формуванням нових ефективних суспільних форм, продукуванням та втіленням інновацій, принциповою трансформацією їх внутрішньосистемних та зовнішніх зв'язків. Розвиток підприємства є закономірним процесом, підпорядкованим відповідним принципам внутрішньосистемних перетворень та функціонування нових систем.

Реалізація мети розвитку підприємств пов'язана з оцінкою альтернативних форм функціонування системи відповідно до довгострокових потреб. В межах таких альтернатив формування інтегрованих структур порушує певні процеси окремих суб'єктів господарювання, залучених до інтеграційного процесу, одночасно створюючи умови для більш стійкого аграрно-промислового виробництва на рівні усього продуктового ланцюга.

Погоджуючись з Н.А. Герасимчук [34] щодо сучасного розуміння розвитку, яке базується, передусім, на концепції сталого розвитку, слід вказати на еволюціонування цієї категорії, її багатоаспектність та міждисциплінарність.

Інтерпретуючи з глобального рівня на рівень функціонування підприємства основні положення концепції стійкого розвитку М.С. Пашкевич, поряд з іншими вимогами, підтверджує необхідність інтегрування стимульованого попитом виробництва кожного окремого підприємства «в модель управління запасами природних ресурсів економічної системи вищого по відношенню до підприємства рівня» [153]. Метою сталого розвитку сільського господарства М.Й. Малік й М.А. Хвесик визначають «досягнення взаємопов'язаних цілей соціальної, економічної та екологічної стійкості як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі» [107].

Погоджуючись з необхідністю тлумачення стійкості розвитку сучасних підприємств у межах теорії динамічних систем вважаємо доцільним використання визначення стійкого розвитку (поступальний, збалансований,

гармонійний), запропонованого М.Р. Тимошук, як цілеспрямованого руху системи з її початкового стану до визначеного сукупністю індикаторів бажаного стану, за якого знижуються ризики майбутньої діяльності господарюючого суб'єкта з врахуванням потенціалу підприємства й зовнішніх обмежень [226].

Таким бажаним станом системи в сучасних умовах стає її інтегрований стан. Оперуючи результатами попередніх досліджень розвитку підприємства, доцільно участь в інтеграційних процесах на міжгосподарському рівні визнати однією з ефективних стратегій його стійкого розвитку. В науковій літературі досить розвиненим є напрям дослідження шляхів забезпечення стійкості підприємств та розробки стратегій їх стійкого розвитку, в тому числі для інтегрованих структур бізнесу [132, 159]. Проте, чіткого визначення стійкості для інтегрованих формувань аграрного сектору не дано. Аналізуючи основні наукові підходи щодо дослідження інтегрованого розвитку слід виокремити інституційний підхід, що в основу інтеграційних процесів покладає теорію формування трансакційних витрат, контрактаційних відносин з врахуванням поділу права власності, розвитку різних економічних інститутів. Таким чином, в сучасній аграрній економіці ринковий механізм координації з його значними витратами трансакцій частково замінюється процесами вертикальних інтеграційних взаємодій в межах усього продуктового ланцюга (або його частини). Слідуючи цій теорії необхідно застерегти від ототожнення економічної природи внутрішньо фірмового та зовнішнього ринкового обміну. Тобто в процесі інтеграції принципових змін зазнає лише частина трансакцій. Причому їх трансформація у внутрішні взаємодії технологічно залежних виробничих складових не передбачає зменшення зовнішніх трансакцій інтегрованої аграрно-промислової системи, адже ускладнення її організаційно-галузевої структури матиме наслідком зростання зовнішніх зв'язків. Подальший розвиток такого інтегрованого суб'єкта аграрного сектору відбувається у

напрямі формування трансакцій іншого рівня, що спонукає до їх якісних змін та продукуючи новий характер зовнішніх зв'язків.

Отже інтегрований розвиток підприємств продуктивних підкомплексів аграрного сектору має багатоступеневий ієрархічний характер, передбачає діалектичну єдність внутрішньої організації інтегрованої структури та зовнішніх зв'язків, що є наслідком розширення взаємодій суб'єктів господарювання в межах послідовних стадій виробничо-розподільчого процесу за певними видом інтеграційних процесів під впливом специфічних груп факторів, що, на відміну від існуючих трактувань, розглядається як інструмент реалізації стратегії сталого інноваційного розвитку усіх учасників аграрно-промислового виробництва в умовах мінливого зовнішнього середовища та дозволяє прослідкувати тісний зв'язок між структурою продовольчого ринку та рівнем інтегрованого розвитку підприємств продуктивних підкомплексів аграрного сектору.

Користуючись новим авторським трактуванням суті інтегрованого розвитку підприємств продуктивних підкомплексів вітчизняного аграрного сектору та досвідом функціонування інтегрованих структур в ринкових умовах доцільно виокремити окремі рівні процесів аграрно-промислової інтеграції: на рівні інтегрованої структури, корпоративних взаємодій, стратегічного партнерства. За умови максимальної заміни зовнішніх міжгалузевих трансакцій на внутрішньокорпоративні формуються інтегровані структури за жорсткими формами інтеграції. Процеси вертикальної інтеграції, які пов'язані зі змінами в процесі структурування ринку кінцевої продукції аграрно-промислового виробництва, а критерій стратегічної стійкості розвитку є основним мотивом інтеграції, презентують принципово інший рівень інтеграційних процесів. Розвиток стратегічних партнерств підприємств АПВ та кластерних формувань характеризують «м'які» форми інтеграції [55], в яких при організаційній та функціональній самостійності синергічні ефекти виникають у процесі інтеграційних взаємодій між ними.

Таким чином, прослідковується тісний зв'язок між структурою продовольчого ринку та рівнем інтегрованого розвитку підприємств продуктивних підкомплексів аграрного сектору, необхідним для їх стратегічної адаптації до мінливих умов ринкової економіки.

1.2. Сутність та принципи інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Переваги інтегрованого розвитку підприємств продуктивних підкомплексів можуть бути реалізовані за умови врахування особливостей сучасного етапу розвитку аграрної економіки, під впливом яких формується комплексна дія (співвідношення, значимість, рівень впливу) організаційно-економічних факторів в межах кожного продуктового підкомплексу.

В сучасних умовах під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів набули розвитку різні форми аграрно-промислової інтеграції, які різняться за характером відносин власності та господарських зв'язків, рівнем самостійності учасників, системою управління. Еволюційний розвиток інтеграційних процесів під впливом комплексу факторів вимагає їх класифікації. При цьому окремі автори обґрунтовують спонукальні мотиви для окремих видів інтеграції (горизонтальної, вертикальної, диверсифікованої) [69], для її галузевих учасників (сільськогосподарських, переробних підприємств) [40, 207, 262], або для специфічних видів інтегрованих формувань (агрохолдинги) [146]. Проте інтенсивність інтеграційних процесів, їх характер і напрям залежать від поєднання факторів на усіх рівнях – державному, регіональному, окремих підприємств [141] (рис. 1.2).

Процес формування та розвитку інтегрованих структур передбачає розробку адаптаційного механізму до впливу зовнішніх факторів, що носить

об'єктивний характер та не залежить від діяльності суб'єктів господарювання.

Рис. 1.2. Ієрархічна система факторів розвитку інтеграційних процесів в аграрно-промисловому виробництві

Джерело: розробка автора

Можливість, здатність та готовність підприємств аграрно-промислового виробництва до участі в інтеграційних процесах виникають у рамкових

умовах, створених під впливом факторів макrorівня, у складі яких необхідно виділити розвиток ринкового та антимонопольного законодавства, фіскальну, кредитну, експортно-імпортну політику, рівень, напрями та засоби державної підтримки учасників аграрно-промислового виробництва.

Регіональний рівень розвитку інтеграційних процесів регламентується рівнем розвитку регіонального агропродовольчого ринку, сектору комплементарних трансакційних інституцій, надійністю та характером контрактних зв'язків по продуктивній вертикалі, рівнем підтримки інтеграційних процесів на регіональному рівні. Ці фактори формуються частково за участі суб'єктів господарювання аграрного сектору [126].

Внутрішньогосподарські регульовані фактори об'єднують виробничі, економічні та фінансові умови учасників інтеграційних процесів та створених на їх основі аграрно-промислових формувань. При цьому перші є спонукальними мотивами та визначальними умовами входження суб'єктів господарювання до інтегрованих структур. Другі формують параметри інтегрованого розвитку аграрно-промислового формування.

Доцільність комплексного аналізу впливу факторів на розвиток інтеграційних процесів у межах продуктивних підкомплексів аграрно-промислового виробництва підтверджується їх сукупним впливом на усіх рівнях. Результатом такого впливу є налагодження інтеграційних зв'язків та активізація створення інтегрованих структур певних типів. Тому стимулювання або гальмування інтеграційних взаємодій, як правило, є наслідком посилення впливу окремих факторів у результаті зміни векторів державної економічної політики на макро-, мезо- та галузевому рівні.

Виступаючи інституціональним інструментом ринкової економіки [43], аграрно-промислова інтеграція значною мірою залежить від інституційного середовища, основною функцією якого Т.Г. Васильців визначає «досягнення взаємного співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань» [23].

Розвиток аграрно-промислових формувань як суб'єктів інституціональної взаємодії тісно пов'язаний з розвитком формальних правил (конституція, законодавство, регуляторні акти) та неформальних обмежень (соціальні норми поведінки, традиції та звички, процедури й практики) [46, 61] у межах інституційних завдань забезпечення свободи підприємництва, функціонування ринку, контролю за інституціями суспільства, розвитку правової системи [23]. Такий взаємозв'язок вніс значні корективи у розвиток окремих форм міжгалузевих та міжгосподарських взаємодій, що відобразилось на формах інтеграційних процесів, активізувавши їх фінансово-економічну складову.

Розвиток ринкових відносин в аграрно-промисловому виробництві, а особливо зміна вектора його розвитку з орієнтацією на збут кінцевої продукції, а не сировини, зумовлює залежність розвитку інтеграційних процесів від кон'юнктури продовольчих ринків, конкуренції на них, рівня імпорту відповідної продукції. Адже вітчизняні аграрно-промислові формування, в тому числі, реалізують стратегію імпортозаміщення, яка набула більшої актуальності в період останньої фінансово-економічної кризи.

Зростання фінансової стабільності підприємств галузей, що не пов'язані з аграрно-промисловим виробництвом, особливо експортоорієнтованих сировинних, металургійної та інших галузей, спонукало до пошуку можливості диверсифікації їх діяльності на основі реінвестування вільного капіталу у сільське господарство та переробну промисловість у межах конгломератної інтеграції [40, 73, 205]. Такі процеси у тій чи іншій мірі пройшли апробацію у більшості країн з розвиненою ринковою економікою у різні періоди їх розвитку, що, як правило, характеризувались галузевою розбалансованістю. А саме, бурхливим розвитком промисловості та кризовим станом аграрного сектору.

Погоджуючись з думкою М.О. Кужелева про визначальний вплив теоретико-методичних основ функціонування капіталу на безсистемність та неефективність розвитку корпоративних відносин [91], зазначимо, що саме

вартість землі як найбільш важливої складової аграрного капіталу сільськогосподарського підприємства має недостатнє відображення в економічних взаємовідносинах [17, 150, 179, 244]. Відсутність повноцінного ринку землі, який забезпечує визнання її капіталом та відповідну вартісну оцінку, є основною причиною декапіталізації сільськогосподарських підприємств [185] та формування диспаритетних відносин між учасниками конгломератної інтеграції. Такі відносини знайшли прояв у процесі придбання активів та передачі прав власності на цілі сільськогосподарські майнові комплекси непрофільним компаніям інших галузей економіки. Поряд з цим набули розвитку нові схеми інвестування, кредитування, авансування сільськогосподарських товаровиробників.

В сучасних умовах поступового подолання вітчизняною економікою наслідків фінансово-економічної кризи та виходу на траєкторію сталого розвитку видозмінюються фактори впливу на розвиток інтеграційних процесів в аграрно-промисловому виробництві, а метою їх впливу стає конкурентоспроможний розвиток інтегрованих структур окремих продуктових підкомплексів.

Звертаючись до зарубіжного досвіду ефективного розвитку аграрно-промислового виробництва, слід вказати на значні відмінності його етапів, зумовлені причинами економічного, природного, національного характеру [138]. При цьому науковці схиляються до думки про первинність принципів кооперації та інтеграції при формуванні системи виробництва, переробки, реалізації продукції аграрного сектору, а практика аграрно-промислового виробництва передових країн в основі має функціонування великих та середніх інтегрованих формувань [11, с. 31].

Більшість дослідників [11, с. 31; 211], що аналізують історичні передумови сучасних інтеграційних процесів, вказують на їх початок, датований кінцем 19-го століття і пов'язаний з посткризовим розвитком картельної форми взаємовідносин. Розвиток картелів у Німеччині, Франції, Великобританії, Австрії, США мав в основі добровільне об'єднання суб'єктів

господарювання за угодами про квотування обсягів виробництва продукції, регулювання реалізаційних цін, умов продажу. Одночасно в економіці цих країн набувають стрімкого розвитку машинобудівні галузі, хімічна промисловість, що активізує індустріалізацію сільського господарства, в тому числі через інтеграційні процеси [92, 114, 243].

Розвиток інтегрованих структур в аграрно-промисловому виробництві зарубіжних країн протягом століть підпорядковувався процесам злиття та поглинання. Протягом XIX ст. великі та надвеликі гравці аграрного ринку формувались у процесі монополізації галузевих ринків. Натомість прагнучи стабільності в умовах мобільних ринків аграрно-промислове виробництво XX ст. позначилося процесами створення диверсифікованих підприємств [128].

Докладно аналізуючи розвиток аграрного сектору США, Ю.О. Романова прослідковує еволюцію фермерського господарства від дрібновласницького та дрібнотоварного до великого індустріального аграрно-промислового підприємства [190]. Автор вказує на особливості сучасного аграрного сектору США, пов'язані з посиленням кооперації, участь у яких беруть аграрні корпорації, посилюючи проникнення в сільськогосподарське виробництво фінансового капіталу.

Кооперативний рух в світовому аграрно-промисловому виробництві набув значної ваги, здійснюючи вплив на розвиток економіки більшості розвинутих країн та їх суспільний розвиток. Загальна кількість кооперативів в світі коливається в межах 600 млн. Міжнародний процес їх об'єднання призвів до створення Міжнародного кооперативного альянсу, до складу якого увійшли 170 національних спілок сімдесяти країн.

Вартий уваги досвід розвинутих країн щодо формування системи взаємозв'язків галузевих суб'єктів аграрно-промислового виробництва на кооперативних засадах. Так, поза кооперативами практично не розвиваються сільськогосподарські товаровиробники Швеції, Данії, Ірландії, Голландії, Норвегії, Японії. В інших країнах Європи відсоток такої участі дещо нижчий

і складає близько 80%. У США, Канаді, Австралії – близько 70%. Паралельно розвивається розгалужена мережа обслуговуючих кооперативів. Близько 60% засобів виробництва для сільського господарства Фінляндії та Швеції надходить від обслуговуючих кооперативів, у Франції такі структури постачають близько 70 % насіння зернових, у Німеччині – половину добрив і кормів [108, 170].

Система аграрного бізнесу США побудована на поєднанні вертикальної інтеграції та контрактації, в межах яких дрібні сільгосптоваровиробники об'єднуються у великі корпорації, науково-виробничі об'єднання, багатопрофільні торговельні структури [147].

В країнах з розвинутою ринковою економікою набули розвитку жорсткі форми технологічної інтеграції в межах окремих продуктових вертикалей (овочеконсервної, картопле продуктової, бурякоцукрової, м'ясопродуктової). Підтвердженням цьому є досвід США, де права власності фірм-інтеграторів поширюються на дві і більше стадії виробництва і збуту продовольчої продукції, а відтак, регламентується діяльність селекційних станцій та інкубаторів, переробних підприємств тощо у межах інтегрованої структури.

Розвиток корпоративної інтеграції у зерновому секторі США підпорядкований, значною мірою, державній політиці галузевого розвитку, у межах якої окремі державні програми стимулюють виробників до створення власної мережі елеваторів у зернових регіонах та поблизу портів [172].

Особливістю міжгосподарських зв'язків у системі аграрно-промислового виробництва Великобританії є переважання у них контрактативної форми за територіальним принципом. На таких засадах функціонують машинні синдикати кооперативного типу, обслуговуючі (постачальницькі, збутові) кооперативні об'єднання. Вертикальні форми інтеграції поєднують виробництво сільськогосподарської продукції з іншими стадіями продуктової вертикалі (обробка, переробка, зберігання, пакування, логістика, торгівля). Система контрактів лежить в основі японської моделі вертикальної інтеграції в аграрному секторі при активізації процесів

формування аграрно-торговельних та аграрно-промислових формувань кооперативного типу [170].

Німецьку систему взаємозв'язків сільськогосподарських товаровиробників з освітніми та науковими установами, торговельними організаціями, державними інституціями, а також їх співпраці зі споживачами та усіма зацікавленими сторонами М.А. Міненко називає гідними вивчення та адаптування до вітчизняних реалій [116].

Констатуючи формування виробничого потенціалу розвинутих країн переважно великими підприємствами, окремі автори вказують на їх можливості концентрувати значні ресурси (матеріальні, фінансові, людські) для вирішення складних науково-технічних та виробничих завдань [128]. При цьому масштабним є розвиток холдингових структур. В іноземних наукових джерелах [277, с. 50; 278, с. 37] знаходимо інформацію про частку ринку продукції птахівництва, що знаходить під контролем Tyson Foods, Con Agra, Gold Kist and Perdue Farms, і становить 45 %. Ринок яловичини на 45% контролюють компанії Cargill, ADM-Archer Daniels Midland, ConAgra, Tyson. Технологічно пов'язані із сільським господарством галузі переробки зерна та сої на 74 та 76% відповідно розвиваються у межах інтегрованих структур.

Світовий досвід підтверджує формування економічного механізму функціонування агровиробництва, сталість розвитку якого забезпечують процеси кооперації та інтеграції на основі різних моделей (західноєвропейської, північноамериканської, ізраїльської, японської та ін.). Вважаємо, що кожна модель потребує поглибленого вивчення з метою адаптації та використання окремих елементів у вітчизняній практиці з врахуванням особливостей окремих продуктових підкомплексів.

Сучасний вітчизняний зернопродуктовий підкомплекс являє собою відкриту систему зі складними зв'язками між учасниками технологічної вертикалі. Такі зв'язки налагоджуються з приводу зберігання й переробки зерна, його дистрибуції, матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технологічного обслуговування, фінансово-кредитного, страхового

забезпечення, логістичного та інформаційно-консультаційного обслуговування тощо.

Вважаємо доцільним використання в науковому дослідженні значного досвіду, накопиченого вітчизняною наукою, щодо трактування загальних дефініцій. Так, більшість науковців дають авторські тлумачення суті зернопродуктового підкомплексу, в основу яких покладено особливості його функціонально-галузевої структури [168, с. 6; 245], сукупності підприємств різних взаємопов'язаних галузей [49, 78], цільового призначення та продуктового різноманіття [218], місця у системі агропромислового комплексу та забезпеченні продовольчої безпеки [93, 158].

Сучасний науковий доробок щодо розвитку зернопродуктового підкомплексу є структурованим та носить частковий характер. В опублікованих протягом останніх років працях рідко аналізується та оцінюється цілісний розвиток підкомплексу, збалансованість його складових. Натомість поширені публікації з проблем ефективного функціонування зернового підкомплексу [32, 74, 82], зернового господарства [112, 193] ототожнюють ці поняття та характеризують їх як зернову галузь, безвідносно її характеристик як підкомплексу у складі комплексу вищого порядку. Сумнівним, також, вважаємо ототожнення хлібопродуктового та зернопродуктового підкомплексів. Так М.Ф. Плотнікова у складі хлібопродуктового підкомплексу об'єднує виробників зерна, підприємства з його переробки, виробництва сировини для харчової промисловості й продукції кінцевої переробки [164]. Таке визначення характеризує функціонально-галузеву структуру зернопродуктового підкомплексу, адже продукцією кінцевої переробки зерна не завжди є хліб та хлібобулочні вироби. Підтвердженням цього є характеристика кінцевої продукції зернопродуктового підкомплексу, що включає хліб і хлібобулочні вироби, борошно, крупи, макаронні, кондитерські вироби, комбікорми [101], Сидоренко О.В. розширює асортимент, включивши до нього спирт, крохмаль, олію, насінневий зерновий фонд, зерно резервних, страхових

запасів, а також експортні об'єми зерна та біопаливо із зернових ресурсів. [198, с. 10].

Складність процесу відтворення в межах зернопродуктового підкомплексу, його багаторівневність, а відтак, і структура його учасників, вимагає системного аналізу її галузевого (рівень участі суб'єктів підгалузей сільського господарства та галузей промисловості, заготівельних, торговельних, логістичних, інфраструктурних організацій [4]), територіального (територіально-географічна організація, зосередженість й масштаби [255]), функціонального (систематизована сукупність суб'єктів послідовних стадій продуктового ланцюга, наявність яких визначається специфікою виробничого процесу й технологічним взаємозв'язком [30]), організаційного (спосіб упорядкування взаємозв'язків між галузями та їх суб'єктами [167]), компетентнісного (внутрішньогалузевий поділ праці [255]), управлінського (взаємодія органів управління та узгодження цілей й інтересів об'єктів управління різного рівня з загальносистемними інтересами [50]), соціально-економічного (особливості прояву виробничих орієнтирів розвитку та досягнення соціальної однорідності [151]) аспектів.

У результаті узагальнення теоретичних основ функціонування зернопродуктового підкомплексу та особливостей сучасного етапу його розвитку слід констатувати значні відхилення розвитку цієї економічної системи від реалізації стратегічних принципів сталого розвитку. Організаційно-економічна розрізненість його учасників, відсутність органів координації є значною перешкодою у досягненні синергетичного ефекту на регіональному та національному рівнях. Це свідчить про недосконалість інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Забезпечення сталого розвитку зернопродуктового підкомплексу, його ефективного функціонування є багатовекторним процесом, що оптимізує суму вертикальних товарних та фінансових потоків у системі виробничо-економічних зв'язків між суб'єктами з врахуванням дестабілізуючого впливу зовнішніх факторів.

Результати сучасної зернової галузі комплексно формують великі інтегровані структури, автономні сільськогосподарські підприємства, фермерські та особисті селянські господарства. Співвідношення результатів їх діяльності пов'язане з розвитком виробничих сил на галузевому та регіональному рівнях, і зі зростанням його рівня зростає складова великого інтегрованого бізнесу.

Масштабність кооперації та інтеграції у межах продуктових підкомплексів проявляється, за Н.С. Скопенко, В.І. Пілявським та ін., у розвитку таких їх форм: горизонтальна, що передбачає об'єднання підприємств різних форм власності та господарювання однієї галузі; вертикальна – об'єднання учасників різних галузей продуктової вертикалі, конгломератна – об'єднання підприємств, не пов'язаних міжгалузевими відносинами [89, 103, 163, 207].

Горизонтальна інтеграція найчастіше притаманна підприємствам первинних стадій виробничого циклу (виробництво і зберігання зерна) на одному рівні паралельних ланцюгів виробничого циклу [69]. Налагодження зв'язків між підприємствами-конкурентами на зерновому ринку, що спеціалізуються на виробництві однорідної продукції, відбувається у формі створення формальних й неформальних об'єднань (кооперативів, асоціацій, спілок, партнерств, та ін.). Збереження малих та середніх підприємницьких структур в аграрному бізнесі пов'язано саме з динамікою процесів горизонтальної інтеграції, яку С.Б Романишин та І.І. Мартинюк називають «доступною формою інтеграції дрібнотоварних сільськогосподарських виробників» [188]. Це пов'язано з особливостями аграрного виробництва у фермерських та особистих селянських господарствах, недосконалістю та недостатністю їх державної підтримки, техніко-технологічною відсталістю, значними виробничими ризиками, низькою кваліфікацією та обмеженим досвідом власників бізнесу.

В межах вертикальної інтеграції галузеві структури об'єднуючись формують структуру вищого рівня, та стають незамінними,

взаємозв'язаними, супідрядними її елементами [35]. При цьому усі форми та типи аграрно-промислової інтеграції здійснюються у формах виробничої контракції та інтеграції власності. В межах першої А.О. Гуторов характеризує довгострокові угоди між підприємством-інтегратором та сільгосптоваровиробниками або дилерами щодо обсягів та термінів постачання зерна. Інтеграція власності (корпоративна) передбачає часткове або повне володіння фірмою-інтегратором активами залежного підприємства [48]. Великі вертикально інтегровані за корпоративною моделлю агрохолдинги об'єднують два та більше послідовних технологічних цикли (виробництво зерна, первинна, вторинна переробка, дистрибуція). При цьому кожний учасник об'єднання орієнтується на кінцевий результат, що визначає ефективність його господарської діяльності та загальну ефективність й конкурентоспроможність вертикальної економічної системи в цілому. М.А. Окландер вважає, що синергічний ефект виникає лише у випадку, коли між компонентами системи існує координація на основі системного підходу [145, с. 78]. Інші автори [52, 86, 64] попереджають про можливість позитивного та негативного (диссинергічного) прояву ефекту синергії, тобто синергічний ефект не завжди матеріалізується там, де його очікують. З цієї точки зору процес адаптування аграрно-промислового формування зернопродуктового підкомплексу передбачає як зовнішній вектор, так і внутрішній. У межах останнього відбувається врахування особливостей кожного учасника та їх внутрішньогосподарських факторів, а також факторів, продукованих безпосередньо процесом інтеграції.

Інтегровані за конгломератною формою структури зернопродуктового підкомплексу по суті є різновидами фінансово-промислових груп (формальних або неформальних), адже супроводжуються переливанням капіталу з фінансового до реального сектору. Тут можливий як варіант прямого викупу підприємств, так і інвестування в окремі з них без зміни власника. І хоча дослідники називають таку форму інтеграції конгломератною диверсифікацією [66], проте невеликий відсоток потужних

інвесторів за класичною схемою диверсифікують діяльність з метою зменшення ризиків та реалізації стратегії отримання ефекту від розвитку виробничого сектору зернопродуктового підкомплексу. На практиці такі капіталовкладення є засобом отримання короткотермінового зиску, зумовленого тенденціями розвитку зернового ринку.

І.М. Мягих вбачає необхідність прив'язки алгоритму пошуку адекватних інтегрованих формувань до сучасних структурних змін в економіці та включення до обов'язкового переліку дій порівняльного аналізу різних форм і концепцій інтеграційних взаємодій з визначенням їх мотивів та впливу на результати діяльності суб'єктів інтеграції [120]. Автор оперує терміном «інтегровані бізнес-структури», визначаючи їх як сукупність неоднорідних за складом бізнес-одиниць, структурованих в м'якій або жорсткій формі. Часові та просторові межі такої структури ідентифікують її цілісність, а взаємозв'язки учасників визначають синергічний ефект.

Використання такого терміну вважаємо можливим для загальної характеристики створюваних у процесі інтеграції об'єднань, безвідносно до галузевої приналежності їх учасників. Ширшого використання набуло поняття інтегрованої структури як відкритої системи, побудованої на основі об'єднання економічних суб'єктів (добровільне чи примусове) з метою спільної діяльності, в основу якого покладено участь в капіталі або договірні відносини певного типу [258]. З точки зору лексичних норм недоцільним видається вживання словосполучення інтегроване об'єднання [50, 73, 241], адже згідно ст. 118 Господарського кодексу України «об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань» [41]. Отже сама назва такої організації вказує на її інтегровану сутність.

Вертикально інтегровані структури аграрної сфери найчастіше в науковій літературі позиціонують як аграрно-промислові (агропромислові) формування (структури, компанії) [6, 62, 102, 123, 192].

Беручи до уваги сформульовані попередніми дослідниками інтеграційних процесів в аграрному секторі принципові формальні (правові основи створення, відносини власності, організаційно-управлінські особливості) та змістові (структурна будова, кількісні та якісні параметри зв'язків) характеристики аграрно-промислових структур доцільно представити авторське трактування їх сутнісних основ. Таким чином, аграрно-промислове формування зернопродуктового підкомплексу розглядаємо як створену задля досягнення спільної мети на тимчасовій чи постійній основі динамічну систему відносно відокремлених учасників зернопродуктової вертикалі, що господарюють як цілком самостійні юридично та економічно суб'єкти ринкових відносин. Основною метою такої інтегрованої структури стає забезпечення та гарантування взаємовигідних (відносно рівних) економічних умов стійкого інноваційного розвитку усіх учасників технологічного ланцюга через подолання проявів монополізму окремих з них.

Вважаємо правомірним застереження К.С. Шапошникова щодо можливої підміни змістовної природи інтеграції формальною, результатом якої вважається завершення процесу формування нової структури, з поглибленням суперечностей в діалектиці розвитку її учасників [261]. При різних рівнях розвитку інтеграційних процесів в межах регіонів та суб'єктів господарювання констатуємо початковий етап цього процесу між наукою та виробництвом, галуззю і територією тощо. Отже, за достатньої вивченості окремих аспектів інтеграційних взаємодій в продуктових підкомплексах, в т.ч. зернопродуктовому, залишається низка теоретико-методичних проблем, вирішення яких базується на поглибленому аналізі сучасного етапу розвитку економічних взаємовідносин у відкритих динамічних системах аграрно-промислового виробництва.

1.3. Критерії та методика оцінки стійкості інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Узагальнення теоретичних основ створення та розвитку інтегрованих структур в аграрно-промисловому виробництві дозволяє підтвердити висновок В.В. Камінської про те, що такі удосконалені форми не є універсальним засобом виходу аграрного сектору на якісно новий рівень розвитку відповідно до вимог ринкової економіки [68, с. 40]. Ускладнює вивчення їх впливу на економіку аграрного сектору й відсутність систематизованих офіційних даних щодо результативності різних форм і видів інтегрованих структур. Такі реалії спонукають до розробки методичних засад аналізу й оцінки діяльності таких бізнес-структур, особливості яких, на думку Л.Л. Калініченко, пов'язані з необхідністю врахування їх складних внутрішньокорпоративних зв'язків [67].

Як показує практичний досвід, переваги спільного функціонування цілком реалізуються за умови розробки чіткої концепції формування та функціонування аграрно-промислової структури з обґрунтуванням економічної доцільності входження кожного учасника до її складу та прогнозуванням результативних показників діяльності створеного об'єднання.

Зважаючи на функціонально-галузеву складність, різноманітність системи зернопродуктового виробництва та його багатоцільову спрямованість виникає необхідність у розгляді концептуальних засад щодо формування системи показників результативності інтегрованої діяльності учасників аграрно-промислових структур та критеріїв їх оцінки.

Виділяючи три групи проблем методологічного характеру (понятійно-сутнісні, організаційно-економічні, адаптивно-діагностичні) у межах наукового базису з питань інтеграції, К.С. Шапошников [260, с. 175] звертає увагу на ключові умови вирішення організаційно-економічних проблем, до яких віднесено обґрунтування системи показників ефективності інтеграції;

аналіз впливу факторів на ефективність аграрно-промислового виробництва на рівні інтегрованої системи та окремих її складових; розробку концепції розвитку інтеграційних процесів у певних їх формах. Методологію інтеграції автор розглядає як взаємозв'язок проблем та інваріантних умов їх вирішення [261]. Інші автори [37] поділяють думку про необхідність оцінювання результатів інтеграції на рівні окремих підрозділів та в цілому у масштабах аграрно-промислового формування на стадії організаційно-економічного проектування, доповнюючи аналіз оцінкою стійкості створюваної інтегрованої структури.

Відносно новим є науковий підхід до оцінювання ефективності окремих варіантів інтеграційних процесів, в основу якого покладена модель оцінки зміни рівня ентропії, який показує віддаленість системи одночасно від впорядкованого, структурованого стану та від хаотичного, безструктурного [189]. Недоліком методу вважаємо значні обмеження його використання. Так, сукупність підприємств – потенційних учасників інтеграційних процесів формується на основі частки ринку, що автоматично виключає участь у інтегрованих структурах дрібних товаровиробників. Така особливість є перешкодою для широкого застосування у практиці оцінювання результативності інтеграційних процесів в окремих монопродуктових підкомплексах аграрного сектору, первинну продукцію яких виробляють переважно дрібні сільгосптоваровиробники.

Проблемою методологічного характеру є відсутність загального підходу до формування критеріїв оцінки результативності інтеграційних взаємодій в аграрно-промисловому виробництві. Авторські підходи значно різняться. Так, окремі дослідники вважають необхідним використання сукупності критеріїв статичного та динамічного аналізу інтеграційних процесів у межах багатоцільової моделі задля більшої об'єктивності його результатів [204], інші доводять доцільність використання єдиного формалізованого критерію ефекту від інтеграції [9, 37]. Об'єднуючи попередні позиції Т.М. Гамма та

О.М. Терещенко пропонують єдиний універсальний критерій доповнювати системою часткових [31].

Досить спірною вважаємо пропозицію щодо формування комплексу критеріїв ефективності інтеграційних взаємодій, яку автор [63] називає «ефективністю створення та формування виробничо-промислових структур», на основі оцінювання ефекту; оптимального рівня прибутку/витрат; оптимального рівня ціни; ефективності; рентабельності; ефективності виробничого потенціалу. У даному випадку автором не пояснена правомірність використання терміну виробничо-промислої структури щодо інтегрованих формувань, трактування поняття ефективність їх створення та формування. Крім того, до комплексу критеріїв автор відносить окремо ефективність та рентабельність, тоді як рентабельність є одним з основних показників ефективності.

Не можна цілком погодитись з тезою про те, що ефективність інтегрованого формування є «загальноорганізаційним показником, який складається з ефективності окремих підсистем інтегрованої структури» [263]. Як аргумент, інтеграція підприємств аграрно-промислового виробництва має за мету в тому числі забезпечення синергічного ефекту від спільної діяльності, що не є простою сумою ефектів складових економічної системи. При цьому Т.Ю. Тимофіїв наголошує на зворотній залежності, коли «ефективність функціонування кожного суб'єкта певного продуктового ланцюга залежить від ефективності функціонування всієї системи». Тобто успіх окремого учасника інтеграційних процесів неможливий за неефективного функціонування принаймні однієї іншої ланки, отже міцність усієї інтегрованої продуктової вертикалі вимірюється ефективністю найслабшої її ланки [224, с. 41].

В.В. Лебедева ототожнює методику оцінювання ефективності інтеграції та диверсифікації аграрно-промислового виробництва, пропонуючи з цією метою використовувати індекс Херфіндаля-Хіршмана [97] та індекс диверсифікації для оцінки рівня відхилення структури товарної продукції

підприємства від галузевої. Пропонована методика передбачає порівняльний аналіз показників з їх еталонними значеннями. При цьому параметри підприємства-зразка не є типовими для сільськогосподарських підприємств (тривалість операційного циклу – 75 днів, коефіцієнт оборотності оборотних засобів - 4,87).

Визначальним при формуванні системи показників оцінювання ефекту суспільного виробництва є його стратегічна мета. Отже, виходячи зі спонукальних мотивів інтеграційних взаємодій між учасниками зернопродуктової вертикалі, які залежать від етапів розвитку вітчизняної аграрної економіки, розвитку внутрішнього й зовнішнього ринку, податкової, кредитної політики, ресурсного забезпечення тощо, загальна мета суспільного виробництва досягається через вирішення часткових завдань. Таким чином, для адекватного відображення усіх аспектів економічних відносин учасників складних інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу повинна бути розроблена ієрархічна система розрахункових показників, в т. ч. інтегральних, яка забезпечить багатоаспектність та багаторівневість дослідження. Модель взаємовідносин матиме принаймні чотири рівні: працівник; підприємства-учасники інтегрованого формування; власне інтегрована структура; суспільство (держава), а їх ефективність залежатиме від забезпечення спільності інтересів на всіх рівнях. При цьому економічні інтереси суб'єктів кожного рівня концентруються у соціально-економічних результатах аграрно-промислового формування та окремих його складових.

Н.Г. Міценко пропонує гнучкий підхід до формування системи показників оцінки обсягів та ефективності локальних інтегрованих систем. Авторський перелік показників є відкритим і може бути за потреби доповнений спеціалізованими критеріями залежно від виду економічної діяльності, територіальних особливостей, секторальної належності системи [117]. Слушним є твердження автора щодо виключної важливості соціальної ефективності створення і функціонування локальних інтегрованих систем як

головного системотвірного чинника забезпечення інтересів усіх учасників інтеграційних процесів. С.В. Білоусова констатує об'єктивну суперечливість інтересів суспільства та інтегрованої структури й пріоритетність суспільних інтересів (забезпечення зайнятості, підтримка соціально незахищених верств населення, надання послуг соціальній сфері тощо) [14], що знаходять вираження через узагальнюючий критерій ефективності інтегрованої структури.

Розвиваючи думку Р.М. Богачева про необхідність оцінки існуючих форм інтеграційних взаємодій на предмет їх відповідності закону якісного переходу на новий рівень розвитку відповідно до нової сутності господарської або соціальної діяльності суспільства [16], зазначимо, що нерідко ефект від функціонування інтегрованого сектору аграрно-промислового виробництва називають соціально-економічним, характеризуючи його в тому числі показниками ефективності використання наявних робочих місць, динаміки створення нових, підвищення рівня умотивованості праці та заробітної плати тощо [152]. У інших авторів економічна ефективність інноваційного розвитку аграрно-промислового виробництва розуміється як соціально-еколого-економічна [222]. Зважаючи на антагоністичну природу окремих явищ у ринковій економіці, як то економіка та екологія, коли в процесі господарської діяльності ігнорується принцип взаємозалежності інтернальних (виробничих) та екстернальних витрат, зміст ефективності вертикально інтегрованої системи за участі сільськогосподарських товаровиробників набуває нових аспектів.

Підсумовуючи та критично оцінюючи напрацьований економічною наукою теоретичний базис з врахуванням особливостей об'єкту дисертаційного дослідження вважаємо, що критерій ефективності інтеграційних процесів повинен якісно характеризувати об'єктивну обумовленість розвитку зернопродуктового підкомплексу, рівень виробництва споживчих вартостей, забезпечення продовольчої безпеки та експортного потенціалу за умови максимізації ефекту на одиницю

авансованого капіталу в умовах обмеженості ресурсів, дотримання соціальних та екологічних норм.

Формування системи показників комплексної оцінки економічних взаємовідносин учасників інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу повинно базуватись на забезпечення принципів повної кількісної та якісної характеристики їх розвитку (рівня інтегрованості, стратегії та інтенсивності розвитку, ступеня впливу факторів тощо) [143]. У літературі зустрічаємо думку про необхідність виділення груп показників, що характеризують економічність, стійкість, динамічність та ефективність зернопродуктового підкомплексу як основних складових якісної характеристики його розвитку в період, коли економічна політика держави характеризується різкими зрушеннями у тенденціях відтворювальних процесів, а економічні відносини в межах зернопродуктового підкомплексу характеризуються низкою галузевих та функціональних диспропорцій [5]. До галузевих автор відносить: відсутність паритетності відносин між галузями, підгалузями, виробництвами підкомплексу та іншими галузями національної економіки; між обсягами виробництва зернової продукції та раціональним використанням виробничого потенціалу переробних підприємств, розвитком інфраструктури та логістики; цінові диспропорції на первинну, проміжну та кінцеву продукцію. У межах функціональних диспропорцій виділено: невідповідність зміни номінальної вартості продукції та її натурально-речовим змістом; значний вплив інфляційних процесів та браку інвестиційних ресурсів на відхилення номінальних обсягів нагромадження від їх реального змісту, що зумовлює значний розрив між доходами учасників зерно продуктової вертикалі та їх відтворювальними можливостями; між збільшенням доходів та одночасним зростанням кредиторської заборгованості сільськогосподарських товаровиробників; між темпами росту виробництва зерна й продуктів його переробки та обмеженістю платоспроможного попиту на них і продукцію виробничо-технічного призначення.

Вважаємо недоцільним використання системи показників комплексного аналізу ефективності управління зернопродуктовим підкомплексом, запропонованої Н.В. Яремчуком, у його мікроекономічній складовій [273]. На мікрорівні необхідно оцінювати стійкість розвитку підприємств агропродовольчої вертикалі, що забезпечує стійкий розвиток зернопродуктового підкомплексу в цілому, а конкурентоспроможність підкомплексу є комплексним значенням аналогічних показників підприємств у його складі [75].

Уніфікуючи методику такого аналізу для підприємств різних галузей звертаємось до законів спрямованого розвитку складних відкритих систем, що передбачає виникнення нового якісного стану економічного явища (процесу) [249]. Механізм забезпечення динамічної рівноваги та стійкого розвитку соціально-економічної системи передбачає обов'язковість виконання принципів: збереження стійкого росту можливостей задовольняти потреби в поточному періоді та у майбутньому; стійкої адаптаційної зміни власне системи у напрямі ресурсощадності, технологічної модернізації, раціонального використання людського капіталу, запровадження інноваційних методів управління тощо [214].

Погоджуємось з твердженням [186], що методики оцінки моделей переходу до стійкого розвитку підприємств не можуть обмежуватись виключним використанням кількісних показників. Адже механізм підтримки стабільного розвитку, включно з прийняттям управлінських рішень, врахуванням неформальних, позаінституційних відносин вимагає залучення до аналітичного дослідження якісних вимірників рівня економічної стійкості підприємства.

А відтак, дослідження стійкого розвитку підприємств продуктових підкомплексів, як складного нелінійного процесу з високим рівнем невизначеності, вимагає використання принципів спрощення процесу (лінійність, детермінованість, квазістаціонарність, екстраполяльність та ін.) [213], хоча деякі автори [54, 105] використання лінійних моделей називають

занадто спрощеними щодо соціально-економічних процесів аграрного виробництва, та доводять необхідність розробки моделей на основі методів стохастичного програмування.

Зважаючи на можливість комплексного вирішення складних завдань через систему простих з обмеженою кількістю екзогенних та ендогенних параметрів, вважаємо цілком виправданим використання моделей лінійного програмування. У процесі дослідження лінійних та нелінійних зв'язків спільним є вибір форми залежності – рівняння для найточнішого опису аналізованого зв'язку [144].

Встановлення основних тенденцій розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу на основі дослідження динамічних рядів передбачає статистичне оцінювання зміни параметрів їх діяльності, що дозволить розробити прогноз рівня сталості суб'єкта господарювання у межах окремих галузей.

Вимірюючи відхилення рівня стійкості досліджуваних об'єктів в межах зернопродуктового підкомплексу використовують абсолютні показники, що характеризують силу коливань, основним з яких є амплітуда коливань. З метою узагальнюючої характеристики відхилень від усередненого значення, необхідно обчислити середню з цих відхилень, тобто різницю між значеннями ознаки і середньої арифметичної в даній сукупності одиниць. Враховуючи, що розмах варіації відображає інколи випадкове для даного ряду коливання через його залежність лише від двох крайніх значень ознаки, масштаб його використання дещо обмежений попередньою оцінкою варіації. Більш досконалим показником вимірювання варіації є середнє лінійне та середнє квадратичне відхилення, які усувають зазначені вище недоліки розмаху варіації. Виступаючи критерієм надійності середнє квадратичне відхилення має переваги, що полягають у правилі, коли при розрахунку ніякого умовного припущення про підсумовування відхилень без врахування знаків не допускається, оскільки всі відхилення підносяться до квадрату. Використання таких показників у процесі аналітичного порівняння дозволяє

встановити тенденцію до зниження чи зростання стійкості рівня розвитку підприємства. Адже зниження амплітуди коливань характеризує збільшення стійкості. Наведені вище характеристики спонукали до введення показника коефіцієнта коливань (у деяких авторів – коефіцієнт коливності [199]).

Система показників стійкості, а відтак і коливання досліджуваного об'єкта, включає і відносні показники, які характеризують рівень інтенсивності процесу змін у його результативності та розвитку у динаміці.

Аналіз зміни стійкості рівнів динамічного ряду В. Маслій пропонує проводити на основі оцінки зміни індексів стійкості динамічних рядів (відношення середніх рівнів за сприятливі періоди, коли ланцюговий темп зростання перевищував середнє значення темпу зростання за весь досліджуваний період, до того ж показника за несприятливі роки, коли ланцюговий темп зростання був нижчим за середнє значення темпу зростання за весь досліджуваний період) [111]. Погоджуємось з автором у твердженні, що стійкість не означає обов'язкового повторення однакового рівня з року в рік, а відсутність будь-яких коливань у динамічному ряді – надто вузьке трактування його стійкості, оскільки повністю елімінувати вплив випадкових факторів на показник неможливо.

Відносне коливання ознаки пропонуємо вимірювати за допомогою коефіцієнта варіації, що характеризує рівень коливань динамічного ряду відносно теоретичних значень показників. Тоді коефіцієнт стійкості буде обчислюватись як різниця між 100 та коефіцієнтом коливань. Отже, збільшення коефіцієнта варіації свідчить про зниження стійкості розвитку досліджуваного підприємства. Вважаємо можливим аналізувати значення рівня стійкості використовуючи аналогічну до коефіцієнта варіації шкалу [220]. Тобто, значення цього показника більше 90 % вважається нормативною стійкістю. Значення показника від 80 до 90 % вважається допустимою, тоді як від 60 до 80 % свідчить про нестійкий розвиток зерновиробництва. Якщо показник не досягає 60 %, рівень варіації свідчить про вкрай нестійкий стан, а нижче 40 % - недопустимий рівень стійкості.

Інтерпретуючи значення відхилень показника абсолютного коливання необхідно уникати категоричності суджень щодо його крайніх значень у межах досліджуваного періоду. Адже зростання його значення може відбуватись за одночасного нарощування абсолютного значення досліджуваного показника та не оцінюватись як негативне явище.

В якості основних показників, що характеризують стійкість зміни основних аналізованих показників, пропонуємо використовувати: коефіцієнт стійкості зростання (відношення періодів, що характеризуються зростанням показника, до їх загальної кількості); показник питомої ваги змін у бік зростання та зниження показника відносно загальної кількості абсолютних ланцюгових змін; рангові коефіцієнти кореляції, запропоновані К. Спірменом та М. Кенделом, в основу яких покладено принцип нумерації значень статистичного ряду, коли корелюються не самі значення показників, а номери місць, які вони займають в кожному ряді значень [257].

В межах підприємств зернопродуктового підкомплексу існує необхідність корегування методики комплексного аналізу та оцінки стійкості виробництва відповідно до їх галузевих особливостей. Взнявши за основу дослідження зарубіжних авторів М.С. Каяйкіної [71, с. 106], С.О. Сулова, І.В. Громової [220], пропонується використовувати щодо таких підприємств комплексний критерій стійкості, розрахований не на основі рівнів динамічного ряду, а на основі показників їх динаміки, як співвідношення середнього приросту лінійного тренду та середньоквадратичного відхилення рівнів від тренду. При цьому зростання цього критерію свідчить про зменшення ймовірності зниження рівня ряду у наступному періоді у порівнянні з попереднім. Надійність та об'єктивність результатів комплексного аналізу стійкості за параболічного тренду забезпечує формування досить довгого динамічного ряду (не менше 20 рівнів за тенденції одного типу [9]).

Забезпечення стійкості підприємств зернопродуктового підкомплексу – системне завдання, пов'язане з вирішенням комплексу стратегічних та

поточних завдань. У процесі його реалізації плануються технологічні, організаційні, економічні та інші зміни, в тому числі такі, що потребують додаткових капіталовкладень [265]. З огляду на це виникає необхідність оцінки ефективності виробництва в межах зернопродуктового підкомплексу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Групи показників оцінки ефективності підприємств зернопродуктового підкомплексу

Групи	Показники
Показники технологічної ефективності	Урожайність зернових культур / валове виробництво зерна на 100 га посівних площ зернових, середньорічного працівника, 1000 грн основного виробничого капіталу; продуктивність праці; матеріало-, паливо-, енергомісткість; капіталоозброєність та ін.
Показники економічної ефективності	Виробництво валової продукції, валовий дохід, прибуток на 1 га посіву зернових; собівартість 1 ц, рівень рентабельності; показники фінансової стійкості, платоспроможності та ін.
Показники соціальної ефективності	Розмір фонду споживання в розрахунку на середньорічного працівника, рівень доходів працівників; рівень соціального забезпечення; виробництва продукції на 1 працюючого; рівень задоволеного попиту в цілому та за окремими видами продукції, рівень цін та ін.

Джерело: сформовано автором

Аналіз динаміки показників та порівняння з попередніми періодами дозволить зробити висновки про тенденцію щодо рівня ефективності стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. У цьому контексті комплексний аналіз стійкості підприємств окремих галузей вказаної продуктової вертикалі вимагає багаторівневих порівнянь в межах рейтингової оцінки в просторовому чи динамічному аспектах. Такий аналіз доповнюється дослідженнями факторного впливу на основні результативні показники.

Стратегічне значення продукції зернопродуктового підкомплексу вимагає макроекономічних досліджень забезпечення попиту населення у відповідних продуктах. Заслуговує на увагу методика оцінки стійкості виробництва зерно продукції, в основу якої покладено річну потребу людини у калоріях, перераховану на харчову цінність вівса, та рівень задоволення цієї

потреби з одиниці площі посіву зернових культур [130]. Для зернових автор пропонує використовувати коефіцієнт, рівний 1.

Погоджуємось з науковцями [220], які апелюють авторіві у частині його методики, що стосується розрахунку показників стійкості в цілому по сільському господарству. Адже за такого підходу залишається поза увагою медичні норми щодо структури харчового раціону населення. При цьому підтверджуємо доцільність такої методики розрахунку стійкості забезпечення населення окремими продуктами харчування та, що важливо в межах чинного дослідження, в цілому продукцією зернопродуктового підкомплексу, що складає одну продуктову групу.

Висновки до розділу 1.

Система аграрно-промислового виробництва загальнодержавного, регіонального та місцевого рівня формується, розвивається, змінюється під впливом внутрішньосистемних зв'язків та взаємодій міжгалузевих структур. При цьому основною рушійною силою системних трансформацій в агросфері стає розвиток взаємно поєднаних видів діяльності учасників аграрного ринку (суб'єктів трансформаційного й трансакційного секторів) у межах продуктових ланцюгів.

Господарюючі суб'єкти в межах аграрно-промислового виробництва поєднані повноцінними взаємними економічними відносинами, що є відносинами взаємодії. Вони формуються як у вертикальному, так і у горизонтальному розрізі. Горизонтальні налагоджуються у межах однієї галузі аграрного сектору, вертикальні пов'язані з формуванням міжгалузевих організаційних форм.

Підприємства взаємопов'язаних галузей аграрно-промислового виробництва є штучними системами, що виключає можливість їх саморегуляції. Тому усі зміни масштабів діяльності, організаційно-економічні зміни, що призводять до зростання ефективності його господарювання, є наслідком реалізації оптимальної стратегії розвитку.

Різняться механізми взаємодій між учасниками цих відносин в залежності від їх ринкової форми, або інтеграційних процесів. Тому наукове обґрунтування доцільності кожної з цих форм та їх пріоритетності у конкретних умовах розвитку аграрного сектору для кожного його господарюючого суб'єкта є однією з умов їх ефективного функціонування. А синергічна суть системотвірних зв'язків базується на залежності результативності системи від виробничо-технологічних взаємодій у ній.

Доцільність комплексного аналізу впливу факторів на розвиток інтеграційних процесів у межах продуктових підкомплексів аграрно-промислового виробництва підтверджується їх сукупним впливом на усіх рівнях. Результатом такого впливу є налагодження інтеграційних зв'язків та активізація створення інтегрованих структур певних типів. Тому стимулювання або гальмування інтеграційних взаємодій, як правило, є наслідком посилення впливу окремих факторів (стабілізуючих, дестабілізаційних) у результаті зміни векторів державної економічної політики на макро-, мезо- та галузевому рівні.

Світовий досвід підтверджує формування економічного механізму функціонування агровиробництва, сталість розвитку якого забезпечують процеси кооперації та аграрно-промислової інтеграції на основі різних дієвих моделей (західноєвропейської, північноамериканської, ізраїльської, японської та ін.). Вважаємо, що кожна згадана модель потребує поглибленого вивчення з метою адаптації та використання окремих елементів у практиці вітчизняного аграрного сектору з врахуванням особливостей окремих продуктових підкомплексів.

Контент-аналіз наукових джерел дозволив стверджувати, що об'єктивні передумови виникнення інтеграційних взаємодій учасників процесу відтворення в аграрному секторі дозволяють тлумачити їх як інструмент реалізації стратегії сталого інноваційного розвитку цієї складної соціально-економічної системи в умовах мінливого зовнішнього середовища. Логічним наслідком такого процесу стає розвиток якісно нових самоорганізованих

структур, в межах яких гармонійне поєднання різних учасників забезпечує нову якість системи.

Переваги спільного функціонування цілком реалізуються за умови розробки чіткої концепції формування та функціонування аграрно-промислової структури з обґрунтуванням економічної доцільності входження кожного учасника до її складу та прогнозуванням результативних показників діяльності створеного об'єднання. Для адекватного відображення усіх аспектів економічних відносин учасників складних інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу повинна бути розроблена ієрархічна система розрахункових показників, в т. ч. інтегральних, яка забезпечить багатоаспектність та багаторівневість дослідження.

Модель взаємовідносин має принаймні чотири рівні: найманий працівник; підприємства-учасники інтегрованого формування; власне інтегрована структура; суспільство (держава), а їх ефективність залежить від забезпечення спільності інтересів на всіх рівнях. Економічні інтереси суб'єктів кожного рівня концентруються у соціально-економічних результатах аграрно-промислового формування та окремих його складових.

Критерій ефективності інтеграційних процесів повинен якісно характеризувати об'єктивну обумовленість розвитку зернопродуктового підкомплексу, рівень виробництва споживчих вартостей, забезпечення продовольчої безпеки та експортного потенціалу за умови максимізації ефекту на одиницю авансованого капіталу в умовах обмеженості ресурсів, дотримання соціальних та екологічних норм.

Механізм забезпечення динамічної рівноваги та стійкого розвитку соціально-економічної системи інтегрованого формування, включно з прийняттям управлінських рішень, врахуванням неформальних, позаінституційних відносин вимагає залучення до аналітичного дослідження якісних вимірників рівня економічної стійкості підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Основні результати першого розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [124, 141, 126, 136, 138, 143].

РОЗДІЛ 2

ПОТЕНЦІАЛ І ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

2.1. Економічна оцінка функціонування регіональної системи підприємств зернової галузі

Стратегічне значення зерновиробництва для України, що має політичне, економічне та соціальне підґрунтя, його визначальна роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, її позицій на зовнішньому ринку має визначальний вплив на формування пріоритетів аграрної політики та позиціонування галузі як системотвірного сегменту аграрно-промислового виробництва.

Протягом останніх років зерно основних зернових культур залишається ядром аграрного експорту, забезпечивши у 2018 р. 7,2 млрд дол. валютної виручки. У натуральному вигляді у звітному році було експортовано 41,7 млн т зернових, що втричі перевищує показник 2010 р., проте на 0,4 % менше, ніж у 2017 р. [22]. Природним наслідком значного зростання населення у світі стає загострення продовольчої проблеми та дефіциту зерна, що спонукає основних його експортерів до пошуку напрямів кількісних та якісних змін у зерновому господарстві з метою збільшення об'ємів виробництва й реалізації зерна. З цієї позиції Україна має значні потенційні можливості, за розрахунками окремих вітчизняних та зарубіжних дослідників вітчизняне валове виробництво зерна може становити близько 80 млн т [44, 79, 98].

Усі зміни, що відбулись у галузі зерновиробництва протягом останніх років, позначитись на обсягах виробництва зернової продукції (рис. 2.1). Валовий збір зернових та зернобобових культур в Україні протягом досліджуваного періоду знаходився у прямій залежності від коливання урожайності, тому і тренд цих двох показників ідентичний. Посівна площа

значних змін не зазнала. Її рівень коливався від найменшого значення (13646 тис. га) у 2000 р., до найбільшого – 16210 тис. га у 2013 р.

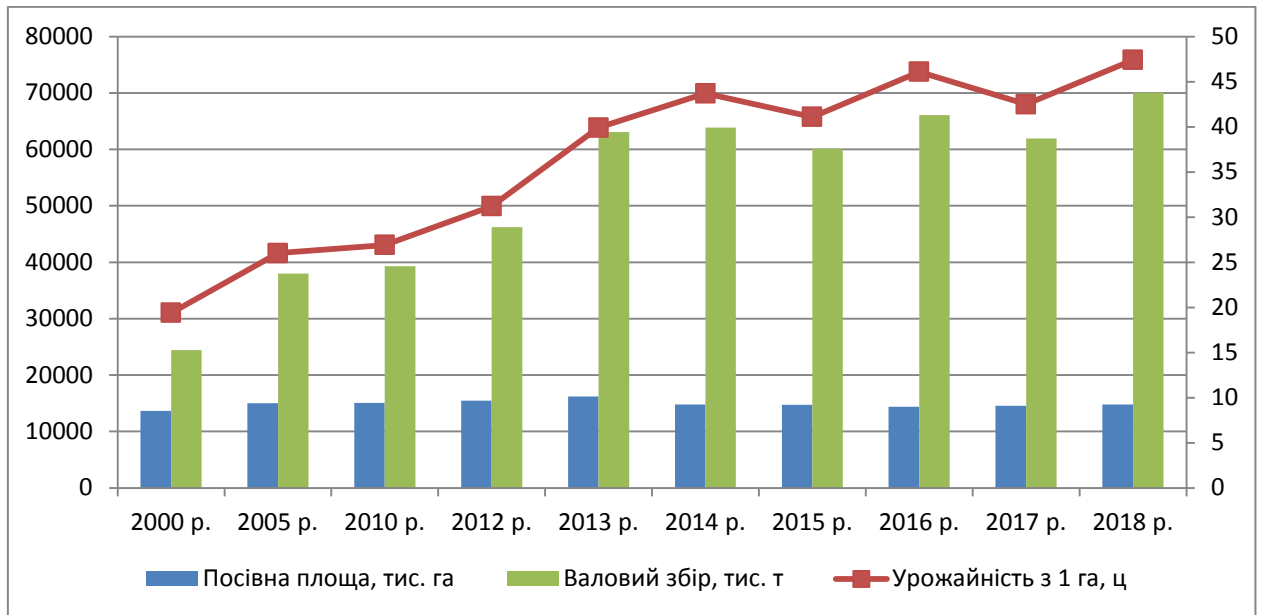

Рис. 2.1. Динаміка посівних площ, урожайності та валового збору зернових та зернобобових культур в Україні

Джерело: сформовано автором з використанням [165, 200]

Слід підтвердити загальну тенденцію до значного збільшення валового виробництва зерна в аграрному секторі України із загальним темпом зростання за аналізований період 286,4 %, з 24459 тис. т у 2000 р., до 70056,5 тис. т у 2018 р., що є найбільшим показником валового виробництва зерна за досліджуваний період [191].

Деяких змін зазнала структура виробництва зернових та зернобобових культур за категоріями господарств (рис. 2.2). Так, сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств втратили 10,8 в. п. у загальному виробництві на кінець досліджуваного періоду проти початкового 2000 р. Причому, найбільше зменшення відбулось у період з 2000 р. до 2005 р., коли частка сільгосппідприємств була найнижчою, і становила менше 65 %. У подальшому відбувалось її зростання з 63,8 % у 2010 р. до 65,7 % у 2018 р. Протилежною є тенденція у формуванні валового виробництва за рахунок господарств населення [200].

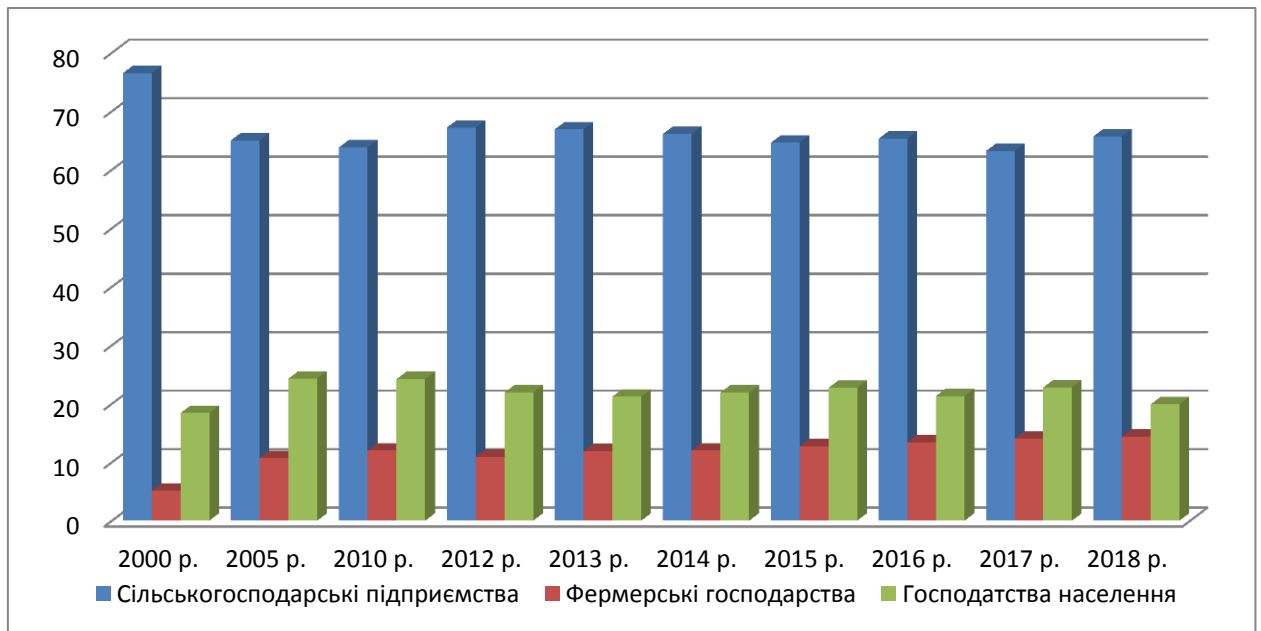

Рис. 2.2. Структура виробництва зернових та зернобобових культур за категоріями господарств, %

Джерело: складено автором з використанням [200]

У межах регіонів ці дані значно варіюють. Сільськогосподарські підприємства забезпечують найбільшу частку у валовому виробництві зерна Чернігівської (95,5 %), Сумської (93,8 %), Київської (88,9 %), Черкаської (88,3 %) областей. Натомість, в окремих західних областях (Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська обл.) частка господарств населення значно перевищує середній рівень (63,3, 62,7 40,6, 37,6 % відповідно) [139].

Під впливом глобалізаційних чинників та внутрішніх факторів у межах зернової галузі продовжуються трансформаційні процеси, що мають наслідком структурні зміни у регіональних пропорціях галузевого виробництва [140]. Головними виробниками зернової продукції у 2018 р. залишаються Полтавська обл. (9,1 % загального виробництва), Вінницька обл. (8,4 %), Чернігівська обл. (7,0 %), Черкаська обл. (6,6 %), Одеська обл. (6,2 %) та Харківська обл. (5,5 %) (рис. 2.3).

У формуванні зернового потенціалу нерівномірно беруть участь окремі області. Регіональні особливості зернового господарства визначаються їх природно-кліматичними, ґрунтовими, економічними, територіальними

відмінностями [47]. Найбільші площі в середньому за останні три роки відводились під зернові культури в Одеській обл. (1190,4 тис. га) та Дніпропетровській обл. (1121,9 тис. га). При цьому найвища урожайність за 2018 р. була досягнута в усіх категоріях господарств Черкаської обл. (71,0 ц/га) та Сумської обл. (69,7 ц/га) (Додаток Б).

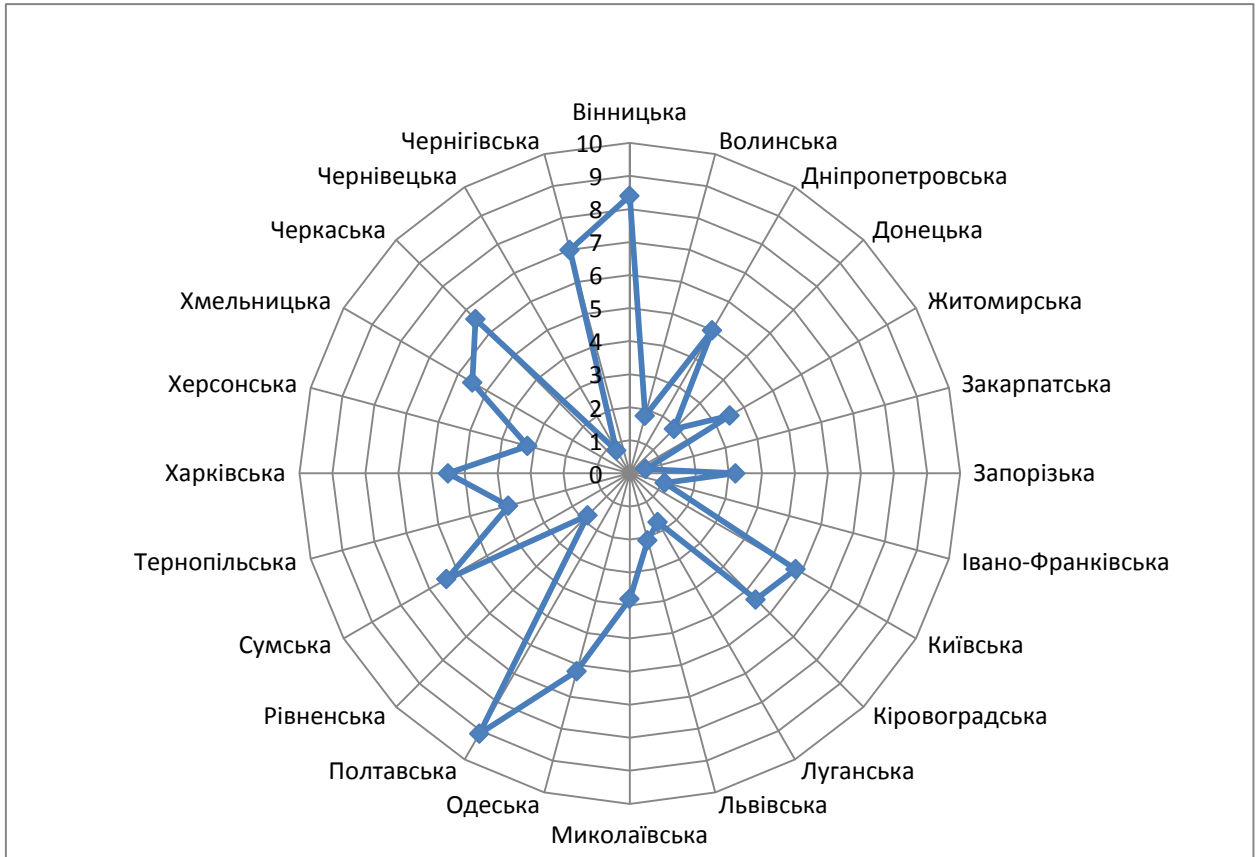

Рис. 2.3. Частка областей України у формуванні валового виробництва зерна у 2018 р., %

Джерело: складено автором з використанням [200]

Деякі інші області є лідерами з виробництва зернових та зернобобових на душу населення (рис. 2.4). Цей показник в цілому по Україні зріс з 1386 кг у 2012 р. до 1657 кг у 2018 р. У п'ятірці лідерів відбулись зміни. На початку досліджуваного періоду найбільшого рівня середньодушового виробництва зерна досягли Полтавська (3855 кг), Кіровоградська (3814 кг), Черкаська (3218 кг), Сумська (3153), Чернігівська (2913 кг) області. В 2018 р. лідерами були: Чернігівська (4847 кг), Полтавська (4507 кг), Сумська (4109 кг), Кіровоградська (3958 кг) та Черкаська (3827 кг) області.

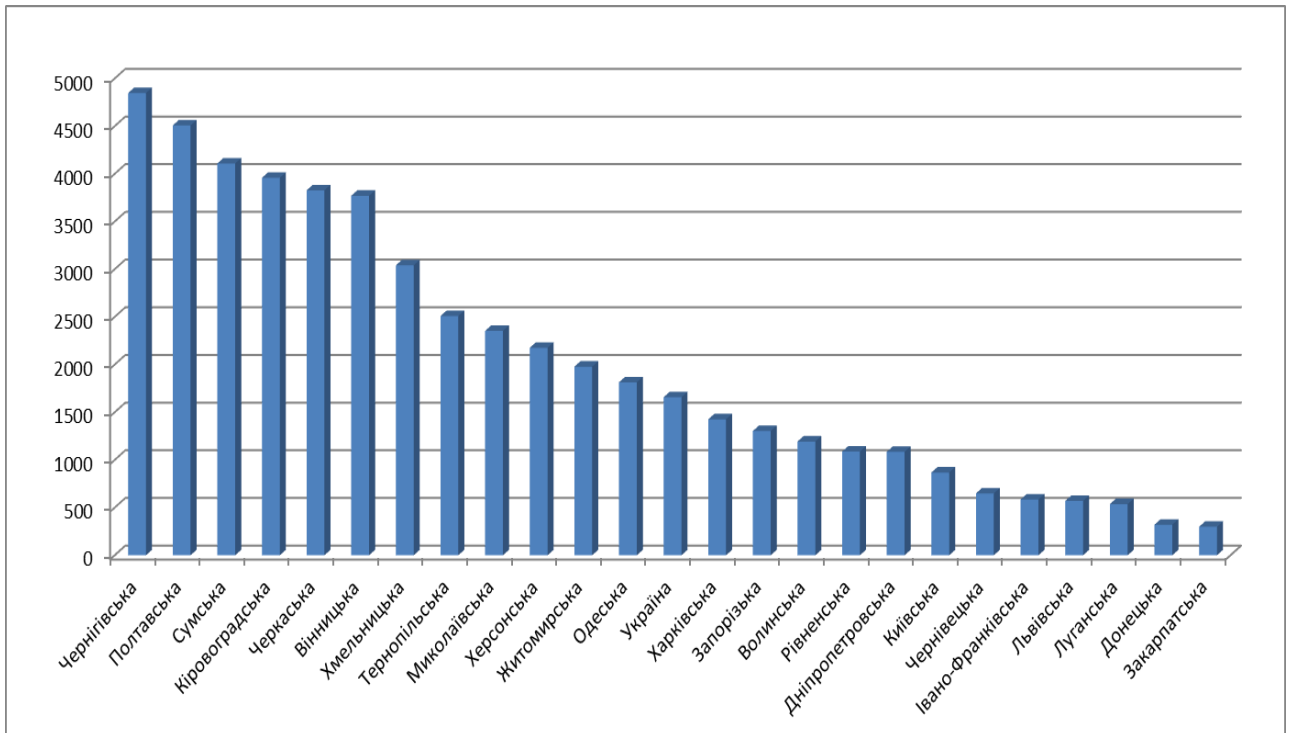

Рис. 2.4. Ранжований ряд областей України за виробництвом зернових та зернобобових на душу населення у 2018 р., кг

Джерело: сформовано автором з використанням [200]

Аналогічна тенденція прослідковується у формуванні та використанні потенціалу зернової галузі Черкаської області, яка забезпечує більш ніж 6 % загального виробництва зерна протягом останніх п'яти років. При цьому в аналізованому регіоні спостерігається стабільність кількісного фактору виробництва (табл. 2.1).

Загальна площа збирання зернових та зернобобових в області зросла на 18,1 тис. га. При цьому товаровиробники наростили площі кукурудзи на зерно на 38,3 тис. га при значному скороченні площі пшениці на 7,2 тис. га та ячменю з 81,0 тис. га в 2014 р. до 56,2 тис. га у 2018 р. Урожайність зернових і зернобобових культур зросла на 12,8 ц/га і становить у звітному 2018 р. 71,0 ц/га, що на 23,6 ц/га (49,8 %) вище загальноукраїнського рівня. Найбільше відносно зростання виробництва продукції з 1 га спостерігається по кукурудзі на зерно (на 31,6 ц/га), при його найменшому значенні в 2017 р. (54,9) та найвищому – у кінці аналізованого періоду (92,4 ц/га) порівняно з іншими зерновими культурами.

Таблиця 2.1

Динаміка виробництва зернових культур в Черкаській області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (%)
Зібрана площа, тис. га						
Зернові та зернобобові, всього	635,7	645,1	659,0	632,3	653,8	102,8
в т. ч. пшениця	210,2	254,6	233,5	196,8	203,0	96,6
ячмінь	81,0	74,0	69,7	54,9	56,2	69,4
кукурудза на зерно	325,8	296,4	330,5	348,8	364,1	111,8
Урожайність з 1 га, ц						
Зернові та зернобобові, всього	58,2	58,1	62,1	46,3	71,0	122,0
в т. ч. пшениця	50,4	50,5	52,6	37,4	48,3	95,8
ячмінь	37,1	40,1	40,8	34,6	36,1	97,3
кукурудза на зерно	70,2	71,1	75,5	54,9	92,4	131,6
Валовий збір, тис. т						
Зернові та зернобобові, всього	3699,7	3745,5	4091,7	2926,5	4644,0	125,5
в т. ч. пшениця	1060,1	1285,8	1227,3	736,1	981,2	92,6
ячмінь	300,7	296,7	284,9	189,8	202,9	67,5
кукурудза на зерно	2286,8	2106,2	2495,6	1916,1	3363,2	147,1

Джерело: розраховано автором на основі [200, 201]

Зернове виробництво – стабільно прибуткова галузь сільського господарства, яка забезпечує сталі надходження виручки сільгосптоваровиробникам на рівні, необхідному для здійснення розширеного відтворення. Це пояснює значні темпи нарощування виробництва зернової продукції усіма категоріями господарств у перші роки незалежності України.

Основними виробниками зерна в Черкаській області традиційно є сільськогосподарські підприємства усіх форм власності та господарювання (табл. 2.2) [134]. Ними протягом останніх п'яти років забезпечувалося від близько 87 % (2014, 2015, 2017 рр.), до понад 88 % (2016, 2018 рр.) загального обсягу виробництва зернових та зернобобових культур. Крім того,

саме ці товаровиробники досягають більшої, ніж в середньому по області, урожайності зернових [127]. У 2018 р. це відхилення становить 6,6 %. В сільськогосподарських підприємствах дає результати у вигляді щорічного зростання урожайності зернових комплекс агротехнічних та організаційних заходів та гнучкість інноваційної політики [240]. Урожайність у звітному 2018 р. становить рекордні 75,7 ц/га, що на 25,5 % вище, ніж у початковому 2014 р.

Таблиця 2.2

Виробництво зернових і зернобобових культур в Черкаській області за категоріями господарств

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.		
					значення показників	% до усіх категорій	% до 2014 р.
Усі категорії господарств							
Площа, тис. га	635,7	645,1	659,0	632,3	653,8	100	102,8
Урожайність з 1 га, ц	58,2	58,1	62,1	46,3	71,0	100	122,0
Валовий збір, тис. т	3699,7	3745,5	4091,7	2926,5	4644,0	100	125,5
Сільськогосподарські підприємства							
Площа, тис. га	533,1	540,7	555,0	528,1	538,7	82,4	101,1
Урожайність з 1 га, ц	60,3	60,1	65,1	48,0	75,7	106,6	125,5
Валовий збір, тис. т	3213,5	3250,5	3614,0	2535,0	4077,1	87,8	126,9
Господарства населення							
Площа, тис. га	102,6	104,4	104,0	104,3	115,1	17,6	112,2
Урожайність з 1 га, ц	47,4	47,4	45,9	37,4	49,2	69,3	103,8
Валовий збір, тис. т	486,2	495,0	477,7	390,1	566,9	12,2	116,6

Джерело: розраховано автором з використанням [201]

Збільшення виробництва зерна в господарствах населення становить 16,6 % проти початку періоду, а їх частка у загальному виробництві найвища в 2017 р. і становить 13,4 %. Їх урожайність дещо нижча, ніж в середньому по області та становить 65,0 % від рівня урожайності сільськогосподарських підприємств (рис. 2.5).

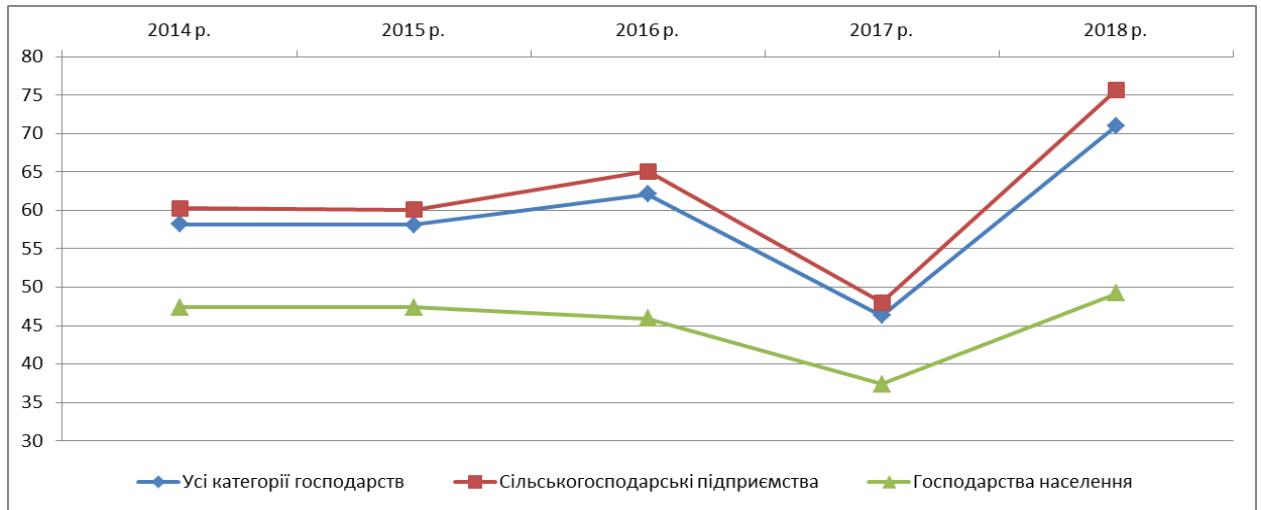

Рис. 2.5. Динаміка урожайності зернових культур в Черкаській області

Джерело: складено автором на основі [201]

Останні п'ять років стабільної динаміки розвитку зернового господарства Черкаської області, за виключенням 2017 р., зі зростанням обсягів виробництва за рахунок інтенсивного фактору – урожайності, досягнуто переважно за рахунок сільськогосподарських підприємств, які забезпечують основну сировинну базу зернопродуктового підкомплексу області.

Багаторічні дослідження науковців агрономічного напрямку довели, що регулюючим чинником формування врожайності зернових з високим якісним показником, поряд з іншими, є рівень мінерального живлення цих культур. Застосування раціональної системи добрив має передбачати не лише забезпечення вагомих приростів врожайності, але й отримання економічного ефекту. При цьому важливою умовою є спрямування системи добрив на відтворення і збереження родючості ґрунту [81]. В сільськогосподарських підприємствах Черкаської області протягом 2014-2018 рр. площа зернових, удобрена мінеральними добривами, збільшилась на 115,6 %, тоді як органічні добрива були внесені на площі, більшій у 3,9 раза (табл. 2.3). Наближається до нормативних параметрів показник внесення мінеральних добрив на 1 га, що позначилось на значному зростанні урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах регіону.

Таблиця 2.3

Внесення добрив під зернові культури в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %
Внесено мінеральних добрив (у пож. реч.) під зернові, всього, тис. ц	244,6	266,6	283,2	494,1	726,9	297,2
Внесено мінеральних добрив на 1 га посіву зернових, кг	103	98	112	132	156	151,5
Площа зернових, удобрена мінеральними добривами, тис. га	216,3	245,9	236,7	373,6	466,4	215,6
Частка площі, удобреної мінеральними добривами, %	90,8	90,4	93,6	92,9	94,2	+ 3,4 в.п.
Внесено органічних добрив під зернові, всього, тис. т	197,7	157,2	156,0	276,4	498,9	252,3
Внесено органічних добрив на 1 га посіву зернових, т	0,8	0,6	0,6	0,7	1,1	137,5
Площа зернових, удобрена органічними добривами, тис. га	10,3	6,4	8,4	14,2	40,2	390,3
Частка площі, удобреної органічними добривами, %	4,3	2,3	3,3	4,0	8,1	+ 3,8 в.п.

Джерело: розраховано автором на основі експрес даних Головного управління статистики в Черкаській області

Групуючи основні фактори впливу на розвиток вітчизняного зернового господарства, більшість дослідників доводять визначальну роль фінансового та обслуговуючого блоків, що стримують запровадження прогресивних технологій, й оновлення та оптимізацію машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств [133]. Адже матеріально-технічна база зернової галузі є застарілою, виснаженою та не відповідає потребам галузі. Як наслідок – подовження строків виконання технологічних операцій, що призводять до втрат урожаю на рівні 7-10 млн т, зростання собівартості зерна [110, 180].

Динаміка посівних площ та урожайності зернових в сільськогосподарських підприємствах області, що формують валові збори продукції галузі, одночасно є похідними від рівня забезпеченості ресурсами (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.		2018 р. до 2014 р., %
					на кінець року	придбанс	
Наявність, од.: трактори	6980	6511	6954	6914	7063	211	101,2
зерно- та кукурудзо- збиральні комбайни	1368	1213	1325	1335	1387	57	101,4
сівалки	3296	3076	3192	3078	3130	67	94,4
плуги	2821	2710	2881	2912	2987	98	105,9
культиватори	2998	2792	2953	2945	3002	80	100,1
борони	14738	13498	13655	13587	13693	130	92,9
Наявність енергетичних потужностей, тис. кВт	1775	1642	1853	1995	2398	-	135,1
в т. ч. на 100 га посівної площі. кВт	184	172	195	198	202	-	109,7

Джерело: розраховано автором з використанням [121] та даних Головного управління статистики в Черкаській області

Кількість тракторів усіх типів та потужності в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області за останні п'ять років зазнали скорочення, проте у 2018 р. сільськогосподарські підприємства вийшли на рівень 2014 р. Одночасно зі скороченням силових машин спостерігалась така ж тенденція по робочих машинах. Так, до 2017 р. підприємства області використовували менше сівалок, культиваторів, борін проти 2014 р. На кінець досліджуваного періоду придбання плугів та культиваторів перевищувало списання, тому їх кількість у розпорядженні господарюючих суб'єктів у 2018 р. становить 2987 та 3002 одиниць проти 2821 та 2998 у 2014 р.

Синхронно з нарощуванням парку силових машин зростає зальна енергетична потужність технічних засобів (на 35,1 %) та їх частка, що припадає на 100 га загальної посівної площі (з 184 до 202 кВт).

Збільшення по зернозбиральним та кукурудзозбиральним комбайнам незначне і становить 1,4 %. За нормативного навантаження на 1 комбайн посівів зернових, колосових і бобових культур на рівні 110-125 га, у сільськогосподарських підприємствах досліджуваного регіону цей показник в 2018 р. становить 497 га.

Зменшення кількості основних технічних засобів в сільськогосподарських підприємствах, високий рівень їх зносу, недостатні темпи модернізації машинно-тракторного парку, зниження коефіцієнта технічної готовності техніки позначається на збільшенні показників навантаження окремих видів угідь на одиницю техніки. При цьому спостерігається порушення якості виконання основних технологічних операцій, що є неприпустимим за умов запровадження прогресивних ресурсоощадних технологій в основних галузях сільськогосподарського виробництва. В таких умовах актуалізується питання удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення суб'єктів аграрного підприємництва на основі розвитку розгалуженої мережі підприємств з надання технічних послуг, налагодженню прямих зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і технічних засобів, створення кооперативів зі спільного використання техніки [80], включення до інтеграційних процесів відповідних обслуговуючих підприємств та постачальницьких організації на взаємовигідних умовах.

На обсяг виробництва сільськогосподарської продукції та її асортимент в сучасних умовах вирішальний вплив має стан та розвиток ринку основних її видів та продуктів харчування. Демоніполізація заготівельної системи вітчизняного зернового ринку має наслідком розширення каналів реалізації за рахунок вільного вибору бізнес-партнерів серед підприємств переробної промисловості, можливість формування значних партій зерна для реалізації на біржі, організації власної збутової мережі тощо [247]. За останні п'ять років сільськогосподарські підприємства Черкаської області наростили

обсяги реалізації основної продукції зернової галузі з 2356,0 тис. т у 2014 р. до 2849,7 тис. т у 2018 р. (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка та структура реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. у % до 2014 р.
Реалізовано зерна всього, тис. т	2356,0	2730,7	2374,0	2131,6	2849,7	120,9
в т. ч. переробним підприємствам	176,2	234,6	251,7	204,6	296,4	168,2
населенню в рахунок оплати праці	4,5	3,5	_*	_*	_*	×
в рахунок орендної плати	104,1	107,9	_*	_*	_*	×
на ринку та у торговельній мережі	19,8	21,9	_*	_*	_*	×
іншим суб'єктам	2051,5	2362,7	_*	_*	_*	×
Середня ціна реалізації 1 т зерна, грн	1863,6	3078,4	3523,0	3874,2	4302,0	230,8
Перероблено зерна на власних потужностях та на давальницьких засадах, тис. т	60,3	49,6	79,5	87,3	81,9	135,8
Наявність зерна на кінець року, тис. т	716,5	556,0	761,7	817,5	795,2	111,0

* відсутні дані

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [201]

Аналіз структури реалізації зерна дозволяє робити висновки про її зміни за період з 2014-2015 рр., коли Державна служба статистики оприлюднювала такі дані в межах регіонів та категорій господарств. Починаючи з 2016 р. у оприлюдненій звітності такі дані відсутні. Проте можна обґрунтовано стверджувати про стабільно високі відсотки реалізації товарного зерна через зернотрейдерів безпосередньо в сезон його збирання (86,5 % у 2015 р.), що більшість дослідників характеризують як негативну сторону збутової діяльності господарюючих суб'єктів, називаючи основними причинами цього необхідність погашення накопичених значних боргових зобов'язань перед постачальниками сировинних ресурсів та техніки, а також відсутність

розвиненої інфраструктури, що забезпечує стабільність і прозорість ринкового товарообміну в процесі руху продукції від виробника до споживача [233]. Крім того, більшість сільськогосподарських підприємств не мають власних зерноочисних та зерносушильних потужностей, приміщень для сушіння та зберігання зерна, а недовіра до кооперативної форми організації аграрного бізнесу у її виробничій та обслуговуючій складовій призводить до значних обмежень щодо реалізації гуртових партій зерна на біржі.

У 2018 р. сільськогосподарські підприємства на 68,2 % збільшили реалізацію зерна переробним підприємствам порівняно з 2014 р. Зменшується обсяг (з 4,5 тис. т у 2014 р., до 3,5 у 2015 р.) і частка продажу зерна населенню у рахунок оплати праці. Така ж тенденція спостерігається щодо реалізації зерна орендодавцям в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї та реалізації на місцевих ринках й у власних торговельних мережах.

Неврегульованість проблеми недосконалої цінової політики впливає на характер формування середніх реалізаційних цін на зерно сільськогосподарських підприємств, що встановлюються доволіно комерційними структурами [228]. Крім того, більшість аграрних товаровиробників не мають власної довгострокової маркетингової стратегії, не розробляють планів ефективного просування та збуту основних видів сільськогосподарської продукції, тому не мають впливу на формування цін на них (рис. 2.6).

За прогнозними даними продовольчої сільськогосподарської організації об'єднаних націй стосовно пшениці отримано більш високий врожай, порівняно із плановим, що вплинуло на збільшення запасів зерна та конкуренції серед експортерів, наслідком чого стала негативна тенденція щодо рівня цін [174]. Саме ця організація спрогнозувала зниження обсягів реалізації зернових у звітному році, що підтверджується даними сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

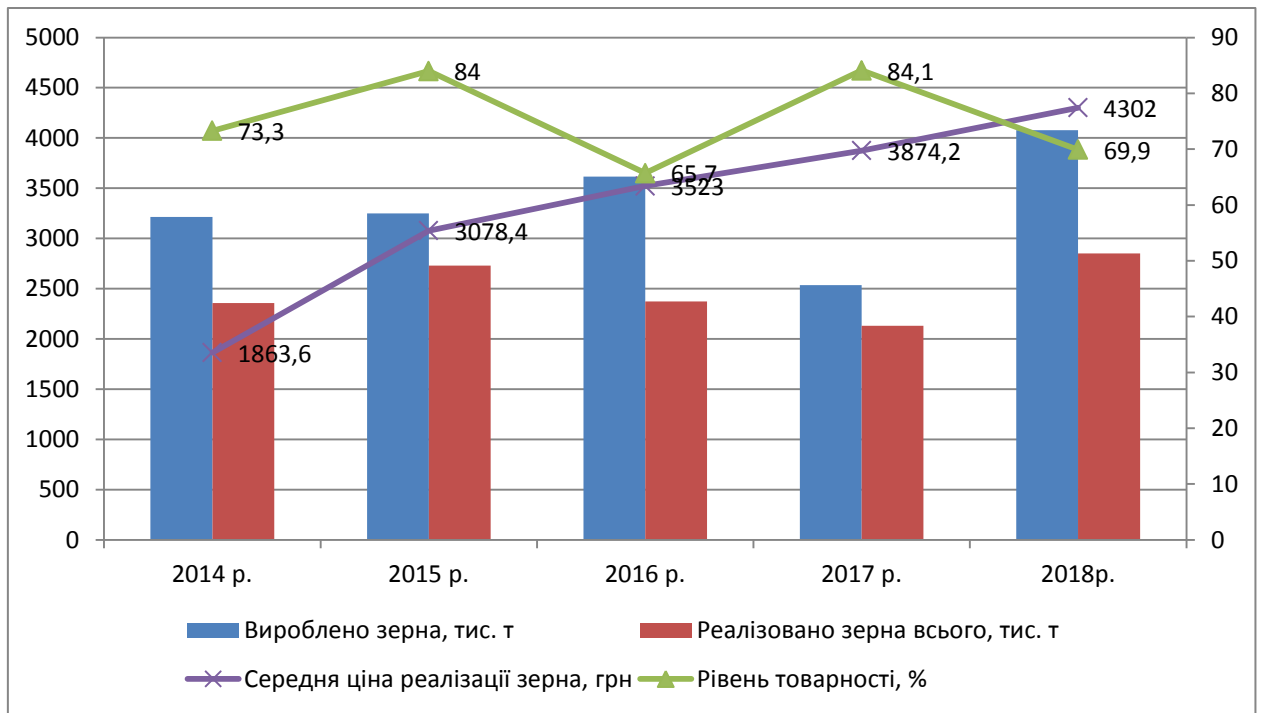

Рис. 2.6. Динаміка рівня товарності зерна в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [200, 201]

Завантаженість переробних потужностей, а зрештою і ефективність підприємств переробної галузі, залежить передусім від зменшення коливань у валових зборах зерна, тобто від стабільного виробництва його планових обсягів. Крім того, від сталості цих показників залежить експортний потенціал підкомплексу, перспективи його технологічної модернізації та інноваційного розвитку. Що, в свою чергу, забезпечить розширення асортименту продуктів переробки зерна та харчових продуктів відповідно до зростаючих потреб ринку. Отже сталий розвиток зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах вважаємо основним стратегічним завданням щодо забезпечення ефективності усіх підприємств та організацій зернопродуктового підкомплексу (табл. 2.6).

Рівень стійкості зерновиробництва в межах сільськогосподарських підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області дещо перевищує аналогічні показники у розрізі зернових культур, що пояснюється особливостями методики його розрахунку на основі відповідних коливань

загального виробництва зерна. З врахуванням того, що протягом досліджуваного періоду виробництво різних зернових культур під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів характеризувалось протилежною тенденцією, а показник коливань зерновиробництва в цілому не є простою сумою аналогічних показників по культурах, тому його значення характеризує саме загальну тенденцію по галузі, і саме цей показник, а також показник середньої урожайності по зернових культурах, може бути використаний для аналізу коливань, а відтак і стійкості зернового господарства, по окремих сільськогосподарських підприємствах.

Таблиця 2.6

Показники стійкості зернового виробництва в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області в 2014-2018 рр.

Зернові культури	Абсолютне коливання, тис. т	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
Зернові і зернобобові культури всього	2926	14,3	85,7	-22,5	-16,5
в т. ч.: пшениця	1356	11,8	88,2	-7,7	-12,3
ячмінь	287	15,1	84,9	-12,9	-9,7
кукурудза на зерно	3335	21,9	78,1	-15,3	-26,2

Джерело: розраховано автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Дослідження доводять, що зміна рівня стійкості зернової галузі знаходиться у прямій залежності від коливань урожайності основних зернових культур (табл. 2.7).

Несприятливі умови 2017 р. значно вплинули на результативність зернової галузі та показники стійкості урожайності за останні роки. Так, урожайність по групі зернових і зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області знизилась на 26 % як у порівнянні з початком досліджуваного періоду, так і відносно попереднього 2016 р., і становила 48 ц/га, що є найменшим значенням за

останні п'ять років. Значне зниження спостерігається і по основних зернових культурах. У цьому році зібрано відносно невисоку кількість озимої пшениці з 1 га (49,4 ц проти 52,6 ц в 2016 р.), тоді як урожайність кукурудзи на зерно була рекордною за останні роки (96,5 ц проти 75,5 відповідно).

Таблиця 2.7

Показники стійкості урожайності зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області в 2014-2018 рр.

Зернові культури	Абсолютне коливання, ц	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
Зернові і зернобобові культури всього	4,8	8,2	91,8	-28,1	-12,2
в т. ч.: пшениця	4,2	10,6	89,4	-25,3	-15,8
ячмінь	2,9	7,5	92,5	3,1	-1,9
кукурудза на зерно	6,5	14,1	85,9	-34,2	-25,4

Джерело: розраховано автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

В 2018 р. 412 сільськогосподарських підприємств Черкаської області займалися вирощуванням зернових культур. Загальне виробництво виробленого ними зерна становило 4,1 млн тонн. В середньому на один господарюючий суб'єкт припадає 99,0 тис. ц валового виробництва зерна. При цьому за статистичною звітністю цих підприємств лише 151 (36,6 %) з них отримали валовий збір зернових понад 50 тис. ц. 58 сільгосптоваровиробників виробили понад 100 тис. ц зерна. У звітному році в Черкаській області функціонували дві надпотужні агробізнесові структури, валове виробництво зерна в яких перевищило 400 тис. т. сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю «Зернова компанія «ХОРС» Драбівського району (759,4 тис. т) та товариство з обмеженою відповідальністю "Науково-виробнича фірма "Урожай" Корсунь-Шевченківського району (408,5 тис. т). Це свідчить про значний розрив між обсягами виробництва зернової продукції у великих та дрібних

сільськогосподарських підприємствах та про необхідність розробки стратегії забезпечення стійкого розвитку зерновиробництва з врахуванням цієї особливості.

Для адекватної порівняльної оцінки стійкого розвитку генеральної сукупності підприємств Черкаської області, що протягом останніх п'яти років займались виробництвом зерна, сформована їх вибіркова сукупність на основі стратифікованого підходу. Стратифікація сукупності звітних одиниць здійснена за їх територіальною належністю за місцем здійснення діяльності відповідно в межах відповідних районів Черкаської області з використанням простого випадкового методу відбору, рекомендованого Організацією економічного співробітництва та розвитку [276]. Враховуючи, що у межах адміністративних районів обліковується різна кількість підприємств – одиниць відбору, вибіркова сукупність формувалась на основі часток, пропорційних часткам районів в генеральній сукупності. В даному випадку вдається уникнути впливу міжгрупової варіації ознаки, що досліджується, на точність результатів дослідження, оскільки забезпечується обов'язкове представництво у вибірковій сукупності кожної з типових груп [271]. Користуючись рекомендаціями ЄС щодо здійснення обстежень на панельній основі за відносно незмінної вибірки [282], вибірка формувалась виключно з підприємств, що були активними за досліджуваним видом діяльності протягом п'яти останніх років дослідження. Крім того, з генеральної вибірки були виключені 66 підприємств з річним валовим виробництвом зерна менше 10000 ц, адже складаючи 16 % від загальної кількості підприємств, ці дрібні господарюючі суб'єкти забезпечують лише 0,9 % виробництва зернової продукції.

В зерновій галузі Черкаської області функціонують сільськогосподарські підприємства, що є складовими потужних аграрно-промислових формувань обласного та вищого рівня. Окрему групу складають інтегровані структури, що налагодили зберігання, переробку зерносивини на власних потужностях. Частка інтегрованих формувань у виробництві зерна – 58 %.

Крім того, найчисленнішою групою підприємств є 292 не залучених до інтеграційних процесів товаровиробників з часткою у загальному виробництві близько 42 %. З огляду на особливості функціонування підприємств в інтегрованому полі та поза ним, удосконалено методичні засади моніторингу розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу та підприємств у його складі, що передбачають консеквентні аналітичні дослідження двох груп підприємств, згрупованих з врахуванням особливостей їх функціонування в інтегрованому полі та поза ним, на основі системи абсолютних показників, що характеризують силу коливань, та відносних – задля оцінки рівня інтенсивності процесу змін у його результативності та динаміки розвитку.

Оцінюючи рівень стійкості зернового виробництва в сільськогосподарських підприємствах, що господарюють самостійно, та не залучені до інтеграційних взаємодій в межах зернопродуктового підкомплексу, слід констатувати значне коливання виробництва зерна в абсолютних й відносних показниках (табл. 2.8).

Згідно розрахункових даних таблиці нормативного рівня стійкості досягли два підприємства з аналізованої вибірки. Це ТОВ «Неморож» Звенигородського району зі значенням коефіцієнта стійкості 90,1 % та СТОВ «Маяк» Чорнобаївського району, в якому за останні п'ять років зерновиробництво було стійким на 90,3 %. В межах допустимих параметрів стійкості функціонують сім з двадцяти (35 %) товаровиробників. Галузь зерновиробництва з нестійким розвитком спостерігається в дев'яти (45 %) підприємствах. При цьому два підприємства або 10 % від загальної кількості досліджуваних (ПОП «Яблуневий сад» Канівського району та СТОВ «Нива» Шполянського району) мають критично низький рівень стійкості зерновиробництва за відповідним коефіцієнтом, що не досягає 60 %.

Сільськогосподарські підприємства неінтегрованого сектору зернопродуктового підкомплексу демонструють низький рівень стійкості виробництва основної галузі, значні коливання показників у межах різних за

величиною та спеціалізацією підприємств та нестійку динаміку у часі. Такі результати підтверджують висновок про значний потенціал галузі у межах досліджуваних сільгосп підприємств, що може бути реалізований за допомогою відповідних механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Таблиця 2.8

Показники стійкості зернового виробництва в окремих сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, не залучених до інтеграційних процесів, в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, ц	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ТОВ «Черкаси-Дніпро» Городищенського р.	2862,5	22,9	77,1	-26,5	-18,7
ТОВ «Коцюбинське» Драбівського р.	2712,6	16,3	83,7	-15,7	-11,3
ПОП «Соколівка» Жашківського р.	14837,3	15,4	84,6	9,7	12,3
ТОВ «Неморож» Звенигородського р.	3053,2	9,9	90,1	4,3	1,5
ТОВ «Чапаєвське» Золотоніського р.	5176,8	14,5	85,5	-6,5	1,4
ТОВ «Агроніка» Кам'янського р.	9894,2	16,3	83,3	4,3	5,1
ПОП «Яблуневий сад» Канівського р.	2891,0	43,1	56,9	-27,5	-16,3
СТОВ ім. Ватутіна Катеринопільського р.	2374,5	29,6	70,4	-13,2	-15,7
СТОВ «Аграрник» Корсунь- Шевченківського р.	4843,3	15,2	84,8	-15,1	-4,7
ТОВ «Діалог» Лисянського р.	5511,4	18,6	81,4	5,9	9,3
ПП «Перлина» Маньківського р.	6624,8	25,5	74,5	4,7	1,9
ТОВ «Вікторія» Монастирищенського р.	4897,5	24,1	75,9	-20,1	-12,3
ТОВ «Надія» Смілянського р.	5487,3	21,4	78,6	-11,5	-13,7
ПСП «Лідер» Тальнівського р.	4569,7	37,8	62,2	-14,9	-6,0
ТОВ «Дубова» Уманського р.	15282,0	19,4	80,6	7,6	4,4
СТОВ Агрофірма «Заячківка» Христинівського р.	7989,0	21,6	78,4	-16,7	-11,2
СТОВ «Зоря» Черкаського р.	17996,3	22,4	77,6	-9,3	-5,1
СТОВ «Маяк» Чорнобаївського р.	23768,4	9,7	90,3	15,9	21,7
ТОВ «Олекс» Чигиринського р.	5282,8	23,9	76,1	4,3	-3,8
СТОВ «Нива» Шполянського р.	3941,7	41,5	58,5	-29,0	-17,8

Джерело: розраховано автором на основі даних сільськогосподарських підприємств

Черкаської області

2.2. Особливості структурного розвитку зернопереробної галузі та оцінка рівня стійкості господарської діяльності підприємств у її складі

Еволюційні зміни у вітчизняному аграрно-промисловому виробництві останніх десятиліть були пов'язані, головне, із подоланням отриманої у спадщину деструктивної планово-соціалістичної колгоспно-радгоспної системи господарювання на селі, в основі якої була гібридна державно-колективна форма власності. Починаючи з 90-х років минулого століття в Україні поступово реалізуються основні заходи масштабної аграрної реформи. Проте вже до 2010 р. активність аграрно-промислового виробництва порівняно з попередніми періодами набула деструктивного характеру. Свідченням цього є значне зниження ефективності переробної галузі, суттєве падіння віддачі її ресурсів. Середньорічні темпи приросту в сільському господарстві зросли втричі, тоді як харчової промисловості знизилась учетверо [29, с. 617].

Нині галузеві зв'язки у межах зернопродуктового підкомплексу дещо звужені, порівняно з кінцем минулого століття. Розвиток ринкових відносин позначився на чисельності господарюючих суб'єктів основних продуктових вертикалей, скоротивши до мінімуму інтеграційні взаємодії з підприємствами I сфери АПК, адже слід констатували практично втрату комплексу вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та перехід до матеріально-технічного забезпечення аграрного сектору шляхом імпорту зарубіжної сільгосптехніки та технологій [94].

Більшість дослідників інтеграційних процесів в аграрно-промисловому виробництві слушно зауважують про їх розвиток між підприємствами сільського господарства, харчової та переробної промисловості [206].

Специфічний характер й тіснота взаємозв'язків між виробниками зерна та його переробниками (промисловими споживачами) у межах зернопродуктового підкомплексу впливає на формування залежності між тривалістю проходження зерна по складових продуктового ланцюга та

ритмічністю виробництва. Діяльність борошномельних, круп'яних, спиртових, комбікормових, кондитерських та інших підприємств забезпечується на основі зернового потоку, що спрямовується виробниками до сфери харчової переробки та на виробництво фуражу, що має вигляд складної організаційно-технологічної системи (рис. 2.7).

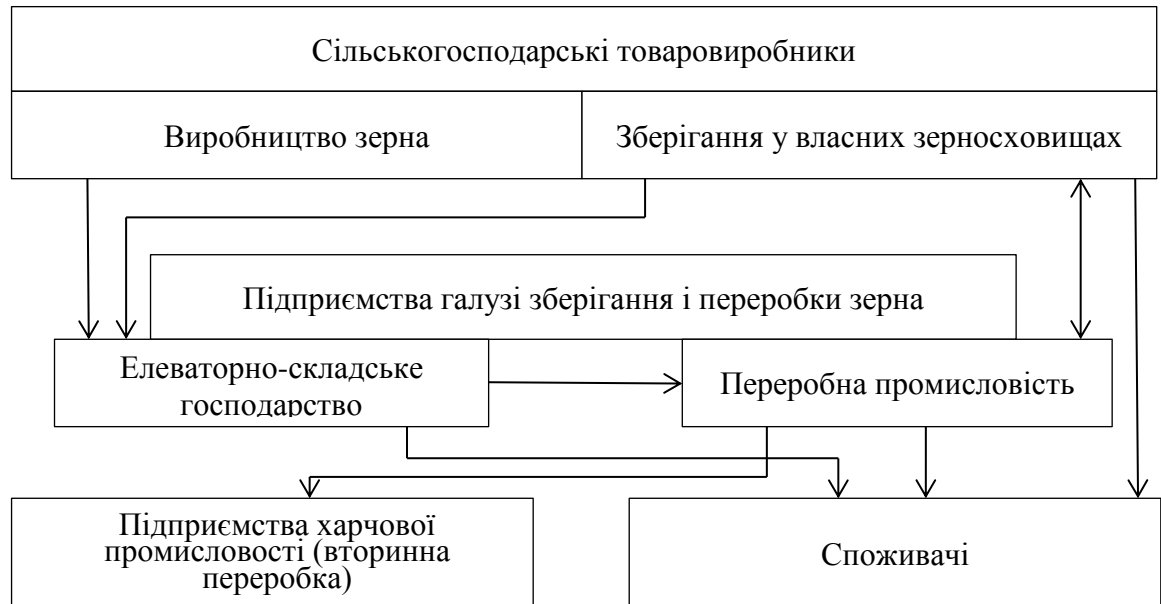

Рис. 2.7. Організаційно-технологічна схема взаємодії підприємств зернопродуктового підкомплексу

Джерело: авторська розробка

На регіональному рівні структурна будова зернопродуктового підкомплексу підпорядкована та формується на основі сталих взаємозв'язків між підсистемами, що виконують функції виробництва, закупівлі, транспортування, зберігання, переробки, збуту зерна й продуктів його первинної та вторинної переробки. Таким чином, життєздатність основних функціональних підсистем забезпечують групи суб'єктів господарювання:

- сільськогосподарські товаровиробники (виробники зернової продукції);
- елеватори, заготівельні організації, зернотрейдери та ін.
- борошномельні, круп'яні, комбікормові, спиртові заводи та ін.

В останні роки валовий збір зернових в рази перевищує потреби внутрішнього ринку, а отже створюється значний ресурс для виробництва продуктів із доданою вартістю та їх експорту (рис. 2.8).

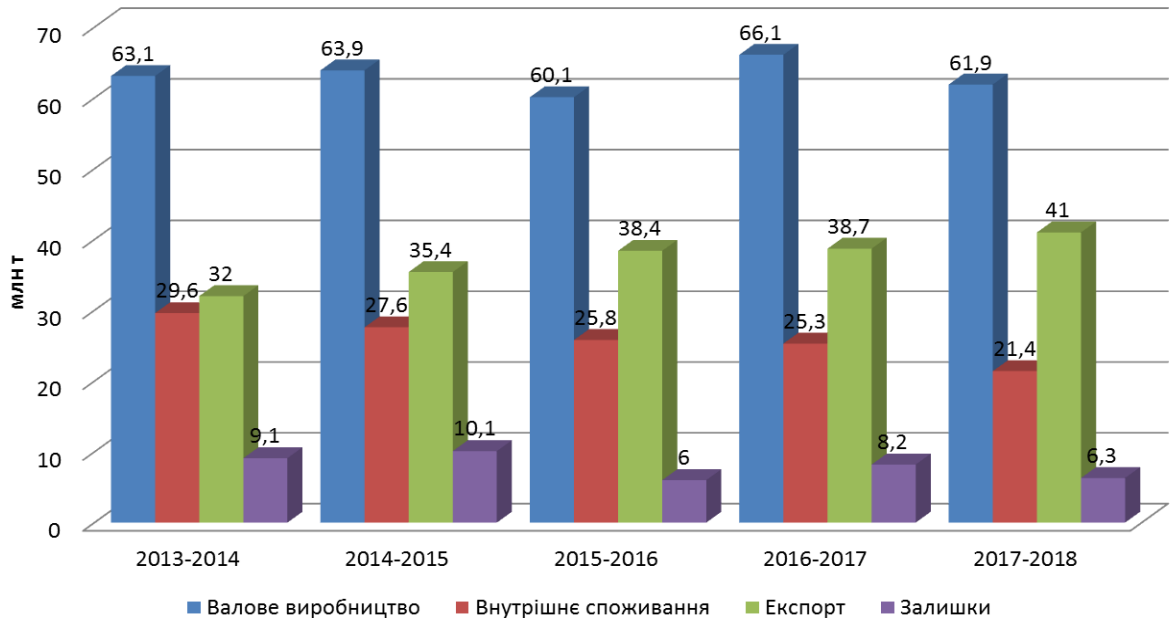

Рис. 2.8. Виробництво та споживання зерна в Україні, млн т

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України, ІА «АПК-Інформ» та Українського клубу аграрного бізнесу

Пряма залежність внутрішнього попиту на зерно від чисельності населення та від руху поголів'я тварин позначається на його скороченні, адже населення України за останні п'ять років зменшилось на три мільйони осіб до 42,2 млн, а умовне поголів'я сільськогосподарських тварин і птиці становить у звітному році 9,9 млн гол., проти 11 млн гол. в 2014 р.

Незначні зміни спостерігаються у структурі внутрішнього споживання зерна (рис. 2.9).

За відносної стабільності обсягів внутрішнього споживання зерна сільськогосподарські товаровиробники, особливо потужні аграрно-промислові формування, не є орієнтованими на внутрішній ринок зерна та продуктів його переробки. При цьому середньорічний приріст експорту зерна за останні п'ять років становить 16 %, продуктів зернопереробки – 8 % [149].

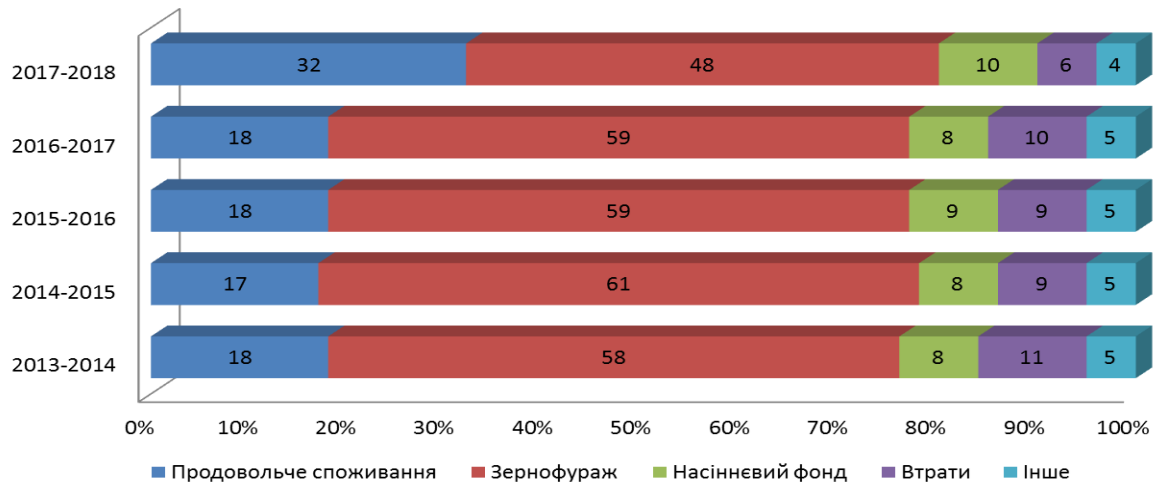

Рис. 2.9. Структура внутрішнього споживання зерна в Україні, %

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України, ІА «АПК-Інформ» та Українського клубу аграрного бізнесу

Вітчизняний аграрний сектор традиційно має потужну переробну промисловість, що нині стає одним із стратегічних секторів економіки і забезпечує виробництво готової харчової продукції із високою доданою вартістю для внутрішнього продовольчого ринку та її експорту на світові аграрні ринки [72].

У межах усталеного технологічного ланцюга зернопродуктового підкомплексу вітчизняна зернопереробна галузь представлена групами споживачів зернової продукції, що виконують наступні функції. Млини та круп'яні виробництва різної потужності (рис. 2.10) виробляють борошно різних видів і сортів та крупи для внутрішнього і зовнішнього ринку (рис. 2.11, 2.12). Комбікормові заводи використовують фуражне зерно, відходи переробки продовольчого зерна, а також різноманітні добавки для виробництва комбікормів для різних груп тварин. Кінцевими виробничими споживачами зернової продукції є підприємства харчової, м'ясо-молочної промисловості, птахофабрики [135].

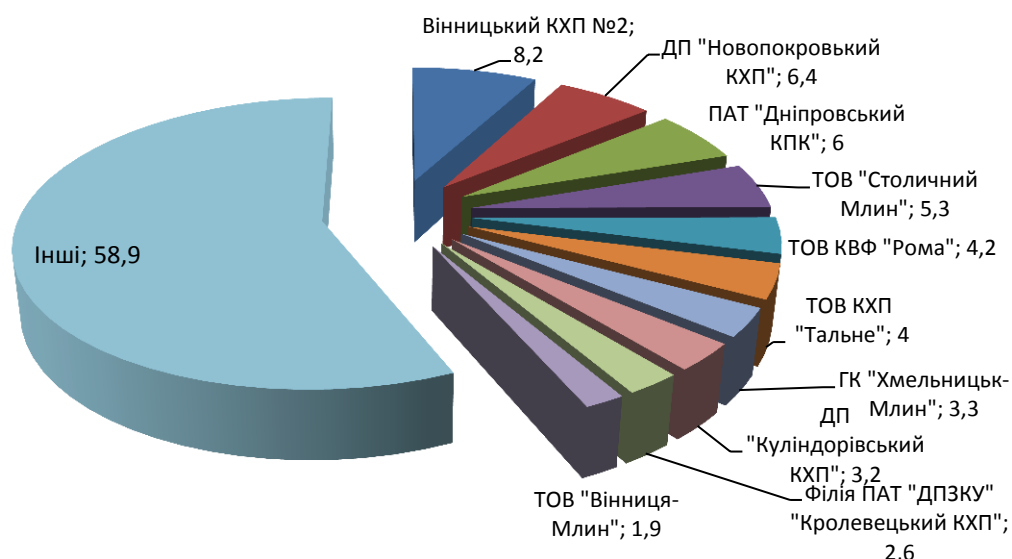

Рис. 2.10. Структура виробників продукції борошномельно-круп'яної промисловості в Україні, %

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [234]

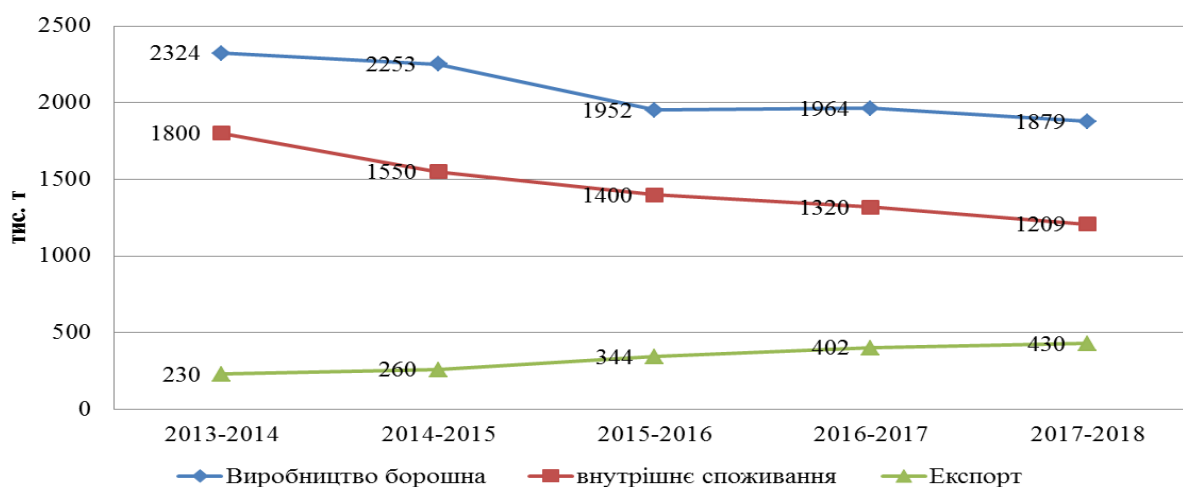

Рис. 2.11. Виробництво і використання борошна в Україні, тис. т

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України та ІА «АПК-Інформ»

Аналіз розвитку інфраструктури зернового ринку протягом років незалежності дозволив ІА «АПК-Інформ» оприлюднити дані щодо розвитку системи зберігання зерна в Україні, згідно яких 94 % сільськогосподарських підприємств з виробництва зерна мають власні потужності для його

зберігання [8]. Проте цих потужностей недостатньо для тривалого зберігання зерна відповідних якісних кондицій.

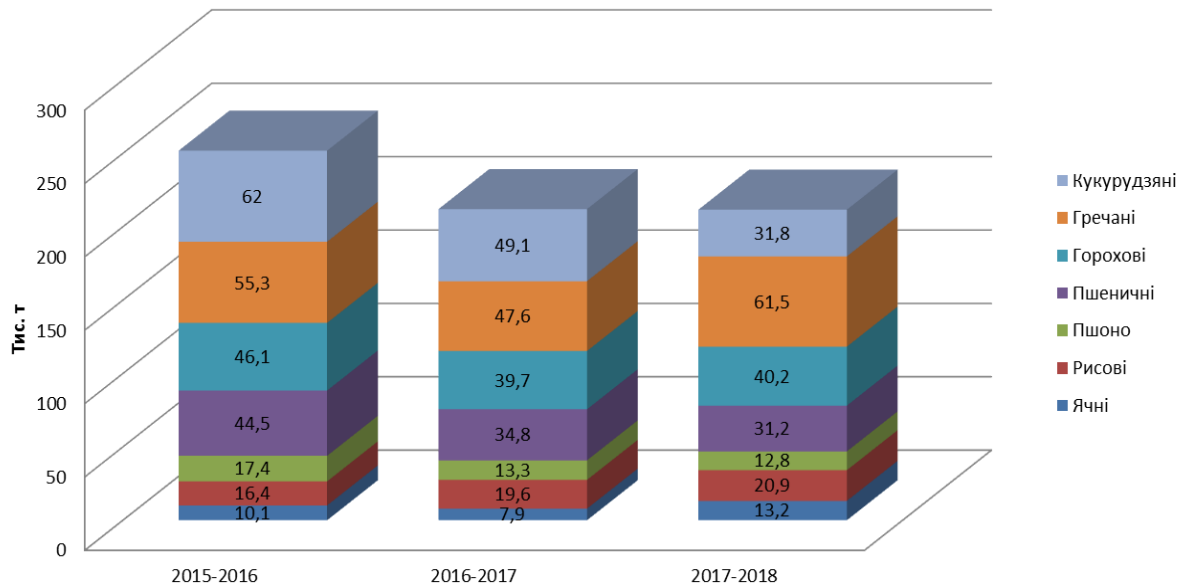

Рис. 2.12. Виробництво основних видів круп в Україні, тис. т

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України та ІА «АПК-Інформ»

Офіційна статистична інформація щодо результатів роботи переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу на регіональному рівні має певні неточності, пов'язані з вибірковим обстеженням підприємств в розрізі окремих показників. Така ситуація ускладнює проведення об'єктивного аналізу з метою оперативного управління ситуацією в галузі.

Згідно даних «Каталогу підприємств елеваторної промисловості» [27] у сезоні збору зернової продукції 2018 р. в Україні функціонують 775 елеваторів, хлібоприймальних підприємств і комбінатів хлібопродуктів різних форм власності загальною потужністю 46717 тис. т. Значна частка зерносховищ належить трейдерам, великим агрохолдингам і державним компаніям. На десять найбільших компаній припадає чверть всіх потужностей [28]. До зернопродуктового підкомплексу Черкаської області належать 48 підприємств що здійснюють заготівлю, зберігання та переробку зернової продукції [70]. З них 28 одиниць (58 %) малої потужності до 50 тис. тонн одночасного зберігання зерна, включно з фермерськими елеваторами,

емність яких розрахована на зберігання урожаю одного року, виробленого на власних землях, та не передбачає надання послуг іншим сільськогосподарським товаровиробникам. Такі потужності діють, наприклад, у СТОВ «Маяк», ПП «Агроспецпроект» Чорнобаївського району, ТОВ «Діалог» Лисянського району та ФГ «Степ» Жашківського району. 16 зернозберігаючих підприємств регіону мають потужність від 50 до 100 тис. тонн. І лише 4 елеваторних комплекси (ТОВ «Катеринопільський елеватор» (МХП) Катеринопільського району, «Лебединський насінневий завод» LNZ Group Шполянського району, ПАТ «Корсунь-Шевченківське ХПП» Корсунь-Шевченківського району, Софіївська філія Райз (ДК Агротех) Уманського району) є потужними лінійними елеваторами загальною місткістю від 100 до 220,3 тис. тонн одночасного зберігання зерна.

Елеваторні потужності є у всіх районах Черкаської області з наближеним розміщенням невеликих потужностей безпосередньо до сільськогосподарського виробництва, а великих елеваторних комплексів та перевантажувальних терміналів – поблизу залізничних вузлів, автомобільних доріг, річкових портів. 17 підприємств мають власне сільськогосподарське виробництво, або входять до складу вертикально інтегрованих структур аграрно-промислового виробництва з потужною сільськогосподарською складовою.

За досліджуваний період структура переробки зерна залишається відносно стабільною зі значною перевагою питомої ваги зерна, використаного для виробництва борошна (рис. 2.13). Питома вага виробництва комбікормів незначна, на відміну від попередніх років, коли поголів'я основних груп сільськогосподарських тварин було більшим, відповідно і фуражне використання зерна у переробленому вигляді перевищувало сьгоднішні обсяги.

Борошномельне виробництво складає основу сировинного забезпечення виробництва хліба, хлібобулочних, макаронних виробів, продуктів кондитерського виробництва. Всупереч песимістичним прогнозам щодо

значного збільшення споживання населенням України, особливо незаможними його верствами, хліба й хлібобулочних виробів, дослідники цього питання констатують щорічне зменшення споживання цих продуктів, що в останні роки не перевищує раціональних норм споживання [100].

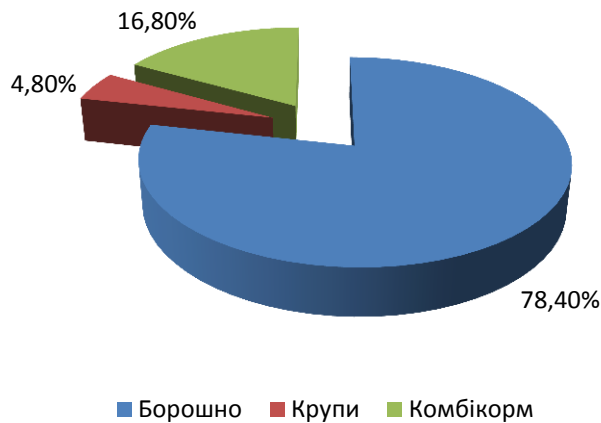

Рис. 2.13. Структура переробки зерна на переробних підприємствах Черкаської області в середньому за 2014-2018 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Відповідно, стратегія розвитку борошномельної галузі переробної промисловості регіону передбачає нарощування обсягів виробництва продукції, орієнтуючись на зростаючий попит на зовнішньому ринку. При цьому останні роки характеризуються зниженням обсягів виробництва основних видів продукції (табл. 2.9).

Скорочення виробництва окремих зернових культур позначається на обсягах виробництва продуктів з них (борошно житнє та вівсяне, вівсяні крупи). Крім того, переробкою цих видів зерна в останні роки займаються лише окремі підприємства, що не дозволяє оприлюднювати інформацію по них як узагальнюючу згідно вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Видова структура продуктів первинної переробки зерна, що виробляються на підприємствах області, є цілком достатньою для

виробництва усього асортименту продукції хлібопекарської, макаронної, кондитерської промисловості регіону згідно діючих нормативних вимог.

Таблиця 2.9

**Виробництво продукції борошномельно-круп'яної промисловості
Черкаської області, т**

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %
Борошно пшеничне чи пшенично-житнє	122713	130631	87344	111950	67249	54,8
Борошно житнє	559	544	185	196	155	х
Борошно кукурудзяне	8946	9217	9305	5924	4688	52,4
Борошно вівсяне	332	316	478	453	292	87,9
Пшоно (ядра)	3121	4419	5974	4604	4118	131,9
Гречка (ядриця, січка)	195	175	158	95	69	35,4
Кукурудза подрібнена	223	361	325	х
Ячмінь (ядра, подрібнений)	124	120	409	217	142	114,5
Пшениця (ядра, подрібнена)	255	144	62	х
Продукти готові харчові із зернових культур, одержані шляхом здуття або смаження зерен	493	837	1240	1752	1779	360,9
Висівки, відходи та інші залишки від перероблення кукурудзи	44115	47121	46698	44738	41348	93,7
Висівки, відходи та інші залишки від перероблення пшениці	41330	45621	32168	42904	23662	57,3
Висівки, відходи та інші залишки від перероблення інших видів культур зернових (крім кукурудзи, рису, пшениці)	1766	2074	2674	2147	2335	132,2

... Дані відсутні

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Переважаючим видом продукції борошномельної промисловості області є борошно пшеничне та пшенично-житнє, його частка коливається за роками, досягаючи в окремі з них (2017 р.) майже 94,5 % загального обсягу виробництва борошна (табл. 2.10). Найбільшу частку пшеничного борошна

складає хлібопекарське борошно вищого, першого, другого гатунків і обойне [223]. Структура асортименту хлібопекарського борошна протягом досліджуваного періоду покращилась за рахунок збільшення виробництва борошна вищого гатунку на 17,5 %. При цьому дещо скоротилось виробництва борошна першого гатунку на 6,3 %, другого – на 11,4 %.

Таблиця 2.10

Структура продукції переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області, %

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+, -), вп.
Борошно всього ¹	100	100	100	100	100	-
в т.ч. борошно пшеничне чи пшенично-житне	92,6	92,8	89,7	94,5	92,9	0,3
борошно житне	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2	-0,2
борошно кукурудзяне	6,7	6,5	9,6	5,0	6,5	-0,2
борошно вівсяне	0,3	0,2	0,5	0,3	0,4	0,1
Крупи всього ¹	100	100	100	100	100	-
в т.ч пшоно	90,7	93,7	65,6	84,9	87,3	-3,4
гречка	5,7	3,7	2,3	1,8	1,5	-4,2
кукурудза	3,2	6,7	6,9	х
ячмінь	3,8	2,5	5,8	4,0	3,0	-0,1
пшениця	3,6	2,6	1,3	х

¹ Без врахування видів продукції, статистична інформація по яких не оприлюднюється

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Асортимент круп формується на основі пропозиції зернової продукції з переважанням в останні роки виробництва пшоняної крупи, частка якої зростає протягом досліджуваного періоду і становить в 2018 р. 87,3 %, без врахування видів продукції, статистична інформація по яких не оприлюднюється.

Одна з основних галузей харчової промисловості хлібопекарська галузь покликана забезпечити безперебійне виробництво хліба, хлібобулочних та інших борошняних виробів в обсягах, які відповідають нормам державної

продовольчої безпеки [166]. Забезпечуючи 15 % раціону населення України, хлібопекарська галузь відіграє значну соціальну роль та є стратегічно важливою для регіонального та державного розвитку. Саме тому будь-які зміни на ринку хліба і хлібобулочних виробів впливають на економічне та соціально-політичне життя країни.

В 2018 р. у Черкаській області функціонують 100 підприємств з виробництва хліба та хлібобулочних виробів, що є суб'єктами статистичного спостереження [13]. Слід зазначити, що в сучасних умовах набувають розвитку дрібні пекарні, які працюють поза статистичною звітністю (на єдиному податку). За підрахунками експертів, частка міні-пекарень досягає 14,5 % у загальному виробництві [212], а обсяг ринку продукції хлібопекарської галузі поза статистичною звітністю становить понад 60 % [18]. Пропозиція на регіональному ринку хліба та хлібобулочних виробів формується переважно за рахунок власного виробництва цих продуктів (табл. 2.11).

Розрахункові дані таблиці свідчать про наявність чіткої тенденції до скорочення виробництва усіх видів хлібобулочних, кондитерських та макаронних виробів, за виключенням сухарів, сушок, грінок та виробів подібних підсмажених, виробництво яких зросло більш ніж удвічі. При цьому скорочення виробництва хлібобулочних виробів у порівнянні з початком періоду становить 47,3 %, тортів – в 10 разів, виробів здобних – на 29,1 %, макаронних виробів – на 48,3 %.

Борошномельно-круп'яні підприємства мають можливість формувати гнучкий асортимент виробленої продукції відповідно до потреб внутрішнього і зовнішнього ринку, використовуючи одну сировину. Однак потужності (стандартні лінії виробництва масових видів і сортів борошна) таких підприємств в межах Черкаської області є ще не достатніми для забезпечення виробництва усього можливого асортименту продукції. При цьому спостерігається позитивна тенденція до збільшення завантаження

виробничих потужностей переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу досліджуваного регіону (табл. 2.12).

Таблиця 2.11

Виробництво хлібобулочних та кондитерських виробів промисловими підприємствами зернопродуктового підкомплексу Черкаської області, т

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+, -), т
Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання всього	41071	35582	29536	24809	21929	-19442
в т.ч. хліб житній	495	305	154	171	199	-296
хліб пшеничний	23486	18977	15486	12119	10544	-12942
хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній	10405	9561	7480	6609	6003	-4402
вироби булочні	6636	6688	6357	5841	5119	-1517
Торти, т	2085	796	157	161	208	-1877
Вироби здобні	3429	2911	2741	2512	2431	-998
Пирого, пиріжки, пончики	40	49	68	... ¹	... ¹	х
Сухарі, сушки, грінки та вироби подібні підсмажені	... ¹	1980	... ¹	3018	4914	х
Пряники та вироби подібні	1473	1345	1255	1136	1380	-93
Печиво солодке	7129	7502	6537	6371	5438	-1691
Печиво солодке, вафлі та вафельні облатки, частково чи повністю покриті шоколадом	... ¹	... ¹	917	... ¹	... ¹	х
Макаронні вироби	374	226	190	166	193	-181

¹ Дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Динаміка розвитку переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області за досліджуваний період є наслідком значного спаду виробництва у роки, що передували аналізованим, коли значні потужності великих зернопереробних підприємств були недозавантажені зерносировиною вітчизняного виробництва. Одночасно,

сільськогосподарські виробники зерна мали значні труднощі у його збуті через недосконалість організаційно-економічного механізму взаємодії між учасниками технологічного ланцюга.

Таблиця 2.12

**Використання середньорічної потужності переробних підприємств
зернопродуктового підкомплексу Черкаської області, %**

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+, -), в.п.
Борошно	42,5	44,2	46,1	43,1	48,6	6,1
Крупи	38,4	35,1	32,8	33,0	34,8	-3,6
Хліб і хлібобулочні вироби	57,7	54,3	52,7	52,9	51,3	-6,4
Макаронні вироби	67,5	66,4	62,1	65,3	64,4	-3,1
Борошняна кондитерська продукція	74,2	75,9	80,7	76,5	78,3	4,1

Джерело: складено автором з використанням даних переробних підприємств Черкаської області

В останні роки середня завантаженість виробничих потужностей зростає за рахунок показників інтегрованих структур, що забезпечують власне виробництво сировиною. А також за рахунок налагодження контрактних взаємовідносин між цими структурами та дрібними і середніми сільгосппідприємствами у зоні їх обслуговування.

Саме за рахунок аграрно-промислових структур регіонального зернопродуктового підкомплексу передусім відбувається оновлення основного капіталу та модернізація виробничих ліній (табл. 2.13).

Розрахункові дані двох останніх таблиць дозволяють зробити висновки про два основні шляхи нарощення виробництва продукції переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу. Перший з них пов'язаний з максимальним завантаженням потужностей цих підприємств, що можливо в процесі розвитку контрактних відносин з виробниками зерна, налагодження інтеграційних процесів через внутрішньогосподарську та міжгосподарську кооперацію та інтеграцію. Іншим шляхом є подолання інвестиційної кризи та

залучення інвестицій у переробну галузь на модернізацію виробництва у межах діючих підприємств підкомплексу.

Таблиця 2.13

Рух основного капіталу переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+, -), в.п.
Коефіцієнт вибуття, %:						
елеватори	3,3	4,2	2,1	2,0	0,9	-2,4
борошномельно-круп'яні підприємства	4,7	6,5	3,3	5,4	4,9	0,2
хлібопекарські підприємства	2,6	3,5	3,8	4,3	4,7	2,1
Коефіцієнт оновлення, %:						
елеватори	12,4	15,8	14,6	12,4	14,2	1,8
борошномельно-круп'яні підприємства	10,4	9,5	8,2	9,1	7,0	-3,4
хлібопекарські підприємства	6,3	8,1	8,8	7,2	8,4	2,1

Джерело: складено автором з використанням даних переробних підприємств Черкаської області

Слід констатувати чітку тенденцію до покращення технічної оснащеності переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області за рахунок оновлення переважно активної складової основного їх капіталу та значного зростання її частки в загальній структурі (рис. 2.14).

Попри позитивні зрушення щодо зростання модернізованих потужностей переробних підприємств вітчизняного зернопродуктового підкомплексу, слід констатувати загальний незадовільний стан матеріально-технічної бази цієї підгалузі та фізичну неможливість запровадження новітніх технологій зберігання та переробки зерна на фізично та морально зношених потужностях будівництва середини і кінця минулого століття. Дослідники констатують низький рівень автоматизації та управління

виробничим процесом на зернопереробних підприємствах, відсутність сучасного диспетчерського обладнання, а також обладнання для запровадження сучасних методів оцінки якості зерна та продуктів його переробки, відсутність ефективного маркетингу тощо [3, с. 285].

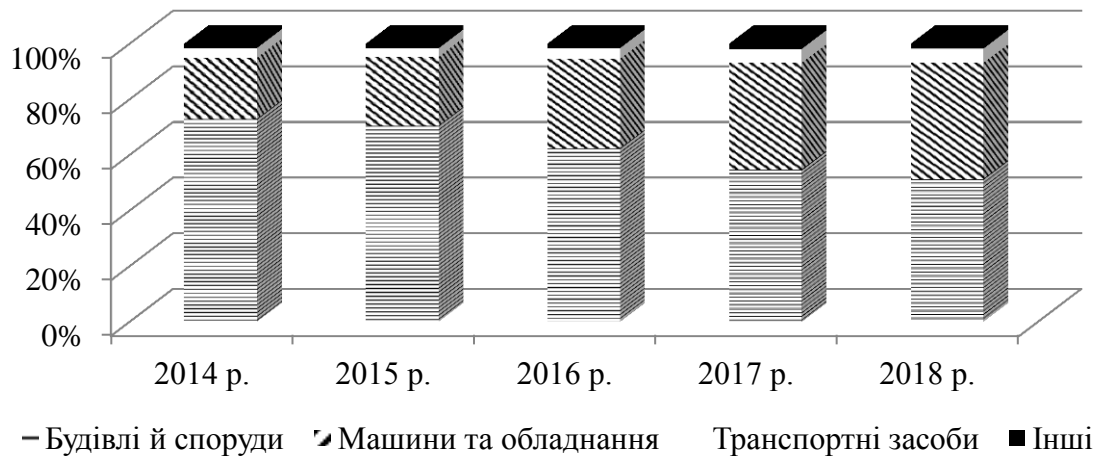

Рис. 2.14. Структура основного капіталу переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області

Джерело: складено автором з використанням даних переробних підприємств Черкаської області

Це позначається на вартості послуг підприємств елеваторної промисловості, що унеможлиблює користування цими послугами значної частки дрібних товаровиробників, та собівартості переробки зерна.

Техніко-технологічні проблеми позначились і на асортименті продуктів переробки зерна та на їх якості. Так, переробка зерна на борошно на технічно застарілому обладнанні сільськогосподарських підприємств призводить до значних втрат, а виробництво борошна з відхиленнями від технології за технічними умовами ускладнює роботу хлібопекарських, макаронних, кондитерських підприємств. Одночасного вирішення потребує проблема ефективного використання зерновідходів у виробництві кормів та на інші цілі.

Промислове виробництво комбікормів здійснюється на 19 підприємствах Черкаської області, що значно різняться за рівнем механізації, автоматизації, комп'ютеризації виробництва, а також рівнем ефективності

використання виробничого потенціалу. Середньорічні потужності цих підприємств в останній рік завантажені менш ніж на 40 %. Лише третина з цих підприємств мають потужності для виробництва повноцінних вітамінізованих комбікормів та преміксів для різних груп тварин (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Виробництво кормів промисловими підприємствами зернопродуктового підкомплексу Черкаської області, т

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+, -), т
Корми готові (крім преміксів) для годівлі свиней	49991	50652	53368	44136	39765	-10226
Корми готові (крім преміксів) для годівлі великої рогатої худоби	26720	43799	54574	54732	46713	19993
Корми готові (крім преміксів) для годівлі свійської птиці	740002	551076	585811	562742	599657	-140345
Корми готові (крім преміксів) для годівлі інших сільськогосподарських тварин	199225	188997	186848	184808	158388	-40837

Джерело: складено автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Значне скорочення поголів'я основних сільськогосподарських тварин в аграрних підприємствах та господарствах населення, руйнування мережі комбікормових заводів, переважно міжгосподарських, в кінці минулого століття призвело до значного відставання розвитку ринку фуражного зерна та готових кормів з нього, що в свою чергу, позначилось на темпах розвитку комбікормової промисловості. Це призвело до скорочення попиту на продукцію галузі та до негативної тенденції збільшення масштабів годівлі тварин не переробленим зерном. Враховуючи, що сучасні технології виробництва збалансованих комбікормів передбачають у їх складі близько 70 % зернопродуктів, 20 % - побічну продукцію олійної промисловості, 10 % - добавки [3, с. 310], структура виробництва продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств цілком дозволяє виробляти та комбікорми з місцевої сировини.

Щодо кормів для свійської птиці, то основними їх споживачами є потужні птахокомбінати. Слід зазначити, що їх виробництво здійснюється також в межах інтегрованих структур для власних потреб. Тому обсяги виробництва таких кормів чітко регламентуються стратегічними планами розвитку галузі птахівництва.

Стратегія розвитку підприємств з виробництва кормів для сільськогосподарських тварин повинна будуватись на засадах збільшення частки вітамінізованих збалансованих комбікормів у складі концентрованих кормів, здешевлення готової продукції, в т.ч. за рахунок використання відходів виробництва; розширення рецептурного асортименту кормів; розширення сфери сервісного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників [24].

Підтримуємо думку про перспективність розвитку комбікормового виробництва у межах аграрно-промислових формувань, що підтверджується даними щодо виробництва понад 70 % промислових комбікормів в межах агрохолдингів, зокрема «МХП» – 24,5 %, «Укрлендфармінг» – 8,1 %, «Агромарс» – 7,5 %. Шість найбільших підприємств, що виробляють понад 120 тис. т комбікорму кожне, разом виготовляють більше половини усіх кормів, 17,0 % виробництва забезпечують тринадцять підприємств, що виробляють по 50-80 тис. т комбікормів кожне [26].

Промислові підприємства зернопродуктового підкомплексу не є високорентабельними через значне зростання вартості спожитого ними природного газу, електро- та теплової енергії, палива, а також логістичних витрат (табл. 2.15).

В умовах скорочення загального виробництва основних товарних груп переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу спостерігається зростання виручки від реалізації продукції, що пояснюється щорічним збільшенням середньореалізаційних цін. При цьому підприємства з виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості в 2018 р. отримали більше товарної продукції на 20,7 % проти 2014 р., підприємства з

виробництва хлібобулочних та борошняних виробів і комбікормової промисловості – на 73,4 % та 144,1 % відповідно.

Таблиця 2.15

**Результати господарської діяльності переробних підприємств
зернопродуктового підкомплексу Черкаської області**

Галузі	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р. (+,-)
Обсяг реалізованої продукції, тис. грн						
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	647397,4	997277,3	1150151,8	1024120,3	781480,0	134082,6
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	493565,6	642457,0	581682,3	658083,7	856011,7	362446,1
Виробництво готових кормів для сільськогосподарських тварин	1836694,6	2191267,8	2226227,8	2520520,3	4484159,9	2647465,3
Фінансовий результат до оподаткування (сальдо), тис. грн						
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	131271,5	140996,8	84586,9	39724,6	40896,6	-90374,9
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	-186063,9	-176587,8	-11853,8	-75507,2	-133579,2	52484,7
Виробництво готових кормів для сільськогосподарських тварин	-553,0	3774,4	1794,2	2550,0	5950,3	6503,3
Рівень рентабельності (збитковості), %						
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	20,8	16,1	7,7	5,2	6,7	-14,1 в.п.
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	-17,1	-12,5	-0,5	-2,8	-1,7	15,4 в.п.
Виробництво готових кормів для сільськогосподарських тварин	-0,1	0,7	0,6	0,2	0,3	0,4 в.п.

Джерело: розраховано автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості залишається стабільно прибутковим протягом п'яти останніх років із чітко вираженою тенденцією до скорочення загальної суми прибутку у звітному

році проти початкового на 68,8 %. Така ж стабільність, проте за отриманням збитків, прослідковується в результатах діяльності підприємств з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. Позитивним є скорочення суми збитку на 28,2 %. З 2015 р. стає прибутковою діяльність підприємств з виробництва готових кормів для сільськогосподарських тварин з рівнем рентабельності у звітному році 0,3 %.

Значні відхилення від планових обсягів виробництва продукції та його коливання за роками в межах досліджуваного періоду, а також недостатні для забезпечення розширеного відтворення фінансові результати переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу спонукають до вирішення питання щодо забезпечення достатнього рівня стійкості їх господарської діяльності (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Показники стійкості виробництва продукції промислових підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, т	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	4183	14,7	85,3	-10,3	-2,7
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	8735,8	27,3	72,7	-22,7	-15,1
Виробництво готових кормів для сільськогосподарських тварин	19637	17,6	82,4	5,6	1,2

Джерело: розраховано автором на основі даних Головного управління статистики в Черкаській області

Аналізуючи рівень стійкості рівнів динамічного ряду по основних видах промислової продукції зернопродуктового підкомплексу слід відзначити найвище значення показника 85,3 % по групі підприємств з виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості. Нормативного рівня стійкості досягли й підприємства з виробництва кормів, рівень якого за аналізований період становить 82,4 %. Виробники хліба, хлібобулочних і

борошняних виробів Черкаської області функціонують в межах допустимих параметрів стійкості.

Інформативним щодо тенденцій розвитку галузі є критерій стійкості, значення якого для підприємств перших двох груп менше одиниці. Це є свідченням того, що рівень досліджуваного показника зростає меншими темпами проти зростання амплітуди його коливань по модулю. У випадку досліджуваних підприємств це є свідченням зменшення виробництва, що набуло стійкого характеру протягом останніх років, за виключенням підприємств з виробництва кормів.

Стійкість розвитку підприємств галузі переробки зерна значною мірою залежить від регіонального розвитку зернової галузі, підприємств з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, демографічних процесів, системи державного регулювання тощо. Виробляючи продукцію, що є одночасно сировиною та готовим продуктом, ця галузь займає особливе місце у системі зернопродуктового підкомплексу. А підприємства у складі цієї галузі частково відчують на собі як проблеми галузі зернового виробництва, так і галузей, що є споживачами їх продукції.

У 2018 р. в Черкаській області 53 сільгосппідприємства серед видів економічної діяльності мали виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості. Проте не всі вони протягом останніх п'яти років займалися цією діяльністю. Крім того, серед них є дрібні сільськогосподарські товаровиробники, які виробляють борошно та крупи у незначних об'ємах для власного споживання та реалізації на місцевих ринках. Для подальшого аналізу були обстежені промислові підприємства галузі, що вели господарську діяльність та звітувались (табл. 2.17).

Згідно даних таблиць загального показника стійкості по виробництву борошна і круп (85,3 %) досягнуто виключно за рахунок сталого виробництва найбільших переробних підприємств області, серед яких лише ТОВ «Альтера» м. Черкаси та ТОВ "КХП "Талне" м. Тальне функціонують у межах нормативного рівня стійкості – 90,3 %, 90,1 % відповідно. Крім того, з

восьми функціонуючих промислових борошномельно-круп'яних підприємств п'ять характеризуються зниженням рівня стійкості виробництва у досліджуваному періоді.

Таблиця 2.17

Показники стійкості виробництва окремих борошномельно-круп'яних підприємств Черкаської області в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, т	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ТОВ «Альтера Ацтека Мілінг Україна» м. Черкаси	1280	9,7	90,3	11,2	6,3
ПрАТ "Черкаський комбінат хлібопродуктів" м. Черкаси	533	10,3	89,7	-8,3	-4,2
ТОВ "Біосен" м. Черкаси	81	24,7	75,3	-16,3	-12,4
ДП "Златодар" м. Золотоноша	914	12,9	87,1	7,4	3,6
ТОВ "Агросвіт" м. Золотоноша	84	21,3	78,7	-12,5	-5,9
ПрАТ "Корсунь-Шевченківське хлібоприймальне підприємство" м. Корсунь-Шевченківський	131	26,2	73,8	-19,7	-14,8
ТОВ "КХП "Галне" м. Тальне	1532	9,9	90,1	5,8	3,3
ПрАТ "Шполянський завод продтоварів" м. Шпола	43	19,5	80,5	-18,2	-4,7

Джерело: розраховано автором на основі даних підприємств Черкаської області

Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів в Черкаській області має чітку тенденцію до скорочення, що є наслідком скорочення попиту на цю продукцію в регіоні, адже вона реалізується переважно у місцевій торговельній мережі, за виключенням окремих торгових марок, що налагодили реалізацію в інших регіонах. В області функціонують 14 промислових підприємств з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, більшість з яких за останні п'ять років не досягли допустимого рівня стійкості виробництва (табл. 2.18).

Дослідження показують, що для підприємств харчової промисловості, які входять до складу зернопродуктового підкомплексу останні п'ять років були досить складними щодо попиту на їх продукцію та, відповідно

забезпечення стійкості виробництва. Так, 71 % досліджуваних підприємств демонструють тенденцію до зниження рівня стійкості.

Таблиця 2.18

Показники стійкості виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів підприємств харчової промисловості Черкаської області в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, т	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ТОВ «Світ ласощів» м. Черкаси	969	19,4	80,6	7,3	11,5
ТОВ «Черкасихліб ЛТД» м. Черкаси	818	25,1	74,9	9,5	7,3
ТОВ «Умань хліб трейд» м. Умань	667	29,5	70,5	-18,3	-6,7
ТОВ «Агросвіт» м. Золотоноша	389	36,8	63,2	-29,4	-18,3
ПАТ «Комбінат баранкових виробів» м. Ватутіне	829	18,3	81,7	19,0	16,4
ПрАТ «Кам'янський завод продтоварів» м. Кам'янка	348	38,2	61,8	-32,8	-25,1
ТОВ «Агрофірма «Доступ» м. Корсунь-Шевченківський	373	27,8	72,2	-29,7	-18,8
КП «Буцький завод продтоварів» Маньківського району	236	29,8	70,2	-18,5	-3,7
Хлібокомбінат Монастирищенського РайСТ	263	31,0	69,0	-27,8	-11,5
ТОВ фірма «Вектор» Смілянського району	152	48,0	52,0	-43,1	-31,9
Тальнівський хлібокомбінат Тальнівського РайСТ м. Тальне	496	21,6	78,4	-18,4	-6,1
ФОП «Плужник Володимир Миколайович» м. Христинівка	278	25,6	74,4	9,4	3,2
ТОВ «Смачна випічка» Чорнобаївського району	192	26,8	73,2	-18,5	-14,9
СТОВ «Агроспілка» Шполянський хлібзавод м. Шпола	218	31,1	68,9	-15,4	-11,2

Джерело: розраховано автором на основі даних підприємств Черкаської області

У допустимих межах стійкості функціонують великі підприємства м. Черкас, м. Ватутіного, м. Христинівки. При цьому, вид продукції не є вирішальним у формуванні стійкості, адже серед цих підприємств є виробники хліба, хлібобулочних, кондитерських та макаронних виробів. Дослідження показують, що визначальними факторами є гарантоване

стабільне забезпечення сировиною відповідної якості та реалізація ефективних маркетингових стратегій просування продукції на ринок.

Виробництво кінцевого продукту із зерносировини здійснюється й на підприємствах спиртової промисловості, проте для Черкаської області відсоток переробки зерна на вказані цілі найменший, відтак соціально-економічне значення галузі в межах зернопродуктового підкомплексу незначне.

Здійснений у підрозділі аналіз промислових підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області дозволяє оцінити загальні тенденції їх розвитку протягом аналізованого періоду. Слід відмітити сталу мережу цих підприємств, що сформувалась у попередні роки, з якої вибувають лише дрібні товаровиробники, що не має відчутного впливу на показники цих галузей. При цьому, для забезпечення конкурентних переваг підприємства реалізують різні стратегії. Великі і середні підприємства з власною торговельною мережею мають змогу нарощувати присутність на ринку за «силовим» сценарієм, або реалізувати «нішову» стратегію. Дрібні місцеві товаровиробники переважно пристосовуються до потреб місцевого населення та готові до адаптування асортименту продукції до їх змін.

Одночасно в зернопродуктовому підкомплексі прослідковуються наслідки загальноекономічних кризових процесів, недосконалості державної політики щодо розвитку основних галузей аграрно-промислового виробництва, фінансових інструментів їх підтримки тощо. Виникає нагальне завдання оптимізації економічного механізму взаємовідносин підприємств зернопродуктового підкомплексу, що забезпечить стійкий розвиток усіх підприємств у складі продуктової вертикалі, в основі якого повинно бути планове виробництво зерна необхідних технологічних кондицій.

Подолання диспропорцій розвитку галузей зернопродуктового підкомплексу, що виникли на початку періоду переходу від планової до ринкової економіки, та залишаються актуальними нині, серед пріоритетів

сільськогосподарських, промислових й торговельних підприємств – учасників продуктового ланцюга. З цих позицій актуалізується питання моніторингу розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу та підприємств у його складі задля оцінки рівня інтенсивності процесу змін у результативності їх діяльності та динаміки розвитку.

2.3. Тенденції і рівень стійкості інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Вирішення проблеми збалансованого розвитку усіх галузей та сфер зернопродуктового підкомплексу було актуальним у дореформеному періоді й не втрачає гостроти та актуальності протягом усіх років переходу вітчизняної економіки до ринкових принципів функціонування [42]. Експерти констатують їх значний негативний вплив на ефективність господарюючих суб'єктів, що в сукупності з впливом кризових явищ в економіці, змін в структурі попиту, зниженням купівельної спроможності населення, обмеженими можливостями придбання сучасної техніки та впровадження прогресивних технологій тощо призводить до використання виробничого потенціалу підприємств підкомплексу менш ніж на половину [45].

Період кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття для тодішнього СРСР був періодом максимальних обсягів виробництва зернової продукції через максимізацію площ посіву зернових та запровадження інтенсивних технологій їх вирощування. При цьому чітка орієнтація на експорт зерна призвела до того, що введення в дію нових потужностей для його зберігання, а також будівництво переробних підприємств здійснювалось значно повільнішими темпами. Згідно статистичних даних у цей період капіталовкладення у зернопродуктовий підкомплекс розподілялись таким чином, що сільськогосподарські підприємства сукупно отримували біля 83 %

їх загального обсягу, тоді як на сільгоспмашинобудування та переробку виділялось 6 та 11 % відповідно [115, с. 169].

Негативні тенденції розвитку промислових підприємств зернопродуктового підкомплексу збереглися і у наступних періодах. На початку двотисячних років стан матеріально-технічної бази зернопереробних підприємств характеризувався дослідниками як незадовільний зі зношеністю машин та обладнання на рівні 30-45 % та показником оновлення основного капіталу – 5-6 % [148, с. 180]. На думку фахівців, в Україні через недостатньо розвинену матеріально технічну базу з переробки та зберігання врожаю, втрачається близько 8 млн т зерна [131]. Особливостями сучасного розвитку підприємств галузі є низький рівень впровадження інновацій та передових ресурсозберігаючих технологій, продуктивності праці, низький рівень підготовки управлінського персоналу з врахуванням особливостей функціонування зернопереробних та харчових підприємств тощо [227].

Паритетний та збалансований розвиток усіх галузей зернопродуктового підкомплексу значною мірою залежить від тенденцій формування агропродовольчого потенціалу зовнішньої торгівлі України [280]. За останні п'ять років частка продукції аграрно-промислового виробництва у структурі експортної виручки України зросла з 31,0 % у 2014 р. до 39,3 % у 2018 р. Проте, основу аграрного експорту все ще становить експорт сировини, а саме продукція рослинного походження – зерно пшениці, кукурудзи, ячменю та соєві боби. Частка цієї продукції в структурі становить близько 55% [227]. Зростання у загальному експорті продукції зернопродуктового підкомплексу з мінімальною доданою вартістю свідчить про недостатню реалізацію потенціалу аграрно-промислового виробництва в межах цієї продуктової вертикалі.

Вітчизняні вчені констатують незбалансованість та нераціональність структури агропродовольчого експорту, де значна частка належить реалізації зерна, що збільшує ризики вітчизняних його виробників та експортерів через підвищену цінову волатильність та непередбачуваність у порівнянні з більш

монополізованими ринками харчової продукції [267]. Крім того, збільшення інвестицій у вітчизняне сільськогосподарське виробництво може бути реалізовано, в тому числі, через зменшення витрат на імпорт продовольчої продукції.

Значним стримуючим фактором стратегічного розвитку підприємств усіх галузей та сфер зернопродуктового підкомплексу є недосконалий ринок проміжної та кінцевої продукції та, відповідно, недосконалі економічні відносини між його учасниками у процесі обміну, коли закладаються основи їх диспаритету. Пропорційність обміну характеризує рівень й динаміка цін, за умови, що усі учасники обмінного процесу мають рівні можливості та обмінюються рівними цінностями.

В першу чергу постає питання пропорційності виробничих взаємовідносин між підприємствами, що формують окремі сфери зернопродуктового підкомплексу. Обґрунтувавши недоцільність включення підприємств І сфери до формування економічного механізму взаємовідносин підприємств продуктової вертикалі на рівні окремих регіонів, слід підтвердити недосконалість цієї ланки ланцюга щодо забезпечення підприємств сільського господарства, елеваторних, переробних, харчових підприємств технічними засобами й технологічним обладнанням для їх стійкого розвитку

Науковці та ринкові аналітики констатують, що явище цінового диспаритету набуло найбільших масштабів у нерівномірному співвідношенні цін на аграрну продукцію і засоби виробничо-технічного призначення для сільського господарства [38, 202]. Протягом останніх десятиліть умови міжгалузевого обміну між галузями аграрно-промислового виробництва складаються не на користь сільського господарства. Тобто, продовжується процес вилучення доходу сільськогосподарських підприємств на користь галузей економіки, що виробляють для них матеріально-технічні ресурси, а також тих, що переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію [39]. Оцінка паритетності міжгалузевого обміну здійснюється як відношення

індексу фактичних цін реалізації сільськогосподарської продукції до індексу фактичних цін на придбану сільськогосподарськими підприємствами промислово продукцію, надані послуги; індексу фактичних цін реалізації сільськогосподарської продукції до зведеного індексу витрат [196].

За загальної тенденції до щорічного зростання, ціни на зерно, реалізоване сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області, значно коливаються (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Коливання цін на зерно, реалізоване сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області, 2010-2018 рр.

Зернові культури	Відношення ціни 1 ц 2018 р. до 2010 р., %	Кількість років зростання	Кількість років зниження	Найбільший темп зростання, % (рік)	Найбільший темп зниження, % (рік)	Середнє абсолютне значення темпу приросту (зменшення) ціни до попереднього року, %
Зернові всього	343,5	7	1	165,2 (2015)	83,2 (2013)	27,5
Пшениця	349,3	6	1	151,3 (2015)	88,5 (2013)	26,0
Кукурудза на зерно	264,2	5	2	172,5 (2015)	80,8 (2013)	29,3
Ячмінь	376,8	6	1	151,6 (2015)	91,6 (2013)	25,9
Жито	465,9	6	1	178,6 (2011)	86,6 (2013)	27,8
Овес	412,6	6	1	249,6 (2011)	73,0 (2013)	22,4
Просо	234,0	5	2	203,7 (2011)	51,8 (2012)	30,6
Гречка	366,3	5	2	267,0 (2015)	62,2 (2013)	50,8
Зернобобові	604,3	6	1	198,8 (2015)	96,4 (2013)	38,1

Джерело: розраховано автором за даними Департаменту агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації

Найбільше зростання середньореалізаційної ціни проти рівня початку досліджуваного періоду зафіксовано щодо реалізації зернобобових культур (у шість разів), найменше – проса (на 134 %). Варто виділити окремі роки зі значним коливанням цін у бік зростання і зниження (2011, 2013, 2015 рр.). Варте уваги порівняння середніх цін внутрішнього ринку зернових культур та закупівельних цін підприємств, що займалися їх зберіганням та переробкою. Так, при загальному зростанні ціни на зерно протягом

досліджуваних років на 243,5 %, ціна переробних підприємств зросла на 156,9 % і становить у 2018 р. 3595,4 грн за 1 т зерна, що на 217,7 грн менше середньоринкової ціни. У 2012 р. сільгоспідприємства області реалізували промисловим підприємствам зернопродуктового підкомплексу максимальну кількість зерносировини (923115 т). Починаючи з 2013 р. обсяги закупівлі ними зерна щороку зменшувались [181].

Попри формування чіткої загальної тенденції до зростання цін на основні зернові культури, реалізовані сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області впродовж 2010-2018 рр., згідно даних таблиці прослідковуються проблеми внутрішнього ринку зерна, що не в змозі поглинути весь обсяг пропозиції зерна, оскільки його місткість залишається низькою. В такій ситуації нарощування експортного потенціалу є закономірною реакцією [98]. Одночасно скорочується попит на комбіновані корми насамперед для виробництва продукції молочного та м'ясного скотарства [157]. Відповідно, саме сільськогосподарські підприємства є суб'єктами, що відчувають найбільший вплив змін кон'юнктури внутрішнього і світового ринків зерна, порівняно з іншими ринковими агентами – переробними та торговельними підприємствами, ринковими посередниками тощо [109].

В таких нестабільних ринкових умовах сільськогосподарські товаровиробники, що реагують на динаміку цін зміною власної виробничої програми на наступний період, не в змозі реалізувати науково обґрунтованих стратегічних планів і програм розвитку. Тим більше, що ціни на зерно помітно варіюють у розрізі підприємств та їх груп (табл. 2.20).

Інтерпретуючи отримані значення з точки зору методики статистичного дослідження можемо стверджувати про значну неоднорідність досліджуваної сукупності. Тобто, спостерігаються значні відхилення окремих значень від середніх. Це свідчить про значну варіацію цін на зерно як у розрізі окремих культур, так і за групами підприємств. При цьому прослідковується закономірність нерівномірної зміни ціни (збільшення, зменшення) в межах

сільськогосподарських підприємств, що функціонують поза інтеграційними процесами, та обмежені у власних можливостях впливати на ціноутворення. Тоді як інтегровані структури зернопродуктового підкомплексу Черкаської області мають можливість забезпечити виробникам зерна отримання гарантованої виручки від його реалізації з урахуванням ринкової ситуації та потреб усіх учасників продуктової вертикалі.

Таблиця 2.20

Лінійний коефіцієнт варіації середніх реалізаційних цін на зерно в розрізі окремих груп сільськогосподарських підприємств Черкаської області, %

Зернові культури	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Сільськогосподарські підприємства, всього					
Зернові всього	14,6	27,5	48,6	17,8	11,6
Пшениця	7,2	20,6	38,9	19,3	23,5
Жито	8,3	15,7	38,0	39,3	13,6
Кукурудза	19,6	33,2	53,9	17,2	4,3
Зернобобові	2,0	14,4	68,6	42,6	14,9
Сільськогосподарські підприємства, не залучені до інтеграційних процесів					
Зернові всього	13,1	20,8	39,6	17,9	9,2
Пшениця	7,3	18,7	30,1	17,5	21,4
Жито	6,4	12,1	36,5	34,8	12,1
Кукурудза	17,2	25,3	39,8	17,7	3,7
Зернобобові	1,9	12,3	54,8	40,7	7,5
Аграрно-промислові формування					
Зернові всього	18,3	30,6	49,5	20,1	17,3
Пшениця	14,8	25,3	43,7	21,4	22,8
Жито	12,6	21,2	40,8	27,9	19,3
Кукурудза	22,1	34,0	54,7	25,8	13,2
Зернобобові	14,2	26,3	67,1	48,3	20,6

Джерело: розраховано автором за даними Департаменту агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації

Таким чином, загальні показники варіації цін на зерно дозволяють аналізувати тенденції зміни ринкової кон'юнктури та оцінювати конфлікт інтересів виробників та споживачів цієї продукції. Крім того, вищий рівень варіації цін на зернову продукцію, вирощену підприємствами у складі аграрно-промислових формувань свідчить про більші можливості впливати

на процес ціноутворення окремих груп товаровиробників – регіональних лідерів галузі.

Формування виробничої програми сільськогосподарських товаровиробників, корегування якої відбувається під впливом коливання цін, передбачає ситуаційний перерозподіл ресурсів на користь більш прибуткових галузей та видів продукції, що не завжди відповідає стратегії розвитку підприємства.

Сучасний етап розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу, що характеризується посиленням впливу зовнішніх негативних факторів та внутрішніх функціонально-галузевих диспропорцій, актуалізує розробку дієвого механізму стійкого розвитку усіх учасників продуктового ланцюга на основі пропорційно-збалансованої моделі (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Схема пропорційно-збалансованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Джерело: розробка автора

Дослідження останніх років свідчать про значне зростання частки агрохолдингів у формування пропозиції на вітчизняному ринку зерна, що відбувається в умовах концентрації капіталу та неконтрольованої експансії непродуктивного посередництва у сфері агробізнесу [109]. Одночасно регіональний агробізнес представлений об'єднаннями кооперативного та аграрно-промислового типу різних видів. Зокрема в зернопродуктовому підкомплексі функціонує досить неоднорідна мережа зернових компаній, що різняться за ступенем спеціалізації, наявністю основних ланок технологічного ланцюга, масштабами виробництва, асортиментом продукції тощо [162].

В умовах зростання невизначеності бізнес-середовища, ускладнення міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків, конкурентоспроможність підприємств аграрно-промислового виробництва значною мірою визначається їх участю в інтеграційних процесах та оптимізацією їх форм.

Характеризуючи регіональний розвиток аграрно-промислової інтеграції учасників зернопродуктового ланцюга науковці вказують на слабкий розвиток горизонтальних зв'язків сільськогосподарських підприємств та поглиблення вертикальних взаємодій від виробництва зерна, через його первинну обробку, до гуртової та роздрібної реалізації продуктів його переробки [123, с. 153]. Крім того, процес еволюційного розвитку вітчизняних інтегрованих структур відбувається у напрямі скорочення м'яких їх форм та розширення діяльності більш жорстких. Потужні агрохолдинги, виробничі підрозділи яких функціонують в Черкаській області, як правило мають у своєму складі головну (управляючу) компанію. Такі головні компанії акумулюють основні управлінські функції, здійснюють обліково-фінансові операції, формують плани, та виробничі програми, здійснюють маркетингові дослідження, оптимізують матеріально-технічну базу усіх учасників об'єднання та їх ресурсне забезпечення, в т.ч. на засадах внутрішнього інвестування. Інші, як правило юридично самостійні,

підприємства є жорстко контрольованими та капіталозалежними підрозділами інтегрованого формування [125].

В сільськогосподарських підприємствах, що є підрозділами таких інтегрованих формувань керуюча підсистема системи управління оптимізована та представлена виробничими службами у межах галузей та їх загального обслуговування: агрономічною, зоотехнічною, механізації тощо. Збиткові та малоприбуткові до інтегрування підприємства наразі демонструють позитивну динаміку показників результативності основних галузей сільськогосподарського виробництва. Аналіз стійкості зернового виробництва в інтегрованих формуваннях зернопродуктового підкомплексу та у їх структурних одиницях свідчить про вищий рівень розрахункових показників (табл. 2.21). На основі викладеної у п. 2.1 методики була сформована вибірка аграрно-промислових підприємств серед тих, що протягом досліджуваного періоду на постійній основі займались товарним виробництвом продукції вказаної галузі.

В межах досліджуваної вибірки сільськогосподарських товаровиробників, що є учасниками інтеграційних процесів, шість підприємств потрапили у зону нестійкого зерновиробництва. Однак значення коефіцієнта стійкості у них наближається до верхнього порогового рівня і знаходиться у межах 73,5-79,8 %. Інші учасники вибірки в аналізованому періоді розділились на дві групи: з допустимим та нормативним рівнем стійкості виробництва зернових. Першу групу сформували 50 % сільгосппідприємств (10 одиниць). До другої групи увійшли чотири аграрно-промислові структури (20 %): ПСП «Агрофірма «Шульц» Городищенського, ТОВ «Зернова компанія «Хорс» Драбівського, ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай» Корсунь-Шевченківського, СТОВ «Дніпро» Чорнобаївського району.

Таблиця 2.21

**Показники стійкості зернового виробництва в аграрно-промислових
структурах Черкаської області в 2014-2018 рр.**

Підприємства	Абсолютне коливання, ц	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ПСП «Агрофірма «Шульц» Городищенського району	3118,5	9,8	90,2	14,4	23,1
ТОВ «Зернова компанія «Хорс» Драбівського району	43271,6	5,9	94,1	32,7	46,2
ПСП «Відродження» Жашківського району	5963,3	11,6	88,4	20,9	24,8
СВК «Козацький» Звенигородського району	13419,5	14,0	86,0	16,3	19,7
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Іскра» Золотоніського району	32948,2	15,5	84,5	25,1	29,0
СТОВ «Зоря» Кам'янського р-ну	11461,0	17,2	82,8	18,2	25,9
ТОВ «Агрокомплекс «Степанецьке» Канівського р-ну	19215,6	20,2	79,8	-6,2	-20,1,5
ТОВ «Агрофірма «Зоря» Катеринопільського району	8319,2	16,5	83,5	11,3	18,1
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай» Корсунь- Шевченківського району	78625,3	3,9	96,1	21,2	45,4
СПП «Біле озеро» Лисянського р.	18326,4	21,1	78,9	-16,1	-31,5
ТОВ «Чорна кам'янка» Маньківського району	38525,2	14,7	85,3	11,7	10,1
ТОВ «Латагроінвест» Монастирищенського району	28734,7	20,3	79,7	8,2	13,3
Дочірнє сільськогосподарське підприємство «Агрокомплекс» Смілянського району	9478,2	19,1	80,9	15,1	15,2
ТОВ «Урочище Журавське» Тальнівського району	6584,3	10,7	89,3	17,3	26,5
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Байс-агро» ТОВ «Агро-посівна компанія» Уманського району	26970,3	24,3	75,7	7,7	9,3
Корпорація «Украгротех» Христинівського району	24520,6	26,5	73,5	18,6	22,1
ТОВ «Приват-Агро-Білозір'я» Черкаського району	28693,8	24,6	75,4	10,7	12,1
СТОВ «Дніпро» Чорнобаївського району	29324,3	9,9	90,1	26,3	22,5
СТОВ «Дружба» Чигиринського р	12688,2	18,5	81,5	27,2	47,1
ТОВ «Лебединська аграрна компанія» Шполянського району	17961,8	12,3	87,7	17,8	20,1

Джерело: розраховано автором на основі даних аграрно-промислових структур

Черкаської області

Показник стійкості зерновиробництва в Черкаській області, розрахований в цілому по сільськогосподарських підприємствах за 2014-2018 рр., становить 78,5 %. Таке значення показника свідчить про нестійкий розвиток зерновиробництва в регіоні та про його можливе наближення до допустимого рівня за умови оптимізації рівня інтенсивності виробництва та збільшенні ефективності використання виробничого потенціалу галузі.

Зважаючи, що цей показник розраховується на основі складних розрахунків відхилень за роками та не є простою сумою показників по окремих сільськогосподарських підприємствах, його значення свідчить про наявність значного потенціалу до зростання рівня стійкості у більшості сільгосппідприємств, в тому числі за рахунок їх участі в інтеграційних процесах в межах зернопродуктового підкомплексу, що доводять і показники стійкості урожайності зернових в інтегрованих структурах продуктової вертикалі (табл. 2.22).

Дані таблиці свідчать, що рівень стійкості урожайності зернових в інтегрованих структурах значно вищий за середні показники по усіх господарюючих суб'єктах регіону. Це забезпечується, в першу чергу, жорстким плановим характером виробництва сировини в таких аграрно-промислових структурах. З метою виконання планових завдань з виробництва готової продукції, завантаження переробних потужностей ризику невизначеності та вплив випадкових факторів у сировинній галузі таких підприємств за рахунок удосконалення технологій, технічного забезпечення зводяться до мінімуму, максимізуючи залежність рівня урожайності від рівня агротехніки [137].

Найбільш прогнозованим є виробництво борошна і круп в підприємствах, що працюють згідно стратегічних планів, переробляючи зерносировину власного виробництва та отриману від сільськогосподарських товаровиробників згідно довгострокових контрактів (табл. 2.23). При цьому, сировинна зона окремих потужних переробних підприємств не обмежується підприємствами Черкаської області.

Таблиця 2.22

Показники стійкості урожайності зернових культур в аграрно-промислових структурах Черкаської області в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, тис. т.	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ПСП «Агрофірма «Шульц» Городищенського р.	2,2	11,1	88,9	12,9	22,9
ТОВ «Зернова компанія «Хорс» Драбівського р.	1,7	7,3	92,7	32,1	48,5
ПСП «Відродження» Жашківського р.	3,8	12,3	87,7	20,7	27,6
СВК «Козацький» Звенигородського р.	2,1	13,4	86,6	14,2	19,0
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Іскра» Золотоніського р.	2,0	16,1	93,9	26,3	31,8
СТОВ «Зоря» Кам'янського р.	1,9	15,9	94,1	16,3	26,2
ТОВ «Агрокомплекс «Степанецьке» Канівського р.	3,3	21,3	78,7	-11,7	-24,5
ТОВ «Агрофірма «Зоря» Катеринопільського р.	4,2	14,3	85,7	8,6	17,1
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай» Корсунь- Шевченківського р.	1,9	7,9	92,1	15,2	39,8
СПП «Біле озеро» Лисянського р.	2,3	18,9	81,1	-9,3	-32,7
ТОВ «Чорна кам'янка» Маньківського р.	2,0	14,6	85,4	12,3	10,4
ТОВ «Латагроінвест» Монастирищенського р.	2,9	23,0	77,0	4,6	11,0
Дочірнє сільськогосподарське підприємство «Агрокомплекс» Смілянського р.	2,7	17,9	82,1	13,0	15,3
ТОВ «Урочище Журавське» Тальнівського р.	2,1	11,8	88,2	12,1	21,7
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Байс-агро» ТОВ «Агропосівна компанія» Уманського р.	3,4	22,4	77,6	8,9	14,1
Корпорація «Украгротех» Христинівського р.	2,6	20,1	79,9	14,6	20,2
ТОВ «Приват-Агро-Білозір'я» Черкаського р.	3,8	23,7	76,3	11,9	16,7
СТОВ «Дніпро» Чорнобаївського р.	1,8	10,5	89,5	22,5	20,3
СТОВ «Дружба» Чигиринського р.	2,8	17,4	92,6	29,2	42,7
ТОВ «Лебединська аграрна компанія» Шполянського р.	2,3	16,2	83,8	19,6	21,9

Джерело: розраховано автором на основі даних аграрно-промислових структур

Черкаської області

Таблиця 2.23

Показники стійкості виробництва борошномельно-круп'яної продукції в аграрно-промислових структурах Черкаської області в 2014-2018 рр.

Підприємства	Абсолютне коливання, т	Відносне коливання, %	Рівень стійкості, %	Рівень зростання, %	Критерій стійкості, %
ПСП «Агрофірма «Шульц» Городищенського р.	19	28,6	71,4	-21,6	-15,1
ТОВ «Зернова компанія «Хорс» Драбівського р.	21	19,3	80,7	8,2	2,1
ПСП «Відродження» Жашківського р.	27	21,7	78,3	-18,4	-6,7
СВК «Козацький» Звенигородського р.	9	15,7	84,3	-29,5	-20,2
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Іскра» Золотоніського р.	12	21,7	78,3	5,9	3,1
СТОВ «Зоря» Кам'янського р.	11	35,3	64,7	-18,9	-11,7
ТОВ «Агрокомплекс «Степанецьке» Канівського р.	27	25,2	74,8	-19,8	-14,3
ТОВ «Агрофірма «Зоря» Катеринопільського р.	18	10,1	89,9	11,3	4,1
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай» Корсунь- Шевченківського р.	7	21,6	78,4	-27,6	-18,9
СПП «Біле озеро» Лисянського р.	12	27,1	72,9	-14,1	-7,5
ТОВ «Чорна кам'янка» Маньківського р.	11	19,5	80,5	15,4	8,5
ТОВ «Латагроінвест» Монастирищенського р.	28	31,2	68,8	7,0	3,3
Дочірнє сільськогосподарське підприємство «Агрокомплекс» Смілянського р.	14	27,1	72,9	-12,1	2,1
ТОВ «Урочище Журавське» Тальнівського р.	8	8,6	91,4	16,4	23,1
Дочірнє підприємство «Агрофірма «Байс-агро» ТОВ «Агропосівна компанія» Уманського р.	19	31,9	68,1	-5,2	-11,4
Корпорація «Украгротех» Христинівського р.	8	18,4	81,6	14,1	18,6
ТОВ «Приват-Агро-Білозір'я» Черкаського р.	21	29,0	71,0	7,9	11,5
СТОВ «Дніпро» Чорнобаївського р.	6	18,9	81,1	18,4	19,2
СТОВ «Дружба» Чигиринського р.	11	27,3	72,7	14,2	11,0
ТОВ «Лебединська аграрна компанія» Шполянського р.	14	25,8	74,2	-3,1	5,5

Джерело: розраховано автором на основі даних аграрно-промислових структур Черкаської області

Серед інтегрованих структур, що поєднують зернове господарство та галузі з переробки зерна, показники стійкості окремих видів виробництва значно різняться. При цьому, 70 % досліджуваних підприємств знаходяться у межах нормативного та допустимого рівня стійкості зерновиробництва, тоді як виробництво борошна і круп на нормативному рівні стійкості не забезпечує жодне аграрно-промислове підприємство, у допустимих межах – п'ять підприємств (25 %). Для інтегрованих структур, де переробна галузь є допоміжною, обсяги переробки зерна залежать від кон'юнктури зернового ринку та рівня цін на зерно в кожному маркетинговому році, а завантаження переробних потужностей є ситуативним.

Висновки до розділу 2.

За існування загальної тенденції до значного збільшення валового виробництва зерна в аграрному секторі України із загальним темпом зростання за аналізований період 286,4 %, з 24459 тис. т у 2000 р., до 70056,5 тис. т у 2018 р., що є найбільшим показником валового виробництва зерна за досліджуваний період, сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств втратили 10,8 в. п. у загальному виробництві на кінець досліджуваного періоду проти початкового 2000 р. Причому, найбільше зменшення відбулось у період з 2000 р. до 2005 р., коли частка сільгосппідприємств у загальному виробництві була найнижчою, і становила менше 65 %. У подальшому відбувалось її зростання з 63,8 % у 2010 р. до 65,7 % у 2018 р.

У 2018 р. сільськогосподарські підприємства на 68,2 % збільшили реалізацію зерна переробним підприємствам порівняно з 2014 р. Зменшується обсяг (з 4,5 тис. т у 2014 р., до 3,5 у 2015 р.) і частка продажу зерна населенню у рахунок оплати праці. Така ж тенденція спостерігається щодо реалізації зерна орендодавцям в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї та реалізації на місцевих ринках й у власних торговельних мережах.

За відносної стабільності обсягів внутрішнього споживання зерна сільськогосподарські товаровиробники, особливо потужні аграрно-промислові формування, не є орієнтованими на внутрішній ринок зерна та продуктів його переробки. При цьому середньорічний приріст реалізації зерна у межах експортних контрактів за останні п'ять років становить 16 %, а продуктів зернопереробки – 8 %.

В умовах скорочення загального виробництва основних товарних груп переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу спостерігається зростання виручки від реалізації їх продукції, що пояснюється щорічним збільшенням середньореалізаційних цін. При цьому підприємства з виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості в 2018 р. отримали більше товарної продукції на 20,7 % проти 2014 р., підприємства з виробництва хлібобулочних та борошняних виробів і комбікормової промисловості – на 73,4 % та 144,1 % відповідно.

Найвищого рівня стійкості по основних видах промислової продукції зернопродуктового підкомплексу (85,3 %) досягнуто групою підприємств з виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості. Нормативного рівня стійкості досягли й підприємства з виробництва кормів, рівень якого за аналізований період становить 82,4 %. Виробники хліба, хлібобулочних і борошняних виробів Черкаської області функціонують в межах допустимих параметрів стійкості.

Значним стримуючим фактором стратегічного розвитку підприємств усіх галузей та сфер зернопродуктового підкомплексу є недосконалий ринок проміжної та кінцевої продукції та, відповідно, недосконалі економічні відносини між його учасниками у процесі обміну, коли закладаються основи їх диспаритету. Пропорційність обміну характеризує рівень й динаміка цін, за умови, що усі учасники обмінного процесу мають рівні можливості та обмінюються рівними цінностями.

Значення показника стійкості свідчить про нестійкий розвиток зерновиробництва в регіоні та про його можливе наближення до допустимого

рівня за умови оптимізації рівня інтенсивності виробництва та збільшенні ефективності використання виробничого потенціалу галузі. Зважаючи, що цей показник розраховується на основі складних розрахунків відхилень за роками та не є простою сумою показників по окремих сільськогосподарських підприємствах, його значення свідчить про наявність значного потенціалу до зростання рівня стійкості у більшості сільгосппідприємств, в тому числі за рахунок їх участі в інтеграційних процесах в межах зернопродуктового підкомплексу, що доводять і показники стійкості урожайності зернових в інтегрованих структурах продуктової вертикалі

Потужні агрохолдинги, виробничі підрозділи яких функціонують в Черкаській області, як правило мають у своєму складі головну (управляючу) компанію. Такі головні компанії акумулюють основні управлінські функції, здійснюють обліково-фінансові операції, формують плани, та виробничі програми, здійснюють маркетингові дослідження, оптимізують матеріально-технічну базу усіх учасників об'єднання та їх ресурсне забезпечення, в т.ч. на засадах внутрішнього інвестування. Інші, як правило юридично самостійні, підприємства є жорстко контрольованими та капіталозалежними підрозділами інтегрованого формування

Найбільш прогнозованим є виробництво борошна і круп в підприємствах, що працюють згідно стратегічних планів, переробляючи зерносировину власного виробництва та отриману від сільськогосподарських товаровиробників згідно довгострокових контрактів. При цьому, сировинна зона окремих потужних переробних підприємств не обмежується підприємствами Черкаської області.

Основні результати другого розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [125, 127, 134, 135, 137, 139, 140].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

3.1. Напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення інтегрованого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу на основі програмно-цільового моделювання

Налагодження економічних взаємовідносин між окремими учасниками технологічного ланцюга в межах регіонального зернопродуктового підкомплексу нерідко супроводжується посиленням негативних тенденцій щодо збалансованого розвитку продовольчого ринку, а також дестабілізуючим впливом на соціально-економічний розвиток регіонального продовольчого комплексу в цілому, як складної соціально-економічної системи, метою і результатом діяльності якої є забезпечення населення якісними продуктами харчування та сприяння уникненню продовольчої кризи [236].

Однією з ключових проблем розвитку такої системи, включно з усіма господарюючими суб'єктами у її складі, є невідповідність інфраструктурного забезпечення як за кількісними, так і за технологічними показниками, потребам інноваційного розвитку, з врахуванням територіальних особливостей. Крім того, інфраструктура кожного регіонального продуктового підкомплексу є специфічною, а розвиток загального інфраструктурного забезпечення (виробнича, соціальна, ринкова складові) потребує координації управлінських впливів на системній основі.

Сучасний розвиток підприємств аграрного сектору значною мірою визначається розвитком інституційного середовища, проте, з проголошеним курсом на децентралізацію на регіональний і місцевий рівень делеговано частину владних повноважень, що стосуються розвитку підприємництва,

підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу. Незакінченість земельної реформи, недосконалість економічних відносин в аграрно-промисловому виробництві, брак фінансових ресурсів тощо зобов'язує органи влади до відповідних заходів щодо усунення недоліків й диспропорцій. Окремі економічні регулятори, що відпрацьовувались протягом попередніх років у царині ціноутворення, оподаткування, антимонопольного регулювання тощо довели свою недієвість [154].

Пропонується застосування програмно-цільового підходу щодо вирішення проблем стійкого розвитку підприємств різних галузей зернопродуктового підкомплексу, що вимагає мобілізації необхідних ресурсів, концентрації зусиль, цільового використання засобів, узгодженості цілеспрямованих дій [95]. На користь вибору такого підходу впливає можливість його засобами мобілізувати переваги аналізованих регіонів та елімінувати вплив негативних чинників та мінімізувати ризики. Економічний зміст застосування програмно-цільового підходу полягає в максимізації досягнутого результату при мінімізації витрат (інтелектуальних, матеріальних, фінансових, кадрових тощо) [210]. При цьому максимальний результат означає забезпечення сталого розвитку підприємств усіх галузей і сфер зернопродуктового підкомплексу на основі єдиної концепції [125].

Результати аналітичних досліджень попередніх розділів свідчать про нерівномірність та неузгодженість розвитку суб'єктів господарювання в межах функціональних підсистем зернопродуктового підкомплексу та їх інфраструктурного забезпечення, що спонукає до розробки дієвого інструментарію оптимізації економічного механізму взаємовідносин підприємств у межах продуктової вертикалі на основі адаптивно-селективної парадигми регіонального розвитку відповідно до стратегічних напрямів гармонійного розвитку регіону як в соціальній, так і в економічній сферах, з урахуванням актуальних цільових імперативів розвитку суспільства в межах внутрішнього економічного простору регіону [51].

В умовах децентралізації саме на органи місцевого та районного управління покладається координуюча роль у процесі виявлення проблем регіонального розвитку, дестабілізуючих факторів розвитку основних галузей та продуктових підкомплексів, в т.ч. зернопродуктового, а також у реалізації механізмів гармонізації соціально-економічних результатів господарювання. У процесі реалізації функцій управління виникає нагальна потреба в удосконаленні методики моніторингу зовнішніх факторів впливу на систему, аналізу такого впливу з метою корегування окремих проблемних складових системи та запобігання розповсюдженню загрози впливу дестабілізуючих факторів на регіони та суб'єкти з вищим рівнем стійкості. Задля ефективної координації заходів з реалізації програмних підходів головною вимогою є оптимізація ресурсного забезпечення, необхідного для оперативного управління та вирішення ситуаційних завдань розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу.

В Черкаській області вартий уваги позитивний досвід державно-приватного партнерства у межах реалізації програмних заходів щодо розвитку учасників зернопродуктового виробництва, що може бути використаний на рівні регіонів, що залучаються до відповідних комплексно-цільових програм розвитку, розроблених з урахуванням лімітованого характеру наявної ресурсної бази [51]. При цьому імперативами концептуальної моделі забезпечення стійкого розвитку підприємств монопродуктових підкомплексів (рис. 3.1) на регіональному рівні є формулювання стратегічної мети, чітке дотримання принципів у процесі реалізації функціональних завдань.

Стійкий розвиток сільськогосподарських зерновиробників, а відтак і переробних підприємств продуктового підкомплексу, значною мірою визначається їх адаптивністю до зміни специфічних зовнішніх факторів прямого та опосередкованого впливу [135]. Загальний показник нестабільності зовнішнього середовища розраховується на основі даних про динамічність, невизначеність та складність кожного з факторів та є основою

для прогнозування в системі антикризового управління господарюючих суб'єктів [254]. погоджуємось з авторами щодо доцільності для оцінки нестабільності зовнішнього середовища сільськогосподарських підприємств використовувати поєднання методик STEEPLE-аналізу та аналізу п'яти сил Портера з метою позиціонування на традиційних ринках та завоювання нових засобами маркетингових досліджень.

Рис. 3.1. Структурно-функціональна модель розробки програми стійкого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу

Джерело: авторська розробка з використанням [20, 229]

П'ять сил визначають умови функціонування різних учасників зернопродуктового виробництва; стан кожної з сил, їх комплексний вплив на результативність господарської діяльності формулює конкурентні можливості кожного господарюючого суб'єкта, тобто конкурентну позицію,

яку підприємство займає в межах галузі відповідно до результатів своєї діяльності або власних переваг (недоліків). Конкурентні переваги підприємства формуються під впливом різних факторів, які супроводжують процес формування ринкової стратегії [96].

Усталені правила розробки стратегій сталого розвитку підприємств, галузей, територій подаються науковцями через перелік принципів [12, 248], класифікуються як загальні, спеціальні, партнерства [208, 252]. Враховуючи особливості зернопродуктового підкомплексу вважаємо доцільним систему принципів розробки концепції розвитку його учасників подати в оптимізованому вигляді з наступним переліком принципів:

- актуальність (відповідність параметрів моделі чинним умовам функціонування, ресурсному потенціалу, місії підприємства, системі управління тощо, а також врахування стратегічних пріоритетів розвитку зернопродуктового підкомплексу та регіональної соціально-економічної системи);

- прагматичність (спрямованість стратегічних заходів на досягнення конкретних реальних цілей. Забезпечення відповідності між результативними показниками поліпшення економічного та соціального стану підприємств й території та витратами на їх досягнення, включно з оцінкою доцільності введення в експлуатацію нових об'єктів інфраструктури);

- прогностичність (комплексний характер робіт з розробки стратегії, узгодженість стратегічних рішень за окремими напрямками діяльності підприємства, видами ресурсів, функціями тощо. Узгодженість стратегічних сценаріїв з короткостроковими планами та цілями ситуаційного управління);

- комплексність (створення диверсифікованої та інноваційної економічної структури засобами формування набору основних і забезпечувальних стратегій з врахуванням вимог системної взаємодії. Забезпечення різноманітності інструментів прогнозування, його методики);

- керованість (наявність критеріїв оцінки успішності реалізації стратегії забезпечення стійкого розвитку підприємств зернопродуктового

підкомплексу. Дотримання вимоги налагодження зворотного зв'язку між керованою і керуючою підсистемами з метою формування відповідних інформаційних потоків);

- альтернативність (розробка декількох варіантів розвитку підприємства і вибір оптимального, що обумовлено динамічністю зовнішнього середовища підприємств продуктової вертикалі);

- регіональна адаптивність (виявлення відхилень від прогнозних показників реалізації стратегії та використання дієвих механізмів протидії загрозам та негативним змінам у розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу відповідно до територіальних особливостей);

- соціальна відповідальність (комплексне врахування економічної, екологічної та соціальної складових стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу у процесі реалізації стратегії).

Розроблений перелік принципів формування стратегічної програми забезпечення стійкого розвитку суб'єктів основних галузей зернопродуктового підкомплексу адаптує цей процес до об'єктивних умов сьогодення та не виключає можливості перегляду пріоритетності принципів та доцільності включення інших вимог щодо оптимізації стратегічного планування й прогнозування. Одночасно, ігнорування окремих принципів з розробленого переліку гарантовано не дозволить досягти програмних результатів розвитку підприємств та продуктового підкомплексу в цілому у частині нейтралізації впливу зовнішніх факторів, реалізації інновацій, оптимізації функціональної структури, підвищення соціально-економічної ефективності.

Існуюча практика стратегічної діяльності вітчизняних підприємств зводиться в основному до вирішення поточних стратегічних проблем, зокрема, проблем взаємодії з ринками чинників виробництва, формуванням бажаних витрат, цін і прибутку, пошуку ринків збуту і джерел інвестування власної діяльності, які дають змогу отримати короткочасний ефект [12].

Водночас довгостроковими цільовими орієнтирами визначено: подолання інфраструктурних диспропорцій у регіональному розвитку; максимальне використання регіональних переваг та можливостей; усунення загроз та вразливих місць; виявлення кількісного і функціонального браку інфраструктурного забезпечення.

В сучасних умовах децентралізації органи місцевого самоврядування несуть цілковиту відповідальність за соціально-економічний стан відповідної регіональної одиниці та кожного господарюючого суб'єкта у її межах, що повинно позначитися на якості управлінських рішень та ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні. Актуальним завданням державного рівня є пошук таких форм регіонального управління, які б дозволили ефективно використовувати наявний потенціал, підвищуючи конкурентоспроможність регіонів [88]. Розроблена програма стійкого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу на основі державно-приватного партнерства має усі ознаки цілісної системи налагодження та ефективного розвитку таких відносин між учасниками зернопродуктової вертикалі та владними інститутами й інституціями щодо продовольчого забезпечення та формування експортного потенціалу конкретного регіону.

Модель є універсальною та може використовуватись як основа для стратегічного прогнозування і управління розвитком підприємств зернопродуктового підкомплексу кожного регіону з врахуванням принципів «нового регіоналізму», як нової для України ідеології європейського регіонального розвитку, що передбачає вирівнювання регіонального розвитку як об'єктивну вимогу у контексті глобальної стратегії подолання економічних, соціальних, етнічних та інших суперечностей з метою уникнення соціальної нестабільності, досягнення територіальної справедливості та забезпечення сталого розвитку регіонів [51]. Крім того, наближення до європейських стандартів уможливило перспективи інтегрування до різноманітних міждержавних програм транскордонного

співробітництва, інноваційно-інвестиційного розвитку, а також полегшує налагодження і розвиток співпраці регіонів у зовнішньоекономічній сфері [225].

Враховуючи природну та ресурсну різноманітність регіонів а також диференційований розвиток підприємств зернопродуктового підкомплексу у їх межах успішна реалізація моделі їх сталого розвитку можлива за умови системного моніторингу системи зовнішніх факторів функціонування підприємств в умовах конкретного регіону. Крім того, інфраструктурне забезпечення продуктової вертикалі досить різноманітне: спеціалізований транспорт для перевезення зерна, борошна, хліба та інших продуктів; науково-дослідні інститути, селекційні станції, конструкторські бюро, які забезпечують селекцію зернових культур, насінництво та агротехніку їх вирощування, технологію зберігання і переробки зерна, борошномельної, круп'яної, хлібопекарної і пивоварної промисловості [217].

Аналіз динамізму й складності зовнішнього навколишнього середовища є принципово важливим при виборі методів дослідження. Зі збільшенням інтенсивності цих регіональних характеристик зменшується можливість застосування формалізованих методів прогнозування і розширюється поле застосування неформальних експертних оцінок і прогнозів. Погоджуємось із зарубіжними та вітчизняними науковцями, які визнають найбільш послідовним і комплексним методом стратегічного аналізу конкурентоспроможності регіонів та оцінки зовнішніх і внутрішніх факторів її формування SWOT-аналіз [77, 225]. Моделювання SWOT-матриці Черкаської області (табл. 3.1) за комбінованими показниками її потенційних можливостей, зовнішніх факторів, переваг та загроз порівнюється з розробленими складовими стратегічної програми розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Розроблена програма стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу на основі державно-приватного партнерства є універсальною щодо застосування на регіональному рівні, адже враховує особливості

кожного регіону та передбачає багатоваріантний його розвиток з можливістю адаптації механізму реалізації стратегічної програми до специфіки регіону.

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз регіонального розвитку Черкаської області у стратегічній програмі розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

S. Сильні сторони	W. Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> -значні території високопродуктивних земель та сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування сільськогосподарських культур; -наявність розгалуженої транспортної мережі, річкових портів, залізничних вузлів. -наявність науково-дослідних установ у галузі АПК; -стабільний розвиток підприємств зернопродуктового підкомплексу; -розвинутий сектор зберігання і переробки зернопродукції; -сталий попит на продукцію зернопродуктового підкомплексу на регіональному ринку; -використання інноваційних технологій у науково-інноваційній та освітній інфраструктурі регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> -значні диспропорції між районами за рівнем економічного розвитку; -високий ступінь зношеності матеріально-технічної бази сільськогосподарських і переробних підприємств; -диспропорції в інфраструктурному забезпеченні підприємств зернопродуктового підкомплексу; -недостатній контроль за використанням земельних ресурсів; -незадовільний стан автошляхів; -нестача висококваліфікованих кадрів; -низька ефективність використання ресурсної бази та високі витрати підприємств зернопродуктового підкомплексу; - відсутність сформованої системи впровадження інновацій; -слабка інвестиційна активність.
O. Можливості	T. Загрози
<ul style="list-style-type: none"> -децентралізація влади в Україні; -зростання світового попиту на зерно та продукти його переробки; -розширення асортименту продуктів та глибини переробки зерна; -збільшення виробництва комбікормів та розвиток галузі тваринництва; -залучення внутрішніх та зовнішніх інвесторів; -технологічна модернізація на принципах ресурсоощадності; -можливість цільової підготовки кадрів. 	<ul style="list-style-type: none"> -висока вартість позикових коштів; -конкурентна загроза, в т.ч. через доступ іноземних виробників на ринки України; -втрата кадрів, пов'язана із міграційними процесами; -загальне погіршення соціально-економічної ситуації; - зростання цін на технічні ресурси; -зниження платоспроможності споживачів продукції зернопродуктового підкомплексу; -недосконалість механізмів державної підтримки.

Джерело: розроблено автором з використанням [156, 182, 215, 221]

Методика SWOT-аналізу передбачає пошук оптимального стратегічного спрямування досліджуваної економічної системи за допомогою принципу дуального вектору розвитку відповідно до заходів в межах обраної пари складових матриці [264]: SO – використання сильних сторін підприємств зернопродуктового підкомплексу з метою отримання ними максимальної віддачі від можливостей, які з'явилися у зовнішньому середовищі; WO – мобілізація засобів подолання слабких сторін у процесі реалізації

потенційних можливостей; ST – активізація індивідуальних та системних переваг учасників зернопродуктової вертикалі у процесі подолання загроз; WT – елімінування слабких сторін задля уникнення загроз стійкого розвитку. Згідно цих стратегій забезпечення стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу диференціюються програмні заходи та формуються специфічні регіональні системи управління різних рівнів (табл. 3.2).

Розроблені заходи спрямовані на ефективне вирішення завдання удосконалення економічного механізму взаємовідносин підприємств зернопродуктового підкомплексу, в тому числі розвитку кооперативної та корпоративної форм аграрно-промислової інтеграції та їх інфраструктурного забезпечення. Тому розвиток підприємств окремих галузей зернопродуктового підкомплексу, що формують його функціональну структуру, та їх взаємовідносини визначають тенденції поступального розвитку центральних областей України, однією з основних галузей сільськогосподарського виробництва в яких традиційно є зернове господарство. Відтак, система управління регіонального рівня набуває можливості формувати альтернативні управлінські рішення з метою вибору оптимального вектору підтримки заданих темпів стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу у межах розробленої стратегічної програми.

В розвинутих сучасних економіках основою ефективного бюджетоформуючого бізнесу є інтегровані структури різних форм та масштабів діяльності. Дослідники інтеграційних процесів в аграрній сфері намагаються вирішити питання стосовно універсального (гібридного) процесу формування корпоративного утворення, який би поєднував у собі ознаки як інтеграції, так і дезінтеграції. Таким процесом є квазіінтеграція – добровільне просторове партнерське сполучення взаємодіючих виробництв та наукових (науково-дослідних, науково-технологічних, науково-технічних, науково-практичних) установ на засадах комплексного використання

наєвних ресурсів, спрямованих на досягнення найбільшої господарської ефективності та посилення ринкових позицій, особливістю якого є відсутність контролю над власністю активів [209].

Таблиця 3.2

Програмні заходи реалізації дуальних стратегій стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області

Програмні заходи	Дуальні стратегії стійкого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу			
	SO	WO	ST	WT
Розвиток сільськогосподарського страхування	+	+		
Створення міжрегіонального (обласного, районного) центру координації інтеграційних процесів та інфраструктурного забезпечення підприємств зернопродуктового підкомплексу	+		+	+
Забезпечення об'єктів інфраструктури приміщеннями з місцевих фондів	+		+	+
Створення дорадницької служби, бізнес-інкубаторів, технопарків тощо	+		+	
Співфінансування підготовки потрібних кадрів на базі Уманського національного університету садівництва	+		+	
Формування єдиного реєстру підприємств з виробництва, зберігання, переробки та реалізації зерна усіх форм власності та господарювання	+		+	
Організація регіональних виставок та консолідована участь у заходах міжрегіонального, державного та міждержавного рівня	+		+	
Системний моніторинг стану підприємств зернопродуктового підкомплексу та зовнішніх факторів, що на нього впливають	+	+		
Участь у державних програмах та ініціювання прийняття регіональних цільових програм підтримки аграрного сектору	+		+	+
Налагодження надання комплексної правової допомоги суб'єктам господарювання	+	+		
Організація сезонних та постійно діючих ярмарків	+		+	+
Видання рекламно-презентаційної продукції	+		+	
Будівництво і ремонт об'єктів ринково-збутової інфраструктури	+	+		
Задіяння фіскальних важелів регулювання діяльності державних об'єктів інфраструктури	+	+		+
Формування позитивних іміджевих та репутаційних характеристик учасників зернопродуктового підкомплексу області	+	+		
Розширення каналів збуту проміжної та кінцевої продукції підприємств зернопродуктового підкомплексу	+		+	
Розвиток транспортно-логістичної системи	+		+	
Розширення мережі елеваторів та ХПП	+		+	
Субсидування витрат сільгоспкооперативів на будівництво зерносховищ та елеваторних потужностей	+		+	
Фінансування досліджень щодо впровадження інноваційних технологій	+	+		
Сприяння експортній діяльності підприємств	+	+		
Налагодження прямого інформаційного обміну між сільськогосподарськими підприємствами та метеослужбою	+	+		+
Співфінансування запровадження інновацій з гарантійних фондів	+		+	
Реалізація комплексних протиерозійних заходів	+	+		

Джерело: авторська розробка

Перспективою інтегрованого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу стає формування системи галузевих об'єктів на основі міжрегіональної квазіінтегрованої структури (рис. 3.2), первинний рівень якої об'єднує профільні центри координації інтеграційних процесів учасників технологічного ланцюга, які у складі районного центру разом з іншими районними центрами підпорядковані центру на рівні області. За умови досягнення згоди на міжрегіональному рівні щодо делегування окремих функціональних компетенцій міжрегіональному центру координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі, це сприятиме врахуванню регіональних особливостей розвитку сільськогосподарських й переробних підприємств на первинному рівні, акумулюванню та класифікації їх проблем на вищому рівні та формуванню оптимального механізму їх вирішення.

Результативність такої квазіструктури визначатиметься зацікавленістю у її функціонування владних структур та потужних агрохолдингів, для яких участь в таких інтеграційних процесах поряд з дрібними товаровиробниками буде на початковому етапі виявом їх соціальної відповідальності. Головно через можливість усунення диспропорцій у розвитку виробничої та інфраструктурної складової зернопродуктового підкомплексу, а також виконання соціальних зобов'язань перед місцевими громадами. Таке державно-приватне партнерство дозволить вирішувати низку актуальних завдань інфраструктурного забезпечення та розвитку місцевих громад, що нині стримують динаміку поступального розвитку господарюючих суб'єктів. Адже така діяльність передбачена Законом України «Про державно-приватне партнерство» - «Договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України» [173]. Обов'язковим є налагодження систематичної комунікації між державними органами, центром координації інтеграційних процесів, усіма учасниками продуктової вертикалі та місцевими громадами.

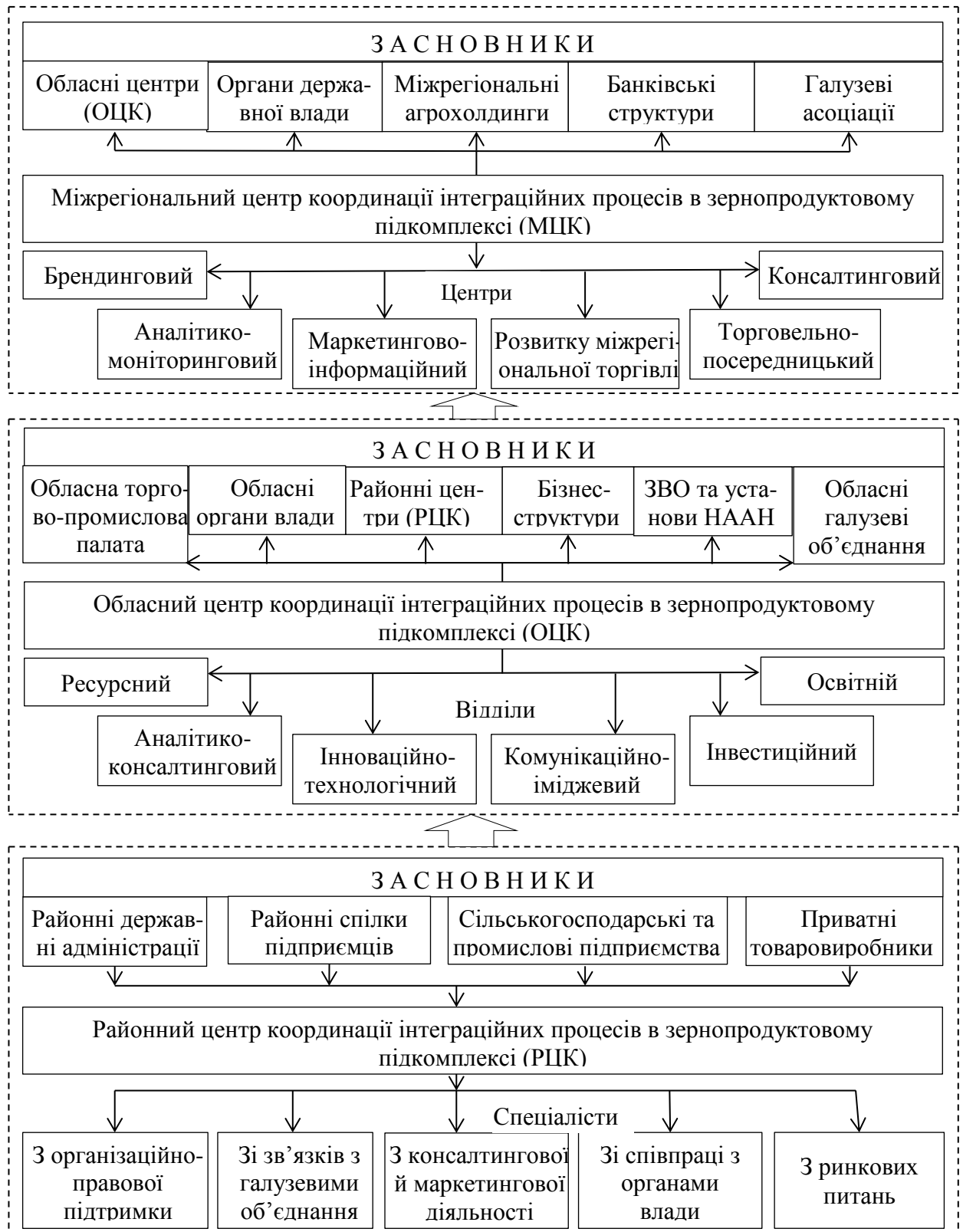

Рис. 3.2. Схема квазіінтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу міжрегіонального рівня

Джерело: авторська розробка

Підтвердженням значної соціально-економічної ролі державно-приватного партнерства у різних його формах є підвищена світова увага до ефективних проектів такого партнерства, в першу чергу спрямованих на потреби людей та суспільства. Так, у межах Восьмої сесії Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй Групою спеціалістів наголошувалось, що під час підготовки проектів з державно-приватного партнерства та проведення тендерних процедур основні акценти необхідно робити не на фінансові показники проекту, а на соціальні наслідки та відповідність таких проектів Цілям розвитку тисячоліття [53].

Створена таким чином структура може функціонувати за різними сценаріями при співфінансуванні приватних інвесторів та відповідних бюджетних програм. Фінансова участь держави у забезпечення сталого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу через їх інтегроване функціонування гарантуватиме підконтрольність цього процесу та відповідність його стратегічним завданням продовольчого забезпечення на державному та регіональному рівні. Майно квазіінтегрованої структури створюється та використовується відповідно до чинного законодавства України.

Доцільність створення центрів координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі окремих районів в межах Поліської, Лісостепової, Степової сільськогосподарських зон України, передгірних та гірських районів Карпат і Криму буде визначатись їх виробничою спеціалізацією та рівнем розвитку сільськогосподарських і переробних підприємств. В окремих регіонах доцільно створити декілька міжрайонних центрів у межах області. Крім того, при виборі місця розташування центру необхідно враховувати логістичні особливості окремих територій та розвиненість інженерних мереж.

Враховуючи вказані особливості пропонується створення мережі районних центрів координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі Черкаської області (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Мережа районних центрів координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі Черкаської області

Джерело: авторська розробка

Уманський районний центр координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі об'єднує учасників зернопродуктового виробництва у територіальних межах Уманського, Христинівського, Монастирищенського, Жашківського та Маньківського районів. Координуюча діяльність Звенигородського РЦК поширюється на Звенигородський, Лисянський, Катеринопільський, Тальнівський райони. Смільянський РЦК охоплює своєю діяльністю Смільянський, Городищенський, Шполянський, Кам'янський, Корсунь-Шевченківський райони. Черкаський РЦК створюється для роботи в межах Черкаського, Канівського, Чигиринського районів. Золотоніському РЦК підпорядковані Золотоніський, Драбівський, Чорнобаївський райони.

Спеціалісти районних центрів координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі Черкаської області покликані виконувати

функції моніторингу тенденцій розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу району та використання його результатів у процесі прогнозування перспективних показників; розробки галузевих програм районного рівня та лобювання інтересів підприємств зернопродуктового виробництва на районному рівні; нормативно-правового регулювання діяльності підприємств та їх інформаційне забезпечення.

Функціонування трирівневої квазіінтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу має низку переваг порівняно з аналогічними формуваннями корпоративного, кооперативного та кластерного типу, пов'язаних зі спрощеним доступом до бюджетного фінансування, інфраструктурного забезпечення, підготовкою спеціалістів потрібної кваліфікації у регіональних закладах вищої освіти (у Черкаській області – це Уманський національний університет садівництва та шість коледжів у його складі); створенням додаткових робочих місць, виконанням соціальних зобов'язань. Ще однією її перевагою є охоплення усіх напрямів діяльності господарюючих учасників зернопродуктового підкомплексу через відповідні функції, як відповідь на сучасні виклики, пов'язані з пошуком на державному рівні дієвих форм регіонального управління, які б дозволили ефективно використовувати наявний потенціал, підвищуючи конкурентоспроможність регіонів через конкурентоспроможність суб'єктів господарювання основних галузей, якою нині є зерновиробництво для аграрних областей України [88].

На рівні області функцію координації роботи, а також надання ресурсної, аналітико-консалтингової, інноваційно-технологічної, комунікаційно-іміджевої, інвестиційної, освітньої допомоги виконуватиме обласний центр координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі Черкаської області, організований за участю районних центрів, обласних органів влади, обласної торгово-промислової палати, потужних бізнес-структур, закладів вищої освіти та наукових установ, обласних галузевих об'єднань, участь яких не обмежується фінансовою та майновою

складовою, а включає використання технологічного, методичного, наукового, організаційного потенціалу.

Основною консолідуючою місією квазіінтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу області стає гармонійне поєднання інтересів держави у частині забезпечення продовольчої безпеки, збалансованого соціально-економічного регіонального розвитку, господарюючих суб'єктів головної продуктової вертикалі та місцевих громад. Така взаємодія сприяє налагодженню ефективного обміну знаннями та досвідом, напрацюванню загальної комунікативної культури, поширенню інновацій, оптимізації ресурсного забезпечення через його інтегроване використання у межах єдиної стратегії розвитку.

Доцільність створення міжрегіонального центру координації інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі зумовлена стрімким розвитком потужних трансрегіональних високоінтегрованих структур (агрохолдингів), що є «висококонкурентними інвестиційно привабливими інтегрованими господарськими структурами нового типу, яким належить значний вклад у забезпечення продовольчої незалежності держави, збільшення її експортного потенціалу, технічне й технологічне переоснащення галузей сільського господарства та перетворення аграрного сектору у високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках» [99]. Водночас, їх розвиток супроводжується низкою серйозних проблем монополізації ринку землі та продукції, збільшення соціальної напруги в сільській місцевості через скорочення зайнятих, галузевих диспропорцій тощо [60, 85, 99, 171]. Погоджуємось з науковцями, що стверджують про закінчення у найближчій перспективі етапу активного укрупнення таких інтегрованих структур та початок оптимізації їхніх розмірів, організаційної структури та взаємодії із зовнішнім економічним середовищем і державою [171]. Дієвою формою такою взаємодії стане участь у квазіінтеграції та міжрегіональному рівні, що сприятиме інноваційному розвитку економіки аграрного сектору в цілому через збалансування

інтересів та пріоритетів великого та малого аграрного бізнесу, підтримці бізнес-проектів екологічного спрямування, міжрегіонального інфраструктурного забезпечення тощо.

Для вирішення питань розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу декількох областей будуть працювати відповідні центри: брендинговий, аналітико-моніторинговий, маркетингово-інформаційний, розвитку міжрегіональної торгівлі, торговельно-посередницький, консалтинговий.

Запропонований у підрозділі механізм забезпечення сталого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу на основі координації інтеграційних процесів дозволяє поєднати основні форми децентралізації влади: просторову, ринкову, адміністративну, фінансову у процесі вирішення проблем ефективної взаємодії галузевих учасників продуктової вертикалі, їх інфраструктурного забезпечення, соціально-економічного розвитку регіонів та потреб місцевих громад.

3.2. Механізми залучення фінансових структур до інтеграційних процесів в зернопродуктовому підкомплексі

Необхідність удосконалення економічного механізму взаємовідносин учасників зернопродуктового виробництва визначається комплексом та масштабністю загальнодержавних, регіональних та господарських соціально-економічних завдань, що вони виконують. Складаючи загальний базис продовольчого забезпечення населення країни [242], зернопродуктовий підкомплекс України виконує глобальне цільове призначення – задоволення потреб у зерні та продуктах, одержаних від його переробки [217]. Цілком об'єктивно рівень розвитку зернового ринку визначає рівень і якість життя населення, надійність забезпечення продовольчими ресурсами країни і регіонів, сприяє зміцненню продовольчої безпеки [167]. Погоджуємось з

твердженням про подальший розвиток підкомплексу на основі ефективного функціонування тісно інтегрованих структур з виробництва кінцевої продукції, забезпечуючи економічні інтереси підприємств усіх галузей у процесі розподілу прибутку від реалізації кінцевої продукції [169, 184].

Практика останніх десятиліть доводить позитивні зрушення в показниках результативності аграрно-промислового виробництва за рахунок стрімкого розвитку потужних корпоративних структур холдингового типу. Саме через зрощення сільськогосподарського, промислового (в т.ч. не пов'язаного з аграрно-промисловим виробництвом), торговельного, банківського капіталів стала можливою інноваційна техніко-технологічна модернізація сільськогосподарського виробництва, ефективне використання економічних, організаційних, інвестиційних та ін. переваг нових інтегрованих структур для реалізації стратегії конкурентоспроможного розвитку. Більшість агрохолдингових структур спеціалізується на виробництві найбільш високотехнологічних і дохідних видів сільськогосподарської продукції [99], а зерновиробництво для більшості вітчизняних сільгоспвиробників було і залишається прибутковою галуззю, що забезпечує стабільні надходження грошових коштів.

Мотивує учасників аграрно-промислової інтеграції не лише можливість утримання ринкових позицій, але й змога залучати ресурсощадні агротехнології та підвищувати конкурентоспроможність кінцевої продукції [87, 183]. Включення до таких ланцюгів «приросту вартості» інших галузей, в тому числі машинобудівної промисловості, дозволяє створити базу для технологічного поштовху, за умови продукування та використання наукомістких технологій [178].

Аналізуючи генезу розвитку фінансово-промислових груп слід констатувати значні відмінності сучасних їх моделей від початкових варіантів співпраці, а також особливості організації, розмірів, структури, спеціалізації, джерел фінансування, рівня втручання держави в економічну сферу таких структур у економіках різних країн [59].

Розвиток основних галузей економіки США та промислово-фінансову політику держави визначають сімейні (Моргани, Рокфелери, Дюпони, Меллони та ін.) та регіональні (Чикагська, Клівлендська, Каліфорнійська тощо) фінансові групи, що за рахунок концентрації значних пакетів акцій та інтеграції різнопрофільних промислових й комерційних компаній з банківськими структурами сприяли розширенню послуг банків і підвищенню надійності вкладення капіталу [19].

У Німеччині центральну роль у процесі міжгалузевої інтеграції промислових концернів з фінансовими установами у стійкі горизонтальні промислово-фінансові об'єднання та в управлінні ними переважно відіграють великі банки [138]. Створені таким чином структури є гнучкими утвореннями саме за рахунок банків, що регулюють процеси поглинання або злиття окремих компаній у межах потужних фінансово-промислових груп та чинять суттєвий вплив на економіку держави, тісно співпрацюючи з урядами земель, які мають значну автономію від федерального уряду та законодавства [2].

Сімейні унії та зв'язки, а також налагоджена система угод щодо ринків збуту та поставок, кредитно-фінансових та інвестиційно-гарантійних відносин, виробничо-технологічного та науково-дослідного співробітництва за безумовної спрямованої підтримки владними структурами дали змогу сформувати ядро промислово-фінансових груп Франції [59].

В економіці Італії фінансово-промислові групи набули розвитку в окремих галузях, як то машинобудування, автомобілебудування, приладобудування тощо. Ядром таких груп стає державний або банківсько-фінансовий холдинг, які були сформовані за підтримки державної фінансово-кредитної системи [270].

Становлячи близько 10 % від усіх японських компаній промислово-фінансові групи забезпечують понад 50 % доходу від реалізації продукції провідних галузей економіки, контролюючи 58-75 % активів всієї країни. До складу таких структур залучається щонайменше регіональний банк,

трастовий банк, торговельна компанія та необмежена кількість різних за масштабами діяльності фірм. Саме така форма співпраці дозволила здійснити технологічний прорив за рахунок реалізації технологічних інновацій та значно підвищити конкурентоспроможність підприємств [59, 259].

У Південній Кореї високі темпи розвитку економіки були досягнуті в тому числі через державне стимулювання розвитку промислово-фінансових груп, які в кінці минулого століття з метою завоювання провідних позицій на світовому ринку налагоджували кооперативні зв'язки з міжнародними корпораціями [270].

Окремі автори вказують на необхідність залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері шляхом створення регіональних фінансово-агропромислових комплексів, аргументуючи це зниженням активності інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств через брак власних коштів і обмеженість бюджетного фінансування [87]. Вказуючи на уразливість окремих господарюючих суб'єктів та фінансових інститутів на ринку, інші науковці підтверджують можливість подолання кризових явищ за рахунок участі у фінансово-промислових групах [59]. Такі формування із залученням сільськогосподарських товаровиробників набули поширення у вигляді агропромислових фінансових груп (агропромислово-фінансових, фінансово-агропромислових груп, фінпродагрохолдингів) з 1996 р. з прийняттям Закону України "Про промислово фінансові групи в Україні". Методологічною основою побудови АПФГ є тісний зв'язок елементів фінансово-кредитного механізму з технологічним процесом виробництва та безпосередній вплив на кінцевий результат. Проте, з 2010 року законодавче регламентування діяльності фінансово-промислових груп припинено із втратою чинності закону та вилученням відповідної статті з Господарського кодексу України. Відсутність такого інституту господарського права не дозволяє розробляти пропозиції для створення таких структур в зернопродуктовому підкомплексі, попри їх перспективність та позитивний досвід функціонування у вітчизняному аграрно-промисловому виробництві

та в економіці розвинутих країн. Проте, стійкий розвиток аграрно-промислових формувань за участю кредитних установ спонукає до пошуку механізму такої інтеграції для основних продуктових підкомплексів вітчизняного аграрного сектору через відповідно законодавчо визначену організаційно-правову форму [142].

Згідно відповідних статей Цивільного кодексу України [253], Господарського кодексу України [41], Закону України «Про господарські товариства» [175], Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [177] регламентується діяльність підприємств, їх об'єднань та господарських товариств усіх видів. Проаналізувавши чинне законодавство вважаємо за потрібне розробити організаційно-економічний механізм формування та функціонування аграрно-промислового формування за участю виробників зерна, зберігаючих та переробних підприємств, торговельних організацій та кредитної структури. У процесі розробки механізму необхідно обґрунтувати організаційну структуру інтегрованого формування, систему управління, формування виробничої програми, маркетингову стратегію та методику розподілу фінансових результатів.

У спеціалізації сільськогосподарського виробництва переважної більшості сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та інших бізнес-структур Черкаської області головною галуззю традиційно є виробництво зерна. Тому саме для налагодження замкненого циклу виробництва продукції зернопродуктового підкомплексу та реалізації їх кінцевому споживачу доцільно створювати аграрно-промислові формування за територіальним принципом, стратегічна діяльність яких поряд з іншими товаровиробниками регулюватиметься у межах квазіінтегрованої структури на рівні районних центрів координації інтеграційних процесів.

Такі структури можуть бути однотипними з врахуванням районних особливостей. Тому змодельюємо типову для обраного регіону інтегровану структуру на основі існуючої групи підприємств підкомплексу району в селі Криві Коліна Тальнівського району Черкаської області. В даному населеному

пункті є група підприємств, а саме ТОВ «Вел Груп», ТОВ «Урочище Журавське», ТОВ «Об'єднана сільськогосподарська компанія», ТОВ «Мовер Міл», ФГ «Гірський Тікич», ФГ «Золото Ланів», що об'єднані спільними засновниками – фізичними особами, які пов'язані між собою родинними зв'язками, тобто група компаній родинного типу. Метою об'єднання підприємств є отримання синергетичного ефекту від спільної діяльності на основі технологічної та економічної інтеграції, оптимізації інвестиційного забезпечення технологічного ланцюга, зростання ліквідності, ефективності та конкурентоспроможності підприємств.

Така структура є більш маневреною з точки зору прийняття управлінських рішень, перерозподілу матеріально-технічних ресурсів на основі оперативного аналізу господарської діяльності, податкового обліку [194, 246]. Капітальні інвестиції використовуються на модернізацію існуючих потужностей зі зберігання, первинної та вторинної переробки зерна адже до складу об'єднання включаються усі необхідні для замкненого технологічного циклу виробництва. Створення єдиних відділів та служб обслуговування значно оптимізує ці процеси.

Кількість сільськогосподарських підприємств обмежується елеваторними потужностями, земельним банком, автопарком логістичної компанії та потужностями переробних підприємств. Адже у межах інтегрованого формування планується налагодити повний технологічний цикл від виробництва зерна, його зберігання, транспортування, реалізації та виробництва й реалізації борошна, круп, макаронних виробів, хліба, хлібобулочних, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання, з можливим розширенням виробництва за рахунок виробництва комбікормів та розвитком тваринництва.

Вищим органом товариств з обмеженою відповідальністю згідно законодавства є загальні збори учасників, які обирають дирекцію товариств, очолювану генеральним директором (рис. 3.4).

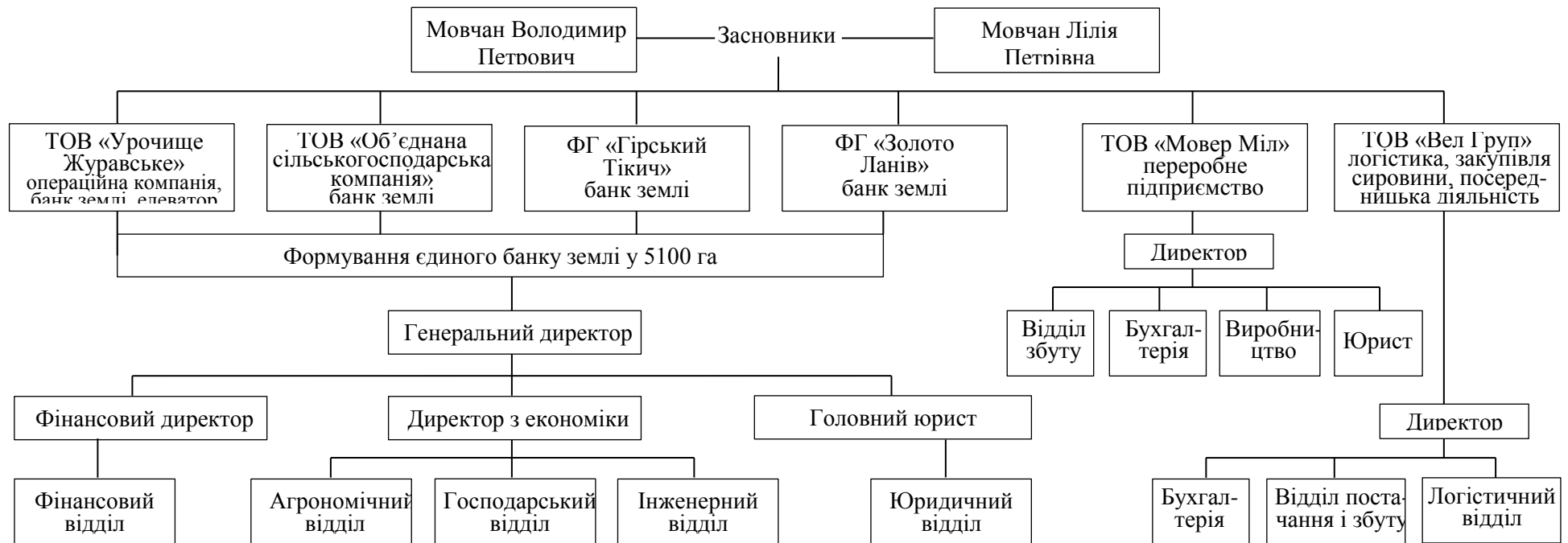

Рис. 3.4. Система управління групи компаній Тальнівського району Черкаської області

Джерело: розробка автора

Ефективність керуючої підсистеми системи управління інтегрованої структури, а відтак результативність пропонованого механізму взаємовідносин між учасниками, визначається чітким розмежуванням повноважень та компетенцій. До виключної компетенції зборів учасників товариства належить: встановлення розміру, форми і порядку внесення учасниками додаткових вкладів; визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу, створення та визначення повноважень відповідних контрольних органів. Усі інші питання, включно з частиною повноважень, що можуть бути передані зборами, належать до компетенції дирекції [175].

У відповідності з представництвом окремих підприємств та їх груп у зборах товариства доцільно розподілити курування ними окремих напрямів діяльності за функціональними ознаками.

У межах стратегічних напрямів використання ресурсного потенціалу підприємств у складі інтегрованої структури необхідно оптимізувати виробничо-комерційну діяльність, інформаційні потоки за рахунок оптимізації системи управління. При цьому керована підсистема має такі складові: виробничу, фінансово-економічну, маркетингову, обслуговуючу, інформаційну.

Всі підприємства групи компаній не пов'язані між собою юридично та становлять відокремлені юридичні особи. Така структура управління є найбільш безпечною, враховуючи ситуацію з рейдерськими захопленнями аграрних і виробничих підприємств в Україні та фіскального тиску. Сільськогосподарські підприємства групи компаній знаходяться на єдиному сільськогосподарському податку 4 групи, що дає переваги в їх діяльності, решта підприємств знаходяться на загальній системі оподаткування. Всі підприємства окремо мають своїх найманих працівників та власні відокремлені баланси, техніку, приміщення, договори оренди земель та інше.

Сталий розвиток підприємств у складі інтегрованої структури та їх прибутковість залежить від оптимального забезпечення оборотними активами та їх ефективного використання. Такі засоби формуються із внесків

усіх учасників, включно з кредитною установою, а також за потреби залучаються зовнішні кредитні ресурси.

Кредиторами можуть бути також учасники «об'єднання», крім того окремі з них можуть надавати поворотну фінансову допомогу одне одному. До складу товариства входить елеватор ємністю одночасного зберігання 20000 т. Тип елеватора – лінійний. Тип зберігання – металеві силоси BROCK, SUKUP (США). Для доведення зерна використовують зерносушарки SUKUP (США), потужність яких при зменшенні на 10 % вологи по кукурудзі за годину складає 20 тонн. Очисне обладнання – українського виробництва потужністю – 50 т на годину. Елеватор має сучасне транспортне обладнання – ланцюгові транспортери Групи компаній «Зернова Столиця» (Україна). Одна лінія автоприймання зерна забезпечує 1000 т/добу. Автовідвантаження має потужність 1000 т/добу. Елеватор має власну сертифіковану лабораторію і здійснює контроль якості зерна.

Стаціонарний борошномельний комплекс ТОВ «Мовер Міл» має добову продуктивність – 350 т, виробляє 170 т борошна вищого ґатунку, 105 т першого ґатунку та 75 т висівок. Також є можливість відбору манної крупи. Обладнання Турецької компанії GDM повністю автоматизоване та комп'ютеризоване. На млині можуть працювати до 4 працівників на зміні без врахування складу. Фасування відбувається в мішкотару та пакети від 1 кг до 50 кг, також відпускається продукція безтарно.

Підприємство продає продукцію як на внутрішньому ринку України так і на зовнішньому. Серед експортних контрактів підприємства є такі країни як Уганда, Кенія, Мозамбик, Палестина, Туреччина, Арабські Емірати, Венесуела, Оман.

Парк технічних засобів, що є у володінні сільськогосподарських товариств, є новим та таким, що відповідає сучасним вимогам інноваційного розвитку. Парк техніки налічує 100 одиниць техніки світових брендів. Зокрема трактори, комбайни, сівалки, плуги, інше навісне та самохідне обладнання

компаній: New Holland, Lemken, John Deere, Amazone, Claas, Vederstad, Poettinger, Metalfor, Kuhn, Farnet, Kverneland.

Логістична компанія ТОВ «Вел Груп» налічує 15 зерновозів-вантажівок VAN у своїй власності, а також до 50 зерновозів в управлінні. Завдяки цьому автопарку підприємство щорічно перевозить більше як 100 тис т зернових в порти України. Підприємство є потужним гравцем на ринку зернових, воно закупає зерно у фермерів та інших підприємств та експортує через порти Чорного моря. При цьому забезпечує повним завантаженням елеватор ТОВ «Урочище Журавське» та млин сировиною ТОВ «Мовер Міл». Також доставляє зерно власного виробництва агрокомпаній в порти Чорного моря.

Загальна стратегія розвитку інтегрованої структури розробляється з метою досягнення максимальної прибутковості, зростання конкурентоспроможності, відповідно забезпечення сталого розвитку усіх його учасників за рахунок оптимізації економічних відносин між ними.

В основі ефективності функціонування об'єднання покладено принцип сталого розвитку усіх членів та виплати дивідендів кінцевим бенефіціарам цих компаній. Обов'язковою умовою налагодження відносин між підприємствами різних галузей в межах інтегрованої структури стає повна відокремленість економіки всіх юридичних осіб і окреме звітування перед інвесторами. До прикладу, послуги надаються одне одному за ринковими цінами, результативність кожного суб'єкта оцінюється окремо. При цьому спільна господарська діяльність учасників інтеграції здійснюється в умовах ринкової економіки, де визначальною умовою поступального інноваційного розвитку є стимулюючий вплив економічного суперництва як між сільськогосподарськими товаровиробниками, між підприємствами різних галузей, так і з зовнішніми ринковими агентами.

Система комерційних відносин у межах групи компаній налагоджується шляхом створення дієвого механізму, що оптимізує процес управління, систему майнових, договірних, постачальницько-збутових відносин, процеси ціноутворення, розподілу грошових коштів, інвестиційного забезпечення.

Замкнений технологічний цикл складається з окремих виробничих та обслуговуючих ланок, на кожній з яких калькуюються витрати. Їх відшкодування може здійснюватися у різні способи. Концепція відшкодування витрат передбачає повну оплату продукції та послуг у процесі переходу від однієї до іншої ланки технологічного ланцюга зернопродуктового виробництва. Такі розрахунки здійснюються за ринковими цінами, що перевищують собівартість. Таким чином, обліковується прибутковість кожної ланки виробництва: вирощування, зберігання, переробка, транспортування. Так аналізується формування доданої вартості у межах кожного процесу і розраховується ефективність цього процесу відносно інвестицій на його організацію.

Організаційно-фінансові служби інтегрованої структури у процесі обґрунтування кореляційних коефіцієнтів щодо цін на сільськогосподарську продукцію повинні враховувати інфляційні процеси та зміну цін на використовувані у виробничому процесі ресурси, та біржові світові ціни на основні сировинні продукти.

Організаційно-економічний механізм залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері передбачає розробку моделі регіонального фінансово-агропромислового комплексу на основі інтегрованої групи підприємств, як консолідованої системи учасників замкненого зернопродуктового ланцюга, які обирають спільний напрям розвитку, стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії, при цьому оцінювати стійкість розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу пропонується за уточненою системою індикаторів, що характеризують зміни у зовнішньому середовищі та внутрішні відхилення у функціональних підсистемах в розрізі їх господарюючих суб'єктів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Умови стійкого розвитку учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу

Умови	Дані	Функції	Мережа	Учасники	Час	Мотиви
Стратегічні цілі	Оптимізація інформаційних потоків з метою упередження конфліктів	Досягнення стійкості системи через оптимізацію окремих функцій	Узгодження стратегічних цілей та взаємодій учасників інтегрованого формування	Структурування та оптимізація взаємодії між основними та обслуговуючими учасниками	Прогноз об'єктивних та суб'єктивних факторів впливу на розвиток системи у часі	Узгодження стратегічних цілей учасників та формування місії інтегрованого формування
Бізнес-модель	Інституціоналізація відносин учасників через моделі реалізації функціональних завдань	Параметри підсистем інтегрованого формування	Організаційна модель відносин між гравцями	Формалізація технологічного процесу створення вартості шляхом поєднання функціональних підсистем та учасників	Прогноз життєздатності та стійкості інтегрованого формування	Консолідація цілей учасників та модель розподілу обмежень
Системна модель	Синтаксичне узгодження даних у процесі структурування правил бізнес-процесів	Матрична формалізація функцій у процесі системного розвитку	Логістична мережа обслуговування учасників інтеграції	Параметри механізму узгодження інтересів учасників багаторівневої інтегрованої системи	Сценарії інтегрованого розвитку учасників відкритої системи	Прозорість системи корпоративного управління щодо реалізації цілей учасників
Технологічна модель	Матричний опис інформаційних потоків	Схема розподілу функцій між галузевими учасниками	Аналітична модель стійкості учасників через їх взаємодію	Складові синергетичного ефекту та реалізація потреб учасників	Алгоритм координування діяльності учасників відповідно до сценарію	Система прав та обов'язків учасників з діапазоном гнучкості
Детальне покомпонентне представлення	Відображення часткової інформації у межах розробленої системи	Алгоритм опису інтегрованого розвитку через оптимізацію функцій	Узгодження системи заохочень та обмежень.	Схема відносин систем нижчого порядку у інтегрованій системі	Система засобів реагування на вплив дестабілізуючих факторів	Система обмежень функцій та дій учасників в процесі інтегрованого розвитку

Джерело: розроблено автором з використанням [33, 161, 269]

Інституалізація відносин учасників аграрно-промислової інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі передбачає послідовне обмеження рівня автономії учасників через циклічне вироблення консолідованих концепцій контролю та узгодження правил їх еволюційного перегляду [161].

Ефективність системи управління інтегрованої структури щодо забезпечення її стійкого розвитку та консолідованої реалізації цілей її учасників визначається досконалістю реалізації аналітичної та прогнозної функції, а також своєчасністю ситуаційного аналізу та прийняття управлінських рішень за його результатами. При цьому, зростання функціональної та компетентнісної складності (диверсифікованості) інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу є, з одного боку, перевагою у процесі формування замкнутого технологічного ланцюга, з іншого – збільшує кількість та поглиблює конфлікти між учасниками інтеграційної взаємодії. Тому відповідно до зміни прогнозованості впливу зовнішнього середовища та кон'юнктури товарного ринку змінюється концепція диверсифікації функцій і різноманіття учасників у межах інтегрованої структури. Залучення (вилучення) носіїв окремих функцій у технологічному ланцюгу пов'язане з розширенням (зменшенням) відповідних видів діяльності з виробництва чи його обслуговування.

Такий підхід стосується лише складності вертикального розрізу інтегрованої системи. При цьому її горизонтальна структура може розширюватись за рахунок нових галузевих учасників, що виконують однакові функції. Таке розширення масштабів діяльності обмежується інвестиційними можливостями об'єднання, потужностями суміжних галузей та ємністю внутрішнього й зовнішнього ринків.

Відповідно до викладеного вище вважаємо необхідним удосконалити систему індикаторів, за допомогою яких необхідно оцінювати зміни у зовнішньому середовищі та внутрішні відхилення у функціональних підсистемах зернопродуктового підкомплексу у розрізі їх господарюючих суб'єктів. Часткові показники розвитку галузевих учасників інтегрованої

структури формуватимуть загальносистемні показники самоорганізації та стійкого розвитку системи в цілому.

Забезпечення стійкості розвитку інтегрованого формування зернопродуктового пікомплексу вимагає удосконалення відбору та класифікації факторів зовнішнього середовища [160, 269], оцінки їх можливого впливу на розвиток зернопродуктової структури на основі системи індикаторів у межах фінансової, клієнтської, виробничої перспектив та перспективи розвитку (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Індикатори стійкості розвитку інтегрованої структури зернопродуктового пікомплексу

Перспектива	Індикатори
1	2
На рівні соціально-економічного простору функціонування інтегрованої системи	
Фінансова	рівень фінансового потенціалу інтегрованої структури у порівнянні з аналогічними; тенденції зміни інвестиційного клімату та інвестиційних переваг; динаміка валютного курсу, облікової ставки банків
Клієнтська	розмір консолідованої частки ринків кінцевої та проміжної продукції інтегрованого формування; індикатори демографічної ситуації та платоспроможного попиту на ринку; зміна законодавчих бар'єрів входу на ринок
Виробнича	частка інноваційної продукції зернопродуктової групи на ринку; кон'юнктура ринків продукції зернопродуктової групи; диверсифікація зернопродуктового виробництва
Розвитку	кількість пропозицій щодо участі в інтегрованому формуванні; експертна оцінка можливостей диверсифікації виробництва за рахунок споріднених галузей та динаміки їх розвитку; кількість винаходів та інновацій у зонах присутності; оцінка можливості та доцільності виходу на міжрегіональний рівень
На рівні взаємодії господарюючих суб'єктів за функціональними компетентностями	
Фінансова	рівень монополізації ринків, ступінь прояву цінової конкуренції; розвиток ринків фінансових ресурсів
Клієнтська	динаміка попиту на окремі групи товарів зернопродуктового пікомплексу; еластичність попиту на окремі групи товарів; рівень цін конкурентів на подібну продукцію
Виробнича	потенціал суб'єктів господарювання до початку інтеграційної взаємодії; середня тривалість та витрати на розробку інноваційної продукції; середня тривалість та витрати на виробництво й реалізацію подібної продукції за неінтегрованого функціонування суб'єктів
Розвитку	плинність кадрів в інтегрованих структурах; інноваційний потенціал галузей зернопродуктового пікомплексу

Продовження табл. 3.4

1	2
На рівні окремих учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу	
Фінансова	середня ефективність використання активів; розвиток інвестиційного потенціалу підприємства
Клієнтська	попит на товари конкурентів; ринкова активність; рівень купівельної спроможності потенційних споживачів продукції
Виробнича	рівень монопольного диктату постачальників; динаміка пропозиції засобів та предметів праці; рівень унікальності використовуваних підприємством ресурсів
Розвитку	динаміка витрат на інноваційну діяльність; вільність доступу до інноваційних розробок

Джерело: сформовано автором

Декларуючи забезпечення стратегічних інтересів учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу та зміцнення їх виробничого й фінансового потенціалу у процесі забезпечення стійкого розвитку інтегрованої структури, вважаємо за потрібне обґрунтувати систему узагальнюючих показників, що характеризують загальні компетенції функціональних учасників та їх забезпечення (табл. 3.5).

У процесі комплексного аналізу забезпечення стійкого розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу розроблена система індикаторів стає базою для їх конкретизації за підсистемами, функціями та окремими виконавцями.

Таблиця 3.5

Індикатори реалізації функціональних компетенцій учасників інтегрованого формування

Перспек- тива	Індикатори
1	2
На рівні соціально-економічного простору функціонування інтегрованої системи	
Фінансова	достатність прибутку
Клієнтська	рівень взаємодії з суб'єктами середовища прямого впливу; відповідність виробленої продукції запитам споживача за кількісними та якісними характеристиками
Виробнича	частка інноваційних процесів та продуктів; інноваційна активність; можливість розширення компетенцій у межах функціональних підсистем
Розвитку	рівень загальних витрат на інноваційну діяльність; технологічна гнучкість виробництва
На рівні взаємодії господарюючих суб'єктів за функціональними компетентностями	

Продовження табл. 3.5

1	2
Фінансова	ступінь узгодженості фінансових й інформаційних потоків у процесі функціональних взаємодій; рівень стійкості економічного росту в розрізі галузевих учасників інтеграції
Клієнтська	узгодженість взаємодії учасників інтегрованої системи із зовнішнім середовищем у процесі постачання (входу) та збуту (виходу); формування витрат на ринкову активність підприємства
Виробнича	узгодженість процесів виробництва та його обслуговування у процесі взаємодії учасників інтегрованого об'єднання; відповідність діяльності кожного учасника інтегрованої системи технологічним потребам інших у межах замкнутого ланцюга; узгодженість логістичних потоків
Розвитку	гнучкість механізму розподілу витрат на інноваційну діяльність між учасниками інтеграції; результативність інноваційної діяльності
На рівні окремих учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу	
Фінансова	відповідність фінансових потоків корпоративній стратегії
Клієнтська	відповідність функціональних компетентностей учасників зернопродуктового ланцюга загальній клієнтській стратегії; ефективність маркетингової діяльності
Виробнича	рівень фінансово-бюджетної дисципліни; рівень автономності учасників та корпоративної дисципліни
Розвитку	частка інноваційної продукції в загальному виробництві; адаптивність персоналу до інноваційних змін та ступінь інформованості щодо них

Джерело: сформовано автором

3.3. Оптимізація виробничо-економічних параметрів зернопродуктового виробництва в межах інтегрованої структури

Узагальнення результатів досліджень попередніх розділів та осмислення тенденцій розвитку підприємств у межах зернопродуктового підкомплексу спонукають до пошуку оптимальних параметрів функціонування інтегрованих структур як таких, що характеризуються вищим рівнем стійкості виробництва у межах алгоритму стратегічного управління їх розвитком.

Такий алгоритм передбачає формулювання місії інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу, обґрунтування загальних її цілей та цілей окремих учасників. Наступний етап алгоритму – виявлення, оцінка та

моделювання можливого спектру стратегічних альтернатив розвитку об'єднання для вибору оптимального варіанта. На цьому етапі важливо використати адекватні щодо врахування потреб усіх стейкхолдерів моделі, врахувати максимум обмежень і каталізаторів, щоб в умовах невизначеності та мінливості майбутнього обґрунтувати стратегічний вибір, що забезпечить сталий розвиток усіх підприємств у складі інтегрованої структури за безумовного виконання спільних зобов'язань.

Економічна сутність ринкових відносин у сучасних умовах закладає підвалини ефективного розвитку інтегрованих учасників продуктових вертикалей, в т.ч. зернопродуктового підкомплексу, через розширення їхніх можливостей задовольняти зростаючий ринковий попит. Удосконалення виробничої структури таких формувань здійснюється з метою забезпечення операційного синергізму через збільшення рівня використання виробничих потужностей, трудових ресурсів, оптимізації витрат тощо. Оптимізувати виробничо-економічні параметри зернопродуктового виробництва в межах інтегрованої структури можливо за допомогою економіко-математичного апарату [143]. Засобами економетрики пропонується побудувати модель, за якої основні матеріально-технічні ресурсів стають складовими оптимальної системи економічних параметрів [239].

Враховуючи, що модель розробляється для групи підприємств зернопродуктового підкомплексу, об'єднаних у межах продуктової вертикалі з виробництва, переробки та реалізації зерна пропонується удосконалити алгоритм стратегічного управління розвитком інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу у частині виявлення, оцінки та моделювання можливого спектру стратегічних альтернатив розвитку засобами економіко-математичного моделювання з постановкою економічного завдання оптимізації структури використовуваних посівних площ, проектування виробничої програми сільськогосподарських підприємств за умови реалізації стратегії диверсифікації за рахунок поглиблення переробки зерна.

Дослідження проводилось на основі даних інтегрованої групи підприємств зернопродуктового підкомплексу Тальнівського району Черкаської області (підрозділ 2.2) за 2016-2018 роки. При проведенні дослідження використано наступні параметри. Підприємство має загальну площу сільськогосподарських угідь, яка використовується для вирощування сільськогосподарських культур (в досліджуваному періоді – це пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак, соя) на основі науково обґрунтованих сівозмін. Загальна площа, яка відводиться під сільськогосподарські культури, є незмінною протягом досліджуваного періоду. Чергування культур у сівозміні передбачає однакові площі посіву пшениці та ріпаку. Частково відбувається зміна площ посіву кукурудзи та соняшнику. За кількістю вирощеної продукції на використовуваних площах визначається врожайність (ц/га), яка міняється щороку, на що впливають як природні, так і технологічні умови.

При розрахунку потрібної кількості зерна використовуються норми висіву на 1 га (кг). Одним з можливих джерел формування насінневого фонду є отриманий у попередньому році урожай.

Виробництво сільськогосподарської продукції супроводжується витратами праці на 1 га (люд/га). У випадку оцінки витрат праці в цілому по технологічному ланцюгу, включно з переробкою і логістикою, загалом по групі компаній витрати праці є удвічі більшими порівняно з витратами праці лише по сільськогосподарському напрямку. Для оцінки потенціалу підприємства з виробництва та переробки зернової продукції використовується динаміка трудових ресурсів за 2016-2018 рр. (чол.).

Оскільки підприємство використовує переважно орендовані сільськогосподарські угіддя, виконуючи договірні зобов'язання перед орендодавцями, видається зерно на паї з розрахунку 1 т зерна на 1 га угідь (т/га). При моделюванні враховувалось, що пайовикам видається у однаковій кількості зерно пшениці та кукурудзи.

Загальна собівартість вирощеної продукції оцінювалась на основі витрат на виробництво 1 т зерна (грн). Протягом досліджуваного періоду загальні

витрати на виробництво зернових культур знаходяться в межах 22500 грн на 1 га посівної площі.

Розрахунок отриманої валової виручки від реалізації зернової продукції проводиться з використанням вартості реалізації (грн/т). У структурі реалізації продукції частка внутрішнього ринку становить біля 70% від вирощеної продукції, на зовнішній (експорт) – 30%. Для оцінки вартості реалізованої на зовнішньому ринку продукції використовуються зовнішні ціни без ПДВ (дол. США, 1 дол. США = 25 грн).

Для оцінки ефективності використання сільськогосподарських угідь розроблено модель, цільовою функцією якої є валовий дохід від реалізації продукції:

$$f(X) = P - S \quad (3.1)$$

де P – валова виручка від реалізації продукції;

S – сукупні затрати на виробництво продукції.

Завданням для дослідження є визначення оптимальних площ сільськогосподарських угідь, що відводяться під окремі сільськогосподарські культури, для отримання максимального прибутку.

Змінними визначено:

x_1 – площа ріллі, відведена під вирощування кукурудзи на реалізацію (га);

x_2 – площа ріллі, відведена під вирощування соняшника на реалізацію (га);

x_3 – площа ріллі, відведена під вирощування пшениці на реалізацію (га);

x_4 – площа ріллі, відведена під вирощування ріпаку на реалізацію (га);

x_5 – площа ріллі, відведена під вирощування сої на реалізацію (га);

x_6 – площа ріллі, відведена під вирощування кукурудзи на насіння та паї (га);

x_7 – площа ріллі, відведена під вирощування соняшника на насіння (га);

x_8 – площа ріллі, відведена під вирощування пшениці на насіння та паї (га);

x_9 – площа ріллі, відведена під вирощування ріпаку на насіння (га);

x_{10} – площа ріллі, відведена під вирощування сої на насіння (га).

Очікуваний обсяг валового збору i -го виду продукції розраховується за формулою:

$$0,1p_i \cdot (x_i + x_{i+5}), \quad (3.2)$$

де p_i – урожайність i -го виду продукції, ц/га.

Розрахунок потрібної кількості зерна для висіву проводиться за формулою:

$$0,001n_i(x_i + x_{i+5}), \quad (3.3)$$

де n_i – норма висіву i -го виду продукції, кг/га.

Затрати праці на виробництво культур розраховуються за формулою:

$$l \sum_{i=1}^N x_i, \quad (3.4)$$

де l – затрати праці, люд/га, N – загальна кількість змінних.

Обсяг зерна, що видається в якості орендної плати за паї, ділиться між пшеницею та кукурудзою і розраховується за формулою:

$$\sum_{i=1}^N x_i \quad (3.5)$$

Загальна собівартість вирощеної продукції i -го виду оцінюється за формулою:

$$0,1c_i p_i (x_i + x_{i+5}), \quad (3.6)$$

де c_i – собівартість 1т продукції i -го виду, грн

Валова виручка від реалізації i -го виду продукції, таким чином, розраховується за формулою:

$$C_i^v \cdot 0.7 \cdot 0.1 \cdot p_i x_i + C_i^{\text{exp}} \cdot 0.3 \cdot 0.1 \cdot p_i x_i = (C_i^v \cdot 0.7 + C_i^{\text{exp}} \cdot 0.3) \cdot 0.1 \cdot p_i x_i, \quad (3.7)$$

де C_i^v – вартість реалізованої продукції i -го виду на внутрішньому ринку,

C_i^{exp} – вартість реалізованої продукції i -го виду на зовнішньому ринку.

Використовуючи вищезазначене, валова виручка від реалізації продукції становитиме:

$$P = \sum_{i=1}^5 (0.7 \cdot C_i^v + 0.3 \cdot C_i^{\text{exp}}) \cdot 0.1 \cdot p_i x_i, \quad (3.8)$$

Сукупні затрати на вирощування продукції будуть рівні:

$$S = \sum_{i=1}^5 c_i p_i \cdot 0.1 \cdot (x_i + x_{i+5}), \quad (3.9)$$

При цьому повинні бути дотримані наступні обмеження.

Кількість вирощеного зерна на насіння повинна бути рівною кількості зерна, необхідного для посіву:

$$0.1 \cdot p_i x_{i+5} = 0.001 \cdot n_i (x_i + x_{i+5}), \quad (3.10)$$

звідки:

$$0.001 n_i x_i + (0.001 n_i - 0.1 p_i) x_{i+5} = 0 \quad (3.11)$$

Оскільки обсяг вирощеної пшениці та кукурудзи повинен також бути достатнім для розрахунку з пайовиками, попередня нерівність для двох вказаних культур посилена наступним чином:

$$0.1 \cdot p_i x_{i+5} = 0.001 \cdot n_i (x_i + x_{i+5}) + 0.5 \cdot \sum_{j=1}^5 (x_j + x_{j+5}) \quad (3.12)$$

Окремо враховується рівність площ, відведених на вирощування пшениці та ріпаку:

$$x_3 + x_8 = x_4 + x_9, \quad (3.13)$$

звідки:

$$x_3 - x_4 + x_8 - x_9 = 0 \quad (3.14)$$

Також передбачається, що площі не можуть бути від'ємними:

$$x_j \geq 0, \quad j = \overline{1..10} \quad (3.15)$$

Систематизувавши вищезазначене, отримано наступну модель (модель

1):

$$f(X) = \sum_{i=1}^5 (0.7 \cdot C_i^v + 0.3 \cdot 25 \cdot C_i^{\text{exp}}) \cdot 0.1 \cdot p_i x_i - \quad (1)$$

$$- \sum_{i=1}^5 c_i p_i \cdot 0.1 \cdot (x_i + x_{i+5}) \rightarrow \max ,$$

$$l \sum_{i=1}^N x_i \leq L , \quad (2)$$

$$(0.001 \cdot n_1 + 0.5)x_1 + 0.5 \sum_{j=2}^5 x_j + (0.001n_1 - 0.1p_1 + 0.5)x_6 + 0.5 \sum_{j=7}^{10} x_j = 0 ,$$

$$0.001n_2 x_2 + (0.001n_2 - 0.1p_2)x_7 = 0 ,$$

$$0.5x_1 + 0.5x_2 + (0.001 \cdot n_3 + 0.5)x_3 + 0.5x_4 + 0.5x_5 + \quad (3)$$

$$+ 0.5x_6 + 0.5x_7 + (0.001n_3 - 0.1p_3 + 0.5)x_8 + 0.5x_9 + 0.5x_{10} = 0 ,$$

$$0.001n_4 x_4 + (0.001n_4 - 0.1p_4)x_9 = 0 ,$$

$$0.001n_5 x_5 + (0.001n_5 - 0.1p_5)x_{10} = 0 ,$$

$$\sum_i x_i = S_{total} , \quad (4)$$

$$x_3 - x_4 + x_8 - x_9 = 0 , \quad (5)$$

$$x_i \geq 0 . \quad (6)$$

В межах отриманої моделі у цільовій функції (1) розраховується очікуваний валовий дохід від виробництва продукції як різниця між валовою виручкою від реалізації та собівартістю виробленої продукції. Обмеження (2) враховує наявні трудові ресурси, обмеження (3) враховують обов'язковий обсяг зерна, потрібний для посіву у наступному році, а для пшениці та кукурудзи – додатково обов'язковий обсяг, необхідний для розрахунків з пайовиками, обмеження (4) накладає вимогу на загальну площу угідь, обмеження (5) враховує чергування культур у сівозміні, обмеження (6) є загальними для площ.

Модель була застосована окремо до даних за кожний з аналізованих років (2016 р., 2017 р., 2018 р.). Програма розрахунку у середовищі Octave подана у Додатку В.

Результати застосування моделі до даних за 2016 р. подано у таблиці 3.6. У результаті отримано збільшення валового прибутку на 17,6 млн грн. При цьому рекомендується зменшення площі під кукурудзою, пшеницею, ріпаком та соєю і збільшення площі посіву соняшнику, за рахунок чого отриманий прибуток покриє збитки між очікуваним та реальним прибутком для інших культур. Загалом до роботи залучено 70 працівників із 120. Зауважимо, що за результатами моделювання не рекомендується сіяти сою взагалі.

Таблиця 3.6

Результати роботи моделі 1 для даних за 2016 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	358,67	-1706,73	18691,82	-5932,82	-24624,65
Соняшник	1078,50	3310,56	2232,06	22809,33	70015,44	47206,11
Пшениця	885,60	667,13	-218,47	-4006,32	-6196,33	-2190,02
Ріпак	715,50	667,13	-48,37	9825,60	9161,41	-664,20
Соя	258,50	0,00	-258,50	2076,48	0,00	-2076,48
Разом	5003,50	5003,50	0,00	49396,92	67047,69	17650,77

Джерело: розрахунки автора

Результати застосування моделі до даних за 2017 р., подані у таблиці 3.7, дозволяють стверджувати, що збільшення валового прибутку у результаті оптимізації виробничої програми можливе майже на 18,9 млн грн.

У результаті розв'язку рекомендується зменшити площі посіву усіх сільськогосподарських культур, окрім кукурудзи, для якої площа посіву є максимальною. Зазначимо, що для такого набору вхідних даних знову не рекомендується сіяти сою. За результатами моделювання до обробки залучено 83 працівники зі 150.

Результати застосування моделі до даних за 2018 р. подано у таблиці 3.8. В результаті отримано збільшення валового прибутку майже на 14,9 млн грн.

При цьому рекомендується зменшення площі посіву кукурудзи, соняшнику та сої, і збільшення площ під пшеницею та ріпаком. Зауважимо знову практично нульову площу, що пропонується під сою та соняшник. За результатами моделювання до обробки залучено 85 працівників зі 170.

Таблиця 3.7

Результати роботи моделі 1 для даних за 2017 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	4133,33	2067,93	41800,15	95649,46	53849,31
Соняшник	1078,50	0,00	-1078,50	21076,72	0,00	-21076,72
Пшениця	885,60	435,09	-450,51	-2522,25	-8238,81	-5716,56
Ріпак	715,50	435,09	-280,41	16253,58	9883,61	-6369,97
Соя	258,50	0,00	-258,50	1791,47	0,00	-1791,47
Разом	5003,50	5003,50	0,00	78399,68	97294,26	18894,59

Джерело: розрахунки автора

Таблиця 3.8

Результати роботи моделі 1 для даних за 2018 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн.		
	реально	оптимальний варіант	різниця	реально	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	278,75	-1786,65	9576,68	-6660,65	-16237,33
Соняшник	1078,50	0,00	-1078,50	12207,95	0,00	-12207,95
Пшениця	885,60	2362,38	1476,78	-3149,41	10622,13	13771,53
Ріпак	715,50	2362,38	1646,88	13274,37	43828,18	30553,81
Соя	258,50	0,00	-258,50	987,23	0,00	-987,23
Разом	5003,50	5003,50	0,00	32896,82	47789,66	14892,84

Джерело: розрахунки автора

Одним з найсуттєвіших недоліків поданих вище результатів є відсутність посівних площ під окремі культури. Це призводить до збільшення залежності прибутку сільськогосподарського підприємства від врожаю обмеженої кількості сільгоспкультур, а значить – збільшення ризиків отримати суттєві збитки при неврожаї окремих з них. Крім того, це призведе

до недозавантаженості переробних потужностей промислових підприємств у складі інтегрованого формування. Тому було вирішено додати до моделі обмеження, у якому закладається мінімальний обсяг площ, що виділяються під кожну з культур. Після аналізу даних по виділених площах для вирощування культур було вирішено встановити обмеження для мінімальної площі, що відводиться під кожну з культур, у обсязі: по 20 % від загальної площі для кукурудзи та соняшнику, по 10 % від загальної площі для пшениці та ріпаку, та 5 % від загальної площі для сої.

Результати розрахунків за модифікованою моделлю (модель 2) подано у таблицях 3.9-3.11.

Таблиця 3.9

Результати роботи моделі 2 для даних за 2016 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	1000,70	-1064,70	18691,82	3330,33	-15361,49
Соняшник	1078,50	2418,36	1339,86	22809,33	51146,16	28336,83
Пшениця	885,60	667,13	-218,47	-4006,32	-6196,33	-2190,02
Ріпак	715,50	667,13	-48,37	9825,60	9161,41	-664,20
Соя	258,50	250,18	-8,32	2076,48	2009,61	-66,87
Разом	5003,50	5003,50	0,00	49396,92	59451,17	10054,25

Джерело: розрахунки автора

Таблиця 3.10

Результати роботи моделі 2 для даних за 2017 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	2751,92	686,52	41800,15	59677,43	17877,28
Соняшник	1078,50	1000,70	-77,80	21076,72	19556,30	-1520,42
Пшениця	885,60	500,35	-385,25	-2522,25	-7410,68	-4888,44
Ріпак	715,50	500,35	-215,15	16253,58	11366,15	-4887,43
Соя	258,50	250,18	-8,32	1791,47	1733,78	-57,69
Разом	5003,50	5003,50	0,00	78399,68	84922,98	6523,30

Джерело: розрахунки автора

Таблиця 3.11

Результати роботи моделі 2 для даних за 2018 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	1000,70	-1064,70	9576,68	-99,44	-9676,13
Соняшник	1078,50	1000,70	-77,80	12207,95	11327,30	-880,65
Пшениця	885,60	1375,96	490,36	-3149,41	1423,42	4572,83
Ріпак	715,50	1375,96	660,46	13274,37	25527,65	12253,28
Соя	258,50	250,18	-8,33	987,23	955,44	-31,79
Разом	5003,50	5003,50	0,00	32896,82	39134,36	6237,54

Джерело: розрахунки автора

Розрахункові дані таблиць свідчать, що у всіх випадках отримано плани структурування площ посіву під культури, що підвищують валовий прибуток: у 2016 р. на 10 млн грн, у 2017 р. на 6,5 млн грн, у 2018 р. на 6,2 млн грн. При цьому у кожному з планів відсутні нульові рекомендовані площі, що зменшує ризиковість роботи аналізованих сільськогосподарських підприємств.

Одним зі шляхів підвищення рентабельності виробництва є переробка отриманої сировини на власних промислових потужностях, тим більше, що за розробленою програмою в межах групи інтегрованих підприємств вивільняються працівники, залучені до сільськогосподарського виробництва, яких можна задіяти у процесі промислової переробки зерна, створивши нові робочі місця. Для цього пропонується переробляти частину зерносировини на борошно з метою подальшої його реалізації.

Застосування сучасного обладнання дозволяє з 1 т пшениці отримати продукт у кількості:

- 1) 55% – борошно вищого гатунку;
- 2) 23% – борошно першого гатунку;
- 3) 22% – висівки.

За використання новітнього повністю автоматизованого турецького обладнання, працюючи в 4 зміни при 100-відсотковому завантаженні на млині разом з адміністрацією може працювати до 50 осіб, що, як видно з проведеного вище моделювання, є цілком можливим за рахунок вільних працівників. Затрати електроенергії у таких млинів становлять 73 кВт на 1 т переробки, що, враховуючи й елеваторні витрати, становить 220 грн на 1 т. Витрати на оплату праці знаходяться у межах 250 грн на 1 т, амортизація обладнання – у межах 140 грн на 1 т, а також 140 грн відсотків банку за користування обіговими коштами. Таким чином, загальні затрати на переробку 1 т продукції складають 750 грн.

У подальшому отримане борошно реалізується, переважно, за оптовими цінами.

Для оцінки описаного доповнення до останньої моделі введено додаткову змінну, x_{11} , змістом якої є площа, виділена під пшеницю на борошно. Таким чином, загальна площа посіву пшениці становить:

$$x_3 + x_8 + x_{11} \quad (3.16)$$

Для змінної x_{11} собівартість вирощеної та переробленої на борошно пшениці оцінюється за формулою:

$$(c_3 + 750) \cdot 0.1 p_3 x_{11}, \quad (3.17)$$

а валова виручка від реалізації борошна – за формулою:

$$(0.55 \cdot m_1 + 0.23 \cdot m_2 + 0.22 \cdot m_3) \cdot 0.1 p_3 x_{11}, \quad (3.18)$$

де m_1 , m_2 , m_3 – оптова ціна 1 т борошна вищого та першого гатунків, а також висівок.

У результаті модифікації отримано наступну модель (модель 3):

$$f(X) = \sum_{i=1}^5 (0.7 \cdot C_i^v + 0.3 \cdot 25 \cdot C_i^{\text{exp}}) \cdot 0.1 \cdot p_i x_i + \\ + (0.55 \cdot m_1 + 0.23 \cdot m_2 + 0.22 \cdot m_3) \cdot 0.1 p_3 x_{11} - \quad (7)$$

$$-\sum_{i=1}^5 c_i p_i \cdot 0.1 \cdot (x_i + x_{i+5}) - 0.1 p_3 c_3 x_{11} \rightarrow \max ,$$

$$x_1 + x_6 \geq 0.2 \cdot S_{total} ,$$

$$x_2 + x_7 \geq 0.2 \cdot S_{total} ,$$

$$x_3 + x_8 + x_{11} \geq 0.1 \cdot S_{total} , \quad (8)$$

$$x_4 + x_9 \geq 0.1 \cdot S_{total} ,$$

$$x_5 + x_{10} \geq 0.05 \cdot S_{total} ,$$

$$(0.001 \cdot n_1 + 0.5)x_1 + 0.5 \sum_{j=2}^5 x_j + (0.001n_1 - 0.1p_1 + 0.5)x_6 + 0.5 \sum_{j=7}^{11} x_j = 0 ,$$

$$0.001n_2 x_2 + (0.001n_2 - 0.1p_2)x_7 = 0 ,$$

$$0.5x_1 + 0.5x_2 + (0.001 \cdot n_3 + 0.5)(x_3 + x_{11}) + 0.5x_4 + 0.5x_5 + \quad (9)$$

$$+ 0.5x_6 + 0.5x_7 + (0.001n_3 - 0.1p_3 + 0.5)x_8 + 0.5x_9 + 0.5x_{10} = 0 ,$$

$$0.001n_4 x_4 + (0.001n_4 - 0.1p_4)x_9 = 0 ,$$

$$0.001n_5 x_5 + (0.001n_5 - 0.1p_5)x_{10} = 0 ,$$

$$\sum_i x_i = S_{total} , \quad (10)$$

$$x_3 - x_4 + x_8 - x_9 + x_{11} = 0 , \quad (11)$$

$$x_i \geq 0 . \quad (12)$$

У отриманій задачі у цільовій функції (7) розраховується очікуваний валовий дохід від реалізації продукції з врахуванням реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках зерна, реалізації борошна та висівок, а також кількості зерна, необхідного для посіву й орендної плати за паї. Обмеження (8) накладають вимогу на мінімальну площу, що відводиться під кожен з культур, обмеження (9) накладають вимогу на площі з врахуванням плати за паї та необхідної кількості зерна для посіву, обмеження (10) накладає вимогу на загальну площу угідь, обмеження (11) враховує вимоги чергування культур у сівозміні, обмеження (12) є загальними для площ. Оскільки результати попередніх моделей показують наявність вільного

людського ресурсу щонайменше 50 чол., чого достатньо для функціонування млина, обмеження з керування людським ресурсом було вилучено.

Програму для отриманої моделі (модель 3) подано у додатку Д.

Результати моделювання для даних за 2016 р. виявились аналогічними результатам для моделі 2 за 2016 р. Пояснюється це відсутністю виробництва пшениці на продаж, а відтак – й на переробку. За результатами моделювання за 2017 р. (табл. 3.12) прогнозується валовий прибуток у розмірі майже 6,7 млн грн, що дещо більше за результати, отримані за результатами розрахунку моделі 2. Найсуттєвішим є результат, отриманий для 2018 р., (таблиця 3.13): приріст валового доходу становить 24,3 млн грн, що пояснюється високими цінами на борошно та підвищенням рентабельності виробництва за умови продовження технологічного ланцюга за рахунок переробки зерна на борошно, порівняно з простим продажем зерна пшениці.

Таблиця 3.12

Результати роботи моделі 3 для даних за 2017 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	2751,92	686,52	41800,15	59677,43	17877,28
Соняшник	1078,50	1000,70	-77,80	21076,72	19556,30	-1520,42
Пшениця	885,60	500,35	-385,25	-2522,25	-7292,24	-4769,99
Ріпак	715,50	500,35	-215,15	16253,58	11366,15	-4887,43
Соя	258,50	250,18	-8,32	1791,47	1733,78	-57,69
Разом	5003,50	5003,50	0,00	78399,68	85041,42	6641,75

Джерело: розрахунки автора

Таблиця 3.13

Результати роботи моделі 3 для даних за 2018 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	1000,70	-1064,70	9576,68	-99,44	-9676,13
Соняшник	1078,50	1000,70	-77,80	12207,95	11327,30	-880,65
Пшениця	885,60	1375,96	490,36	-3149,41	19522,82	22672,23
Ріпак	715,50	1375,96	660,46	13274,37	25527,65	12253,28
Соя	258,50	250,18	-8,32	987,23	955,44	-31,79
Разом	5003,50	5003,50	0,00	32896,82	57233,77	24336,94

Джерело: розрахунки автора

Додатково було модифіковано модель 3 шляхом додавання умови рівності обсягів пшениці на переробку та на продаж. Однак, така модель призвела до зменшення очікуваного валового прибутку, як це й очікувалось. Так, у табл. 3.14 наведено результати застосування моделі 4 до даних за 2018 р. У цьому випадку прогнозується збільшення валового прибутку лише на 15,2 млн грн, що на третину менше за прогнозоване збільшення валового прибутку при використанні моделі 3.

Таблиця 3.14

Результати роботи моделі 4 для даних за 2018 р.

Культура	Площа, га			Валовий дохід, тис. грн		
	фактично	оптимальний варіант	різниця	фактично	оптимальний варіант	різниця
Кукурудза	2065,40	1000,70	-1064,70	9576,68	-99,44	-9676,13
Соняшник	1078,50	1000,70	-77,80	12207,95	11327,30	-880,65
Пшениця	885,60	1375,96	490,36	-3149,41	10473,12	13622,53
Ріпак	715,50	1375,96	660,46	13274,37	25527,65	12253,28
Соя	258,50	250,18	-8,32	987,23	955,44	-31,79
Разом	5003,50	5003,50	0,00	32896,82	48184,07	15287,24

Джерело: розрахунки автора

У результаті побудови економіко-математичної моделі оптимізації виробничої програми зернової галузі інтегрованої структури районного рівня було отримано наступні основні висновки.

1. Побудовані моделі дозволяють оцінити структуру посівних площ сільськогосподарських підприємств у складі інтегрованої структури на основі використаних вхідних даних з метою підвищення валового прибутку. При цьому враховуються усі канали використання та реалізації зернових.

2. Введення мінімальних обсягів площ під посіви сільськогосподарських культур потенційно дозволяє зменшити збитки при можливій втраті частини врожаю по деяким культурам.

3. Введення додаткових потужностей з переробки вирощеної сировини дозволяє підвищити рентабельність інтегрованого виробництва групи

підприємств зернопродуктового підкомплексу та створити додаткові робочі місця.

Комплексний аналіз альтернативних стратегій розвитку інтегрованої структури на основі економіко-математичного моделювання уможливорює оцінку різних траєкторій її розвитку за розрахованими прогностичними показниками для підприємств усіх галузей, залучених до зернопродуктового ланцюга, що є кількісними стратегічними орієнтирами для обраної моделі.

Висновки до розділу 3.

Однією з ключових проблем розвитку зерно продуктового підкомплексу, включно з усіма господарюючими суб'єктами у його складі, є невідповідність інфраструктурного забезпечення як за кількісними, так і за технологічними показниками, потребам інноваційного розвитку, з врахуванням територіальних особливостей. Крім того, інфраструктура кожного регіонального продуктового підкомплексу є специфічною, а розвиток загального інфраструктурного забезпечення потребує координації управлінських впливів на системній основі.

Застосування програмно-цільового підходу щодо вирішення проблем стійкого розвитку підприємств різних галузей зернопродуктового підкомплексу полягає в максимізації досягнутого результату (забезпечення сталого розвитку підприємств усіх галузей і сфер зернопродуктового підкомплексу) на основі єдиної концепції при мінімізації витрат.

Враховуючи оптимізовану систему принципів розробки стратегій стійкого розвитку підприємств (актуальність, прагматичність, прогностичність, комплексність, керованість, альтернативність, регіональна адаптивність, соціальна відповідальність), розроблена програма стійкого розвитку підприємств регіонального зернопродуктового підкомплексу на основі державно-приватного партнерства, що має усі ознаки цілісної системи налагодження та ефективного розвитку таких відносин між учасниками зернопродуктової вертикалі та владними інститутами й інституціями щодо

продовольчого забезпечення та формування експортного потенціалу конкретного регіону.

Практика останніх десятиліть доводить позитивні зрушення в показниках результативності аграрно-промислового виробництва за рахунок зрощення сільськогосподарського, промислового (в т.ч. не пов'язаного з аграрно-промисловим виробництвом), торговельного, банківського капіталів, у результаті якого стала можливою інноваційна техніко-технологічна модернізація сільськогосподарського виробництва, ефективне використання економічних, організаційних, інвестиційних та ін. переваг нових інтегрованих структур для реалізації стратегії конкурентоспроможного розвитку.

Для налагодження замкненого циклу виробництва продукції зернопродуктового підкомплексу та реалізації їх кінцевому споживачу доцільно створювати аграрно-промислові формування за територіальним принципом із залученням фінансових установ, стратегічна діяльність яких поряд з іншими товаровиробниками регулюватиметься у межах квазіінтегрованої структури на рівні районних центрів координації інтеграційних процесів.

Така структура є більш маневреною з точки зору прийняття управлінських рішень, перерозподілу матеріально-технічних ресурсів на основі оперативного аналізу господарської діяльності, податкового обліку. Капітальні інвестиції використовуються на модернізацію існуючих потужностей зі зберігання, первинної та вторинної переробки зерна адже до складу об'єднання включаються усі необхідні для замкненого технологічного циклу виробництва. Створення єдиних відділів та служб обслуговування значно оптимізує ці процеси.

Економічна сутність ринкових відносин у сучасних умовах закладає підвалини ефективного розвитку інтегрованих учасників продуктових вертикалей, в т.ч. зернопродуктового підкомплексу, через розширення їхніх можливостей задовольняти зростаючий ринковий попит. Удосконалення

виробничої структури таких формувань здійснюється з метою забезпечення операційного синергізму через збільшення рівня використання виробничих потужностей, трудових ресурсів, оптимізації витрат тощо. Оптимізувати виробничо-економічні параметри зернопродуктового виробництва в межах інтегрованої структури можливо за допомогою економіко-математичного апарату. Засобами економетрики побудовано модель, за якої основні матеріально-технічні ресурсів стають складовими оптимальної системи економічних параметрів.

Побудовані моделі дозволяють оцінити структуру посівних площ сільськогосподарських підприємств у складі інтегрованої структури на основі використаних вхідних даних з метою підвищення валового прибутку. При цьому враховуються усі канали використання та реалізації зернових. Введення мінімальних обсягів площ під посіви сільськогосподарських культур потенційно дозволяє зменшити збитки при можливій втраті частини врожаю по деяким культурам. Введення додаткових потужностей з переробки вирощеної сировини дозволяє підвищити рентабельність інтегрованого виробництва групи підприємств зернопродуктового підкомплексу та створити додаткові робочі місця.

Основні результати третього розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [125, 135, 138, 142, 143].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробці підходів та методичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізмів інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

1. Участь підприємств продуктивних підкомплексів, зернопродуктового включно, в інтеграційних процесах на міжгосподарському рівні визнано однією з ефективних стратегій їх стійкого розвитку. Інтегрований розвиток підприємств продуктивних підкомплексів аграрного сектору має багатоступеневий ієрархічний характер, передбачає діалектичну єдність внутрішньої організації інтегрованої структури та зовнішніх зв'язків, що є наслідком розширення взаємодій суб'єктів господарювання в межах послідовних стадій виробничо-розподільчого процесу за певними видом інтеграційних процесів під впливом специфічних груп факторів.

2. У результаті узагальнення теоретичних основ функціонування зернопродуктового підкомплексу та особливостей сучасного етапу його розвитку слід констатувати значні відхилення вектору цієї економічної системи від реалізації стратегічних принципів сталого розвитку. Організаційно-економічна розрізненість його учасників, відсутність органів управління є значною перешкодою у досягненні синергетичного ефекту на регіональному та національному рівнях. Забезпечення сталого розвитку зернопродуктового підкомплексу в цілому та окремих його учасників є багатовекторним процесом, що оптимізує суму вертикальних товарних та фінансових потоків у системі виробничо-економічних зв'язків між суб'єктами на основі аграрно-промислової інтеграції. Аграрно-промислове формування зернопродуктового підкомплексу розглядається як створена задля досягнення спільної мети на тимчасовій чи постійній основі динамічна система відносно відокремлених учасників зернопродуктової вертикалі, що

господарюють як цілком самостійні юридично та економічно суб'єкти ринкових відносин. Основною метою такої інтегрованої структури стає забезпечення та гарантування взаємовигідних (відносно рівних) економічних умов стійкого інноваційного розвитку усіх учасників технологічного ланцюга через подолання проявів монополізму окремих з них.

3. Методика комплексного аналізу та оцінки стійкості виробництва відповідно галузевих особливостей підприємств зернопродуктового підкомплексу передбачає використання щодо таких підприємств комплексного критерію стійкості, розрахованого на основі показників їх динаміки, як співвідношення середнього приросту лінійного тренду показників та середньоквадратичного відхилення рівнів від тренду. У цьому контексті комплексний аналіз стійкості підприємств окремих галузей вказаної продуктової вертикалі вимагає багаторівневих порівнянь в межах рейтингової оцінки в просторовому та динамічному аспектах. Такий аналіз доповнюється дослідженнями факторного впливу на основні результативні показники.

4. Сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області протягом останніх п'яти років забезпечується близько 88 % загального обсягу виробництва зернових та зернобобових культур. Саме ці товаровиробники досягають більшої, ніж в середньому по області, урожайності зернових. В 2018 р. це відхилення становить 6,6 %. Обсяги переробки зерна на власних потужностях зросли з 60,3 тис. т у 2014 р., до 81,9 тис. т у 2018 р. При цьому нормативного рівня стійкості досягають 10 % зерновиробників, в межах допустимих параметрів стійкості функціонують 35 %, нестійкий розвиток спостерігається у 45 %, а 10 % від загальної кількості досліджуваних підприємств мають критично низький рівень стійкості зерновиробництва за відповідним коефіцієнтом, що не досягає 60 %.

Динаміка розвитку переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу Черкаської області за досліджуваний період є наслідком значного спаду виробництва у роки, що передували аналізованим, коли

значні потужності великих зернопереробних підприємств були недозавантажені зерносировиною вітчизняного виробництва. В останні роки цей показник зростає за рахунок розвитку інтегрованих структур, що забезпечують власне виробництво сировиною. А також за рахунок налагодження контрактних взаємовідносин між цими структурами та дрібними і середніми сільгосп підприємствами у зоні їх обслуговування. У межах сталої мережі переробників великі і середні підприємства з власною торговельною мережею мають змогу нарощувати присутність на ринку за «силовим» сценарієм, або реалізувати «нішову» стратегію. Дрібні місцеві товаровиробники переважно пристосовуються до потреб місцевого населення та демонструють значну гнучкість у формуванні асортименту продукції.

5. В умовах зростання невизначеності бізнес-середовища, ускладнення міжгосподарських та міжгалузевих в'язків, конкурентоспроможність підприємств аграрно-промислового виробництва значною мірою визначається їх участю в інтеграційних процесах та удосконаленням механізмів інтегрованого розвитку. Рівень стійкості урожайності зернових в інтегрованих структурах значно вищий за середні показники по усіх господарюючих суб'єктах регіону. Це забезпечується, в першу чергу, жорстким плановим характером виробництва сировини в таких аграрно-промислових структурах. З метою виконання планових завдань з виробництва готової продукції, завантаження переробних потужностей ризику невизначеності та вплив випадкових факторів у сировинній галузі таких підприємств за рахунок удосконалення технологій, технічного забезпечення зводяться до мінімуму, максимізуючи залежність рівня урожайності від рівня агротехніки.

6. Обґрунтовано доцільність реалізації механізму забезпечення сталого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу на основі координації інтеграційних процесів в межах міжрегіональної квазіінтегрованої структури, результативність якої визначатиметься

зацікавленістю у її функціонуванні владних структур та потужних агрохолдингів, для яких участь в таких інтеграційних процесах поряд з дрібними товаровиробниками буде на початковому етапі виявом їх соціальної відповідальності. Головно через можливість усунення диспропорцій у розвитку виробничої та інфраструктурної складової зернопродуктового підкомплексу, а також виконання соціальних зобов'язань перед місцевими громадами. Таке державно-приватне партнерство дозволить вирішувати низку актуальних завдань інфраструктурного забезпечення та розвитку місцевих громад, що нині стримують динаміку поступального розвитку усіх господарюючих суб'єктів зернопродуктового підкомплексу.

7. Ефективність системи управління аграрно-промислового формування за участю виробників зерна, зберігаючих та переробних підприємств, торговельних організацій та кредитної структури щодо забезпечення її стійкого розвитку та консолідованої реалізації цілей її учасників визначається досконалістю реалізації аналітичної та прогнозної функції, а також своєчасністю ситуаційного аналізу та прийняття управлінських рішень за його результатами. При цьому, зростання функціональної та компетентнісної складності (диверсифікованості) інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу є, з одного боку, перевагою у процесі формування замкнутого технологічного ланцюга, з іншого – збільшує кількість та поглиблює конфлікти між учасниками інтеграційної взаємодії. Тому відповідно до зміни прогнозованості впливу зовнішнього середовища та кон'юнктури товарного ринку змінюється концепція диверсифікації функцій і різноманіття учасників у межах інтегрованої структури.

8. Встановлення оптимальних параметрів функціонування інтегрованих структур як таких, що характеризуються вищим рівнем стійкості виробництва у межах алгоритму стратегічного управління їх розвитком передбачає використання математичного апарату для опису економічних систем з метою виявлення, оцінки та моделювання можливого спектру стратегічних альтернатив розвитку об'єднання. На цьому етапі важливо

використати адекватні щодо врахування потреб усіх стейкхолдерів економіко-математичні моделі, взяти до уваги максимум обмежень і каталізаторів, щоб в умовах невизначеності та мінливості майбутнього обґрунтувати стратегічний вибір, що забезпечить сталий розвиток усіх підприємств у складі інтегрованої структури за безумовного виконання спільних зобов'язань

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович І.А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2011. №12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=907> (дата звернення 18.03.2017).
2. Алексеев І.В., Колісник М.К., Мороз А.С. Управління ресурсним забезпеченням промислово-фінансових груп : монографія. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2007. 132 с.
3. Алтухов А.И., Нечаев В.И. Экономические проблемы инновационного развития зернопродуктового подкомплекса России. М. : Издательство Насирдинова В.В., 2015. 477 с.
4. Алтухов А.И. Зернопродуктовый подкомплекс страны: вопросы становления и развития. *Никоновские чтения*. 2013. №18. С. 67-69.
5. Алтухов А.И. Расширенное воспроизводство в зернопродуктовом подкомплексе основа его устойчивого функционирования. *Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии*. 2014. №3. С. 2-7.
6. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3-15.
7. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. К. : КНЕУ, 2013. 779с.
8. АПК-Інформ. URL: <https://www.apk-inform.com>. (дата звернення: 07.07.2018).
9. Аптекарь С.С. Рязанова Ю.В. Теоретичні аспекти категорії ефективність. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності* : збірник наукових праць у 3-х т. Маріуполь, 2013. Вип. 1. Т. 1. С. 188-193.

10. Афанасьев В.Н. Стратегическое обеспечение проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства. М. : Финансы и статистика, 1996. 228 с.
11. Аюшеева А.О. Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы: монографія. Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. 153с.
12. Безус П.І., Залізняк З.І. Принципи та проблеми розробки конкурентних стратегій розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5936> (дата звернення 23.12.2018).
13. Бізнес-Гід. URL: <https://businessguide.com.ua/enterprises?q=&o=629&v=147> (дата звернення: 02.01.2018).
14. Білоусова С.В. Оцінка ефективності функціонування агропромислових формувань з урахуванням інтеграційних процесів в аграрній сфері. *Культура народів Причорномор'я*. 2010. № 177. С. 7-11.
15. Богатирьов І.О. Ефективність розвитку підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. №7-8 (26-27). С. 73-79.
16. Богачев Р.М. Феномен інтеграції-дезінтеграції у вимірах діалектики. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 1 (22). С. 11-19.
17. Богінська Л.О. Природний капітал як складова виробничого потенціалу АПК. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. Вип. 28. Ч.1. Економіка. С. 24-28.
18. Бокій О.В. Зональні особливості ринку хлібобулочних виробів в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. Том 2. 2014. №3. С. 194-199.
19. Борик О. Особливості формування промислово-фінансових груп в умовах країн ЄС та СНД та використання зарубіжного досвіду для України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2009. №1(2). С. 87–92.

20. Бурик З. Аналіз переваг та недоліків розвитку території в умовах забезпечення ефективного стратегічного планування. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 39. 434-442.

21. Бурковська А.В. Розвиток інтеграційних процесів як важлива умова формування ефективного ринку аграрної продукції. *Економіка АПК*. 2004. № 12. С.106-109.

22. В 2018 експорт українського зерна приніс рекордні за часів незалежності \$7,2 млрд. *Agravery* : веб-сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-2018-eksport-ukrainskogo-zerna-prinis-rekordni-za-casiv-nezaleznosti-72-mlrd> (дата звернення: 25.03.2019).

23. Васильців Т.Г. Формування інституційного середовища як передумова зниження рівня трансакційних витрат підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. пр. / ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України" ; відп. ред. В. С. Кравців. Львів, 2015. Вип. 1(111). С. 117-121.

24. Волкова С.Ф., Щербатока К.О. Розвиток комбікормового виробництва як основа забезпечення продовольчої безпеки України *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 2 (26). URL: <http://journals.uran.ua/fie/article/view/44019/40283> (дата звернення: 24.09.2018 р.).

25. Воробйов Є.М., Гела Т.Ю. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості. *Зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка*. 2010. Вип. 10. С. 15-20.

26. Воронько-Невіднича Т.В. Стан та особливості функціонування кормовиробництва як основа забезпечення розвитку в аграрному менеджменті. *Наук. пр. Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки*. Полтава, 2013. Вип. 2 (7). Т. 2. С. 79–83.

27. Всі елеватори України : веб-сайт. URL: <http://elevator.com.ua/index.php>. (дата звернення 07.07.2018).

28. В Україні більше 50% елеваторів працюють неефективно. *Agronews* : веб-сайт. URL: <https://agronews.ua/node/78364>. (дата звернення 10.07.2018).
29. Гайдуцький П.І. НеЗабуті реформи в Україні. К.: ТОВ «ДКС-центр», 2017. 852 с.
30. Галенко О.І. Формування зернопродуктового кластера в Південному регіоні. *Наук. пр. Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (6). Т. 1. 2013. С. 61-67.
31. Гамма Т.М., Терещенко О.М. Критерії оцінки економічної ефективності інтеграційних процесів у харчовій промисловості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія Економічні науки*. 2015. №3 (80). С. 181-192.
32. Ганганов В.М. Регіональний зерновий підкомплекс та його зв'язок з ринком продовольства. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2009. Вип. 1. С. 23-30.
33. Ганущак-Єфіменко Л.М. Формування національних інноваційних інтегрованих бізнес-структур як елементів інституціонального забезпечення сталого економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. №12 (139). С. 66.68.
34. Герасимчук Н.А. Аналіз категорії стійкого розвитку як складової сучасної стратегії аграрного підприємства. *Наук. вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. № 181 Ч.6: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 92-98.
35. Геращенко І.О., Бережна О.В. Аспекти підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі. *Бізнесінформ*. 2012. №4. С. 117-119.
36. Гнилянська О.В. Теоретичні підходи до визначення економічних параметрів формування і розвитку регіональних АПК. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»* : Зб. наук. пр. Луцький національний технічний університет / відп. ред. Герасимчук З.В. Луцьк, 2013. Вип. 10 (37). Ч. 3. С. 157-164.

37. Головкова Л.С., Юхновська Ю.О. Критерії оцінювання ефективності інтеграційних організаційних структур. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2009. №2. С. 54-58.

38. Голуб Г.А., Лук'янець С.В. Аналіз динаміки співвідношення цін на зерно та паливо для дизелів. *Наук. пр. Південного філіалу НУБіП України "Кримський агротехнологічний університет". Економічні науки*. 2013. Вип. 152. С. 101-109.

39. Гончарова А.І. Паритет цін і механізм його забезпечення в ринковій економіці. *Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития* : Сб. науч. тр. SWorld. 2011. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/business-sectorsof-the-economy-311/7619-parity-tsn-s-mehanzm-yogozabezpechennya-in> (дата звернення: 11.12.2016).

40. Гончарова М. Л. Форми, умови і механізми інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Економіка та менеджмент*. 2005. № 6-7 (18-19). С.211-215.

41. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page5> (дата звернення 18.12.2018).

42. Гринчук Т.П. Тенденції розвитку вітчизняного зерновиробництва. *Стратегія економічного розвитку України*. 2013. № 33. С. 173-177.

43. Гриценко Г.М., Лукьянов А.Н. Институциональная среда развития регионального АПК: теоретический аспект. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 12-4. С. 794-798.

44. Гришова І.Ю., Крюкова І.Ю. Сучасний стан та проблеми забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2014. Вип. 8 (61). С. 20-25.

45. Грідін О.В. Зернопродуктовий підкомплекс України: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 21-27.
46. Грінченко Ю.Л. Інституційні фактори формування та розвитку інноваційних систем в країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою. *Економічні інновації*. Вип. 43. 2011. С. 73-83.
47. Гуляева Т.И., Сидоренко О.В. Устойчивость зернового производства как национальный приоритет обеспечения импортозамещения в агропродовольственной сфере. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2015. № 34. С. 16-26.
48. Гуторов А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2011. №1. С. 120-130.
49. Гуторова О.О. Зовнішньоекономічна діяльність та формування організаційно-економічного механізму розвитку зернопродуктового підкомплексу. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Харків : ХНТУСГ, 2011. Вип. 112. С. 214-219.
50. Гуцалюк О.М. Економічне обґрунтування процесу утворення корпоративних інтеграційних об'єднань. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Вип. 1(47). Т.2. С. 330-334.
51. Данко-Ютіш Н.І. Концептуальні положення формування регіональної політики адаптивно-селективного типу, спрямованої на подолання міжрегіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5438> (дата звернення 08.11.2018).
52. Дейнека Ю. Шляхи досягнення синергічного ефекту при злиттях і поглинаннях компаній. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 5. С. 245-249.
53. Демчук А., Новікова І. Державно-приватне партнерство як дієвий інструмент розвитку регіонів. *Стратегія розвитку*. 2017. № 2. С. 18-20.

54. Домаскіна М.А. Застосування економіко-математичного моделювання для планування сільськогосподарського виробництва. *Бізнес-Навігатор*. 2014. № 1 (33). С. 172-176.
55. Дунаєв І.В. Вплив інтеграційних процесів на модернізацію регіональної економічної політики. *Теорія та практика державного управління*. 2016. №1 (52). С. 1-10.
56. Дусановський С.Л., Біла Є.М. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах. Тернопіль: «Збруч», 2003. 183с.
57. Економіка підприємств АПК : навч. посібник / За ред. проф. Дусановського С.Л. Тернопіль: Горлиця, 2008. 257 с.
58. Єфанов В.А., Науменко І.В. Перспективи інноваційного розвитку в агропромисловому виробництві. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2013. Вип. 12 (58). С. 141-144.
59. Жихарцева О.О. Зарубіжний досвід діяльності фінансово-промислових груп. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3-4. С. 181-185.
60. Завадських Г.М. Особливості функціонування агрохолдингів в Україні. *Зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. №3(23). 99-101.
61. Задорожна Л.М. Теоретичні засади інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій. *Економіка АПК*. 2013. №6. С. 114-118.
62. Зеліско І.М. Особливості управління фінансовими ресурсами аграрно-промислових компаній України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. № 200. Ч. 3: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 34-39.
63. Зінов'єва І.С. Критерії економічної ефективності створення та формування виробничо-промислових структур. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2009. №1(4). С. 92-99.

64. Извекова Е.В., Дорофеева А.А. Синергетический эффект как конкурентное преимущество отечественных предприятий и способы его достижения. *Економіка промисловості*. 2001. №54 (2-3). С. 99-103.

65. Іванюта В.Ф. Агропромисловий сектор як основа розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів. *Ефективна економіка*. 2016. №1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5003> (дата звернення: 24.04.2017).

66. Ілляшенко С.М., Пересадько Г.О. Системний аналіз поглядів різних вчених на стратегію диверсифікації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2008. № 4 (28). С. 3-8.

67. Калініченко Л.Л. Інтегровані бізнес-структури: сутність та оцінка ефективності функціонування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 34. С. 393-396.

68. Камінська В.В. Синергетична ідентифікація інтеграції : монографія / за заг. ред. Ходаківського Є.І. Житомир. 2012. 204 с.

69. Капталан С.М. Теоретичні проблеми інтеграції в агропромисловому комплексі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 259-264.

70. Карта елеваторов Украины. *Elevatorist.com* : веб-сайт. URL: <https://elevatorist.com/karta-elevatorov-ukrainy>. (дата звернення 10.07.2018).

71. Каяйкина М.С. Статистические методы изучения динамики урожайности (на примере совхозов Ленинградской области). Л. 1969. 195 с.

72. Кернасюк Ю. Драйвери розвитку вітчизняної харчової індустрії АПК. *Агробізнес Сьогодні* : веб-сайт. URL: <https://agronews.ua/node/92916>. (дата звернення 06.07.2018).

73. Коваленко О.М. Місце і роль інтегрованих об'єднань у механізмі реформування харчової галузі. *Ефективна економіка*. 2012. №5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3587> (дата звернення 25.11.2017)

74. Ковальова О.М. Оцінка потенціалу розвитку зернового підкомплексу економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2015. Вип. 7. С. 155-159.
75. Ковбасюк О.О. Сутність конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу регіону. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 379-387.
76. Коденська М.Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. К.: Вид-во УСГА, 1993. 184 с.
77. Козловський С.В. Стратегічний аналіз розвитку регіональних економічних систем. *Ефективна економіка*. 2010. № 4. URL: file:///C:/Users/home/Downloads/efek_2010_4_5.pdf (дата звернення 05.01.2019).
78. Колодійчук В.А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Економічний часопис XXI*. 2014. № 9-10 (1). С. 45-49.
79. Колодійчук В.А. Логістична концепція формування експортного зернового потенціалу України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 5 (103). С. 127-137.
80. Колос З.В. Удосконалення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2014. Вип. 8 (61). 134-136.
81. Компанієць В.О., Рибка В.С., Пішта Д.С. Організаційні та агротехнологічні аспекти підвищення ефективності виробництва зерна озимої пшениці в південному Степу України. *Бюлетень Інституту зернового господарства*. 2009. № 36. С. 11-15.
82. Кондратюк О.І. Значення зернового підкомплексу для економіки країни. *Вісник Черкаського університету*. 2012. № 4 (217). С. 91-98.

83. Кононівський елеватор. URL: <https://agroxy.com/elevators/cherkasskayaobl/kononivskyelevatorviktorivka?sort=-price> (дата звернення 04.09.2018).
84. Корецька С.О. Економічний механізм розвитку агропромислової інтеграції. *Агросвіт*. 2012. № 7. С.10-14.
85. Косач І.А., Старченко Г.В. Інтеграційні процеси та державно-приватне партнерство в апк України: можливості та перспективи. *Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 62-69.
86. Кравець К.П. Синергічні ефекти при сучасних процесах конентрації виробництва. *Агросвіт*. 2012. №20. С. 44-49.
87. Кривець Ю.М., Постол А.А. Інноваційні та корпоративні засади управління розвитком суб'єктів аграрного господарювання. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України* : колективна монографія / За заг. ред. А.В. Руснак. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. С.11-20.
88. Круглов В.В. Регіональний аспект державно-приватного партнерства на основі кластерного підходу у процесі децентралізації владних повноважень в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 4 (55). С. 81-85.
89. Крутько М.А. Калініченко С.М., Макода С.М. Умови і механізми інтеграційних процесів в сільському господарстві. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2015. Вип. 162. С. 210-216.
90. Крылатых Э.Н. Система моделей в планировании сельского хозяйства. М: Экономика. 1979. 200 с.
91. Кужелев М.О. Капітал корпорації: методологія визначення сутності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.11. С. 193-198.
92. Кузнецов Б.П. Аграрные проблемы современного капитализма. М.: Мысль, 1978. 245с.

93. Кузьменко І.В. Шляхи ефективного ведення зерновиробництва у Київській області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2011. Спецвип. 33. Част. 2. С. 125-133.
94. Кузьменко Л.В. Актуальні проблеми агропромислового комплексу. *Вісник НТУ «ХП»*. 2014. № 65 (1107). С. 107-112.
95. Кузьменко С.В. Використання програмно-цільового управління в сільськогосподарських підприємствах. *Вісник ЖДТУ*. 2007. № 2 (40). С. 195-198.
96. Кулінічев П.К. Оцінка факторів впливу на конкурентну позицію підприємства. *Вісник НТУ «ХП»*. 2013. № 45 (1018). С. 69-75.
97. Лебедєва В.В. Еволюційна модель оцінювання ефективності інтеграційних процесів аграрних підприємств. *Бізнес-Навігатор*. 2014. № 2 (34). С. 52-58.
98. Липчук В., Малаховський Д. Структурні зміни у зерновиробництві: регіональний аспект. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9. № 3-4. С. 53-60.
99. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Аграрна біржа*. 2014. № 7 (26). 8-18.
100. Луцик І.Б., Юрій Е.О. Вплив факторів на вибір та реалізацію стратегій розвитку підприємств харчової промисловості. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 15. С. 103-107.
101. Магометова Т.Г., Шейхов М.А. К вопросу функционирования зернопродуктового подкомплекса региона. *Вопросы структуризации экономики*. 2002. №4. С. 58-59.
102. Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади формування аграрно-промислової інтеграції в аграрній економіці. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2010. №4. С. 3-10.
103. Мазур Г.О. Ринкові інтегровані форми територіально-виробничої організації регіонального АПК та їх результативність. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. №3. Том 2. С. 168-173.

104. Мазур Г.Ф. Розвиток агропромислового виробництва України у зрізі проблем його інвестування. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. Ч. 2: Економіка* / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань, 2013. Вип. 82. С. 210-217.

105. Майборода О.В. Напрями моделювання виробничої діяльності суб'єктів господарської діяльності продовольчої сфери. *Бізнес-Навігатор*. 2013. № 2 (31). 244-247.

106. Макарчук І.М. Формування промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону. *Економічний вісник університету*. 2012. № 18/1. С. 15-18.

107. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3-12.

108. Манжура О.В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. *Управління розвитком*. 2015. №1 (179). С.15-19.

109. Манжура О.В. Інтеграційні процеси у сільськогосподарській кооперації України. *Менеджер*. 2014. № 1 (67). С. 21-24.

110. Маркович Н. Зерновиробництво Львівщини: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК*. 2014. № 21(1). С. 352-357.

111. Маслій В. Оцінка стійкості процесу іноземного інвестування за видами економічної діяльності. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 86-93.

112. Материнська О.А. Розвиток зернового господарства в умовах трансформації аграрного сектору економіки. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2014. №1. С. 51-56.

113. Матьовка Т. В. Кластери у сферах агропромислового виробництва регіону: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2016. Вип. 1 (47). Т.1. С. 56-60.

114. Меньшиков М.А. США: капиталистическое накопление и индустриализация сельского хозяйства. М. : Наука, 1970. 184с.
115. Милосердов В.В. Судьба российского крестьянства. Книга II. М. : Редакционно-издательский центр, 2011. 372 с.
116. Міненко М.А. Інтегровані формування як основа сучасних фахових об'єднань аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України. *Агросвіт*. 2013. №4. С. 2-7.
117. Міценко Н.Г. Економічне оцінювання соціальної ефективності локальних інтегрованих систем. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 3. С. 66-76.
118. Міценко С.П. Теоретичні засади стійкого розвитку підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 36. С. 168-171.
119. Мустафаев А.А. Факторы составляющие углубления взаимосвязей между инновационными и реальными секторами АПК. *Часопис економічних реформ*. 2014. №3 (15). С. 31-38.
120. Мягких І.М. Проблеми формування інтегрованих бізнес-структур (ІБС). *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 37. С. 66-70.
121. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2016 році : стат. бюлетень / Відп. за вип. О.П. Прокопенко. К. : Державна служба статистики України, 2017. 42 с.
122. Небелас В.В. Функціонально-компонентна структура агропромислового комплексу України: виклики сучасного розвитку. *Часопис картографії* : зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. Вип. 3. С. 96-102.
123. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві : монографія. Умань : Видавець «Сочінський», 2009. 327с.
124. Нестерчук Ю., Новицький І. Міжгалузеві та міжгосподарські взаємодії суб'єктів аграрно-промислового виробництва. *Zeszyty naukowe PWSZ w Plocku. Nauki ekonomiczne*. Плоцьк : PWSZ, 2017. Т. XXVI. С. 119-131.

125. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Роль інтеграції в процесі забезпечення пропорційного й збалансованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 2. С. 13-25.

126. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі. *Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку. Т. 2 : Економіка підприємства: проблеми та напрями економічного та соціального розвитку в XXI сторіччі : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 берез. 2017 р. Дніпро : Біла К.О., 2017. С. 33-36.*

127. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори та умови розвитку зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2018 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. С. 81-83.*

128. Нестерчук Ю.О. Особливості сучасного етапу розвитку вертикальних інтеграційних зв'язків в аграрному секторі розвинутих країн . *Таврійський науковий вісник*. Херсон : Айлант, 2007. Вип. 51. С. 329-336.

129. Нестерчук Ю.О. Сучасний стан та перспективи розвитку міжгалузевих економічних відносин в АПК. *Агроінком*. 2008. № 1-2. С. 18-22.

130. Никонов А.А. Научные основы устойчивого развития сельскохозяйственного производства засушливых районов страны. *Вестник сельскохозяйственной науки*. 1987. № 10. С. 10-11.

131. Нісходовська О.Ю. Стан і тенденції світового та вітчизняного ринку круп'яних культур. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 112-114.

132. Ніценко В.С. Механізми забезпечення сталого розвитку підприємницьких структур агропродовольчої сфери на основі інтеграції. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія : Економічні науки*. 2014. № 6. С. 131-146.

133. Ніценко В.С., Дворніков В.С. Проблеми та напрямки підвищення конкурентоспроможності виробників зерна. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Том 14. Вип. 2 (30). С. 22-33.

134. Новицький І.В. Аналітична оцінка потенційних можливостей зростання конкурентоспроможності та інтеграційної активності підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Агросвіт*. 2018. № 9. С. 45-51.

135. Новицький І.В. Закономірності й тенденції розвитку суб'єктів господарювання у межах функціональних підсистем зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. № 35. С. 96-105.

136. Новицький І.В. Наукові засади структурування зв'язків суб'єктів аграрно-промислового виробництва. *Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання* : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., 14 квіт. 2017 р. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2017. С. 66-69.

137. Новицький І.В. Оцінка стійкості зернового виробництва в інтегрованих формуваннях. *Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції* : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 берез. 2019 р. Тернопіль : Крок, 2019. Ч.1. С. 43-45.

138. Новицький І.В. Світовий досвід розвитку підприємств аграрно-промислового виробництва на засадах кооперації та інтеграції. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів* : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 квіт. 2018 р. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 144-146.

139. Новицький І.В. Сучасний стан і тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Київ: Видавництво «Основа», 2018. Вип. 93. Ч. 2. Економічні науки. С. 86-98.

140. Новицький І.В. Тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. *Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості* : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 6 квіт. 2018 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 72-75.

141. Новицький І.В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Випуск 13. Частина 2. С. 39-43.

142. Новицький І.В. Удосконалення механізму взаємовідносин учасників агропромислово-фінансової інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі. *Економічний потенціал країни: наукові підходи та практика реалізації* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф., 2 березня 2019 р. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2019. С. 64-66.

143. Новицький І.В. Формування системи показників комплексної оцінки економічних взаємовідносин учасників інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 95-97.

144. Овсієнко Ю.І., Флегантов Л.О. Методика вивчення алгоритму побудови нелінійних математичних моделей методом найменших квадратів із використанням комп'ютерної техніки. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. №1 (21). URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/336/351> (дата звернення 03.08.18).

145. Окландер М.А. Логістична система підприємства : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 309 с.

146. Олійник О.О. Соціально-економічна природа становлення і розвитку агрохолдингів. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3 (19). С. 106-109.

147. Оліховська М.В. Особливості аграрного бізнесу в Сполучених Штатах Америки. *Держава та регіони*. 2010. №1. С. 145-148.

148. Осипов П.В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности. Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2004. 289 с.

149. Основні показники зовнішньої торгівлі України. *Український клуб аграрного бізнесу* : веб-сайт. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення 12.05.2018 р.).

150. Остапчук С.М. Сутність та соціально-економічна значимість земельного капіталу в аграрній галузі. *Економіка: реалії часу*. 2014. №2(12). С. 165-174.

151. Парубок Н.В. Розвиток інтеграційних процесів у продуктових підкомплексах АПК. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2015. Вип. 12. Част. 2. С. 52-55.

152. Пархоменко Н.В., Ермалинская Н.В. Теоретические и методологические аспекты эффективного функционирования интегрированных структур в АПК. *Вестник ГГТУ им. П.О. Сухого*. 2011. №3 (46). С. 96-103.

153. Пашкевич М.С. Предпосылки формирования, сущность и эволюция концепции устойчивого развития. *Наука и мир*. 2014. № 2 (4). URL: <http://oaji.net/articles/2014/245-1405685222.pdf> (дата звернення: 27.11.2016).

154. Пенькова О.Г., Котвицька Н.М., Ревуцька А.О. Пріоритети державної підтримки розвитку зерновиробництва в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 7-8 (1). С. 28-31.

155. Перебийніс В.І., Перебийніс О.В. Агропродовольчий комплекс: логістичні засади формування та функціонування. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки»*. 2006. № 1. С. 7-12.

156. Петренко Н.О. Оцінка кластерного потенціалу аграрної сфери на регіональному рівні. *Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка*. 2017. № 5 (61). С. 148-157.

157. Петришин Л.П. Цінові тенденції на світовому та національному ринках зернових і зернобобових та олійних культур. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 8. Ч. 2. С. 50-53.

158. Пехов В.А. Розвиток Зернопродуктового підкомплексу в системі економічних відносин аграрного сектору. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 3. С. 21-25.

159. Пилипенко А.А., Ялдин І.В. Сценарний підхід до обґрунтування стратегії стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4128> (дата звернення: 11.02.2019)

160. Пилипенко А.А., Ялдин І.В. Збалансована система показників в організації стратегічного контролінгу стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу. *Ефективна економіка*. 2016. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5016> (дата звернення: 22.02.2019).

161. Пилипенко А.А., Ялдин І.В. Формалізація стратегічних орієнтирів стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу в розрізі її архітектурного представлення. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7 (109). С. 253-260.

162. Пилипенко К.А. Вдосконалення структури та підвищення конкурентоспроможності зернового виробництва. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки*. 2011. Вип. 2. Т. 1. С. 202-207.

163. Пілявський В.І. Агропромислова інтеграція: види та організаційно-правові форми. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки*. 2011. Вип. 2. Т. 1. С. 207-214.

164. Плотнікова М.Ф. Аналіз хлібопродуктового підкомплексу в регіоні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2006. Вип. 1 (33). С. 55–64.
165. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду (остаточні дані) у 2016 році : стат. бюлетень / Відп. за вип. О.П. Прокопенко. К. : Державна служба статистики України, 2017. 186 с.
166. Повержук У.-Ю.М. Оцінка розвитку хлібопекарської промисловості в контексті формування валової доданої вартості областей України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 9. С. 129-132.
167. Погріщук Б.В. Інноваційна модель розвитку зернопродуктового підкомплексу України. *Агросвіт*. 2009. №16. С. 11-15.
168. Погріщук Б.В. Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу : монографія. Тернопіль: «Джура», 2009. 370 с.
169. Погріщук Б.В. Організаційно-економічні умови функціонування зернопродуктового підкомплексу України: аспекти оптимізації. *Агросвіт*. 2010. № 4. 13-17.
170. Поличкина Е.Н., Джаубаева Ф.Ю. Экстраполяция зарубежного опыта на современную практику функционирования агропромышленного комплекса. *Теория и практика общественного развития*. 2016. №10. URL: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2016/10/economics/polichkina-dzhaubaeva.pdf (дата звернення 23.04.2017).
171. Постол А.А. Соціально-економічна сутність, особливості функціонування й стратегії конкурентоспроможного розвитку великих аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 54-57.
172. Пралиев Г.С. Зарубежный опыт развития интеграционных формирований в АПК. *Вісник СНАУ. Серія „Економіка та менеджмент”*. 2010. Вип. 5/1. С. 161-165.
173. Про державно-приватне партнерство : Закон України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення 20.01.2019).

174. Продовольственный прогноз FAO. URL: <http://www.fao.org/3/a-i5003r.pdf> (дата звернення 06.10.2018).

175. Про господарські товариства : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення 11.07.2018).

176. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. С.17.

177. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення 20.07.2018).

178. Пугачов М.В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств : аналітичний огляд. Дослідження інвестиційної політики українських підприємств. *Статистика України*. 2009. № 1. С. 41-49.

179. Рада продовжила мораторій на продаж землі до 2020 року. *Українське право* : веб-сайт. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/rada-prodovzhyla-moratoriy-na-prodazh-zemli-do-2020-roku/> (дата звернення 24.11.2018).

180. Радова О.В. Сучасний стан матеріально-технічного оснащення сільськогосподарських кооперативів. *Збірник наукових праць ЧДГУ. Серія: Економічні науки*. 2012. Вип. 32. Ч. II. С. 73-77.

181. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2017 р. : стат. бюлетень / Відпов. за вип. О. М. Прокопенко. К. : Державна служба статистики України, 2018. 58 с.

182. Регіональний розвиток Черкаської області за 2018 рік : Стат. зб. / Відп. за вип. М. Г. Литвин. Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2019. 247 с.

183. Резнік Н.П., Печерський В.В. Інституціональні умови організації корпоративного управління на аграрному інтегрованому підприємстві. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 11. С. 23-36.

184. Резнік Н.П., Печерський В.В. Формування інституційно-економічного механізму корпоративного управління інтегрованим аграрним підприємством. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 61-66.

185. Рибалко, С.В. Економічний механізм формування ринку земельного капіталу. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Спецвип. 33. Ч. 3. С. 176–179.

186. Родионова Л.Н., Абдуллина Р.Л. Устойчивое развитие промышленных предприятий: термины и определения. *Нефтегазовое дело*. 2007. № 1. URL: http://ogbus.ru/files/ogbus/authors/Rodionova/Rodionova_5.pdf (дата звернення 23.05.2018).

187. Родченко В.Б. Концентрація соціально-економічної інфраструктури економічного розвитку: перспективи для АПК. *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства*. Харків : НТУ "ХПІ". 2011. № 39. С. 118-123.

188. Романишин С.Б., Мартинюк І.І. Горизонтальна інтеграція дрібних сільськогосподарських виробників. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.2. С. 281-287.

189. Романова О.А., Макаров Э.В. Оценка эффективности интеграции предприятий на рынке металлов. *Вестник ОГУ*. 2014. № 9 (170). С. 68-73.

190. Романова Ю.А. Кооперативное предпринимательство в аграрном секторе Соединенных Штатов Америки. *Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1. Экономика и управление*. 2012. №1. С. 82-88.

191. Рослинництво України 2018 : стат. збірник / Відп. за випуск О. Прокопенкою. К. : Держ. служба статистики України, 2019. 220 с.

192. Румик І.І. Розвиток аграрно-промислових формувань у цукробуряковому виробництві : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.07.02. К., 2004. 19 с.

193. Рябенко В.В. Розвиток зернового господарства як фактор забезпечення продовольчої безпеки України. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи* : матеріали IV Міжнародного форуму молодих вчених. Харків: ХНТУСГ, 2010. Т. 1. С. 275-277.

194. Салука І.Я. Формування статутного капіталу в товаристві з обмеженою відповідальністю. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 5. С. 437-440.

195. Саркісов А. Особливості розвитку агропромислової інтеграції в ринкових умовах. *Часопис соціально-економічної географії*. 2014. Вип. 17 (2). С. 149-153.

196. Сатир Л.М. Щодо проблеми паритетності цін на промислову і сільськогосподарську продукцію. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 35-37.

197. Сенишин О.С. Сукупність та структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 250-256.

198. Сидоренко О.В. Формирование и развитие зернопродуктового подкомплекса: теория, методология, практика : монографія. Орел : Изд-во ФГБОУ ВО Орловский ГАУ, 2015. 192с.

199. Симоненко О.І. Методологічні засади моделювання виробництва зерна в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. № 181. Ч. 3. С. 233-239.

200. Сільське господарство України. 2018 рік : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко. К. : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.

201. Сільське господарство Черкащини. 2018 рік : стат. зб. / відп. за вип. Л.Є. Бойко. Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2019. 190с.

202. Сіренко Н.М., Нирка А.В. Проблема диспаритету цін в контексті ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Т. 1. Вип. 4. С. 20-27.

203. Скопенко Н.С. Еволюція процесів інтеграції в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2013. №37. С. 118-129.

204. Скопенко Н.С. Методичні підходи до визначення доцільності та ефективності інтеграційної взаємодії суб'єктів господарювання. *Стратегія економічного розвитку України* : зб. наук. праць. 2014. № 34. С. 163-170.

205. Скопенко Н. Особливості розвитку інтеграційних процесів в АПК України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. №1 (28). С. 135-148.

206. Скопенко, Н.С. Сучасні проблеми та основні напрями подолання негативних тенденцій розвитку АПК України. *Вісник Черкаського університету*. 2011. Вип. 197. С. 63-67.

207. Скопенко, Н.С. Сучасні тенденції кооперації та інтеграції в АПК. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. праць. К. : НАУ, 2010. Вип. 25. С. 179-184.

208. Сментина Н.В. Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. 2013. № 4. С. 67-80.

209. Солнцев С.О., Жигалкевич Ж.М. Квазіінтеграція взаємодіючих підприємств: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. 336-340.

210. Солнцев С.О., Жигалкевич Ж.М. Програмно-цільове планування розвитку квазіінтеграційних структур. *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2018. № 15. С. 253-262.

211. Соломчук Л.М. Вітчизняний та зарубіжний досвід створення інтегрованих структур. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8. Ч. 1. С. 103-108.

212. Солошонок А.Л., Мамочка А.Ю. Основні аспекти сучасного розвитку підприємств хлібопекарської галузі України. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2015. № 27. С. 68-76.

213. Степанов В.Н. Онтология теории устойчивости и неустойчивости (контекст социально-экономико-экологического развития). *Сучасні проблеми регіонального розвитку*. 2012. № 2 (3). С. 160-164.

214. Степанов В.Н., Пишенина Т.И. Об устойчивости и неустойчивости социоэколого-экономического развития (контекст теории гомеостазиса). *Економічні інновації* : зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2013. Вип. 53. С. 261-268.

215. Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року. URL: <https://www.slideshare.net/drroda/2020-71450640> (дата звернення: 18.01.2018).

216. Стратулат И.В., Фролов Д.П. Трансакционный сектор экономики: концептуализация и институализация. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1 (ч. 1). URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17252> (дата звернення: 18.04.2017)

217. Суліма Н.М. До питання ефективності функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1(3). С. 242-248.

218. Суліма Н.М. Стан та напрями підвищення ефективності функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”*. 2011. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vsnau/2011_1/53Sulima.pdf (дата звернення: 09.02.2017)

219. Султанаева Л. Интеграционные процессы в аграрном секторе экономики. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2010. № 2. С. 12.

220. Суслов С.А. Громова И.В. Методика региональной оценки экономической устойчивости сельскохозяйственного производства. *Вестник НГИЭИ*. 2012. № 5. С. 100-114.

221. Swot-аналіз регіонального розвитку Центрального економічного району. URL: <https://studfiles.net/preview/5594160/page:3/> (дата звернення 18.01.2019).

222. Тархов П.В. Соціально-екологічна ефективність інноваційного розвитку АПК. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2004. № 6 (65). С. 81-89.

223. Тернавська І.Б., Пархоменко Л.А. Харчова промисловість у формуванні продовольчої безпеки регіону. *Зб. наук. пр. Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань, 2012. Вип. 81. Ч.2.: Економіка. С. 349-357.

224. Тимофіїв Т.Ю. Економічна ефективність виробництва та переробки молока у Львівській області : дис....канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів, 2015. 221с.

225. Тимошенко І.О. SWOT-аналіз як фактор стратегічного програмування сталого розвитку на регіональному рівні. *Наукові записки. Серія "Економіка"*. 2011. Вип. 17. С. 144-151.

226. Тимощук М.Р. Концептуальні засади управління розвитком підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка"*. 2015. Вип. 2 (46). С. 241-245.

227. Ткаченко А.М. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 13. С. 37-41.

228. Ткаченко К.В. Особливості збутової діяльності сільськогосподарських підприємств з виробництва зерна. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2014. Том 16. № 1 (58). Ч. 2. С. 185-193.

229. Ткачова С. С. Модель конкурентних сил галузі як джерело конкурентних переваг підприємства. *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ". Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва*. Харків : НТУ "ХПІ". 2012. № 16. С. 38-43.

230. Томілін О.О. Регулювання еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК: теоретичні аспекти. *Економіка і управління*. 2012. №5. С. 70 –76.

231. Томілін О.О. Сутність механізму регулювання міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі. *Економіка розвитку*. 2013. № 1 (65). С. 61-67.

232. Томілін О.О. Формування та розвиток міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3 (15). С. 148-153.

233. Томчук О.В. Тенденції розвитку ринку зерна Вінницької області: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2011. № 1. С. 137-143.

234. ТОП-10 производителей муки 2017. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-proizvoditelej-muki-2017>. (дата звернення: 06.07.2018).

235. Удовиченко В.П. Участь регіонів України в міжнародних інтеграційних процесах. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”* : науковий збірник. Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2014. № 1 (72). С. 282-286.

236. Ужва А.М. Інфраструктура як фактор підвищення конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С 436-440.

237. Узунова Н.С. Економічні умови розвитку АПК в системі міжгалузевих зв'язків. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2011. № 2 (56). С. 143-147.

238. Уильямсон О.И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка. *Теория фирмы* / под ред. В.М Гольперина. СПб. : Экономическая школа, 1995. С. 33-53.

239. Уланчук В.С., Жарун О.В. Прогноз стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств на основі використання математичних методів та інформаційних технологій. *Стратегічний розвиток підприємств*

аграрної сфери економіки України: аналітико-прогнозна оцінка : кол. монографія. К. : ЦП «Компринт», 2017. С. 335-352.

240. Уланчук В.С., Загребельний Б.С. Інноваційні технології обробітку ґрунту та ефективність їх застосування при вирощуванні зернових культур на Черкащині. *Modern Economics*. 2018. № 6. С. 210-218.

241. Управління інноваційною, інвестиційною та економічною діяльністю інтегрованих об'єднань та підприємств : монографія / за заг. ред. Л.М. Савчук. Дніпропетровськ : Пороги, 2016. 520 с.

242. Фастівець Н.П. Особливості функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/314.pdf> (дата звернення: 14.04.2017).

243. Фактор Г.Л. Технический переворот и структурные сдвиги в сельском хозяйстве Западной Европы. М., 1971. 92с.

244. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 4-18.

245. Фоменко С.В. Формування зернопродуктового підкомплексу АПК. *Економіка АПК*. 2002. № 12. С. 60-62.

246. Ханієва Ф.М. Оцінка вкладу до господарського товариства. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 88-93.

247. Харенко А., Бобко В. Особливості виробництва та агромаркетингу зернових культур в аграрних підприємствах Уманського району. *Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки* : міжнародний зб. наук. пр. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2015. Вип. 1 (5). Ч. 2. С. 526-534.

248. Хацер М.В. Стратегія розвитку підприємства в умовах нестабільності економіки держави. *Зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 3 (27). С. 109-112.

249. Хлынин Э.В., Коровкина Н.И. Определение экономических законов, которые выполняются при осуществлении процесса

воспроизводства основного капитала. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2014. № 3. С. 94-104.

250. Хорунжий М.Й. Економічний механізм міжгалузевих відносин в агропромислових формуваннях. *Формування ринкової економіки. Спец. вип. : у 2 ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій* / відп. ред. О.О. Бєляєв. К. : КНЕУ, 2011. Ч. 1. С. 383–390.

251. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу. К. : КНЕУ, 2001. 297 с.

252. Хринюк О.С., Усатенко І.С. Принципи формування стратегії розвитку підприємства. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2011. Вип. 8. С. 125-129.

253. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 04.05.2018).

254. Чевганова В.Я., Гайдучок М.В. Оцінка нестабільності зовнішнього середовища сільськогосподарського підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. URL: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/58.pdf> (дата звернення: 12.12.2018).

255. Черненко К.С., Віденко І.В. Особливості функціонування зернопереробного підкомплексу в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2012. Вип. 4 (52). С. 50-54.

256. Чернюк Л.Г. Трансформаційно-територіальна організація структурного розвитку АПК України. *Зб. наук. пр. ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 1 (56). Т. 4. С. 18-25.

257. Чичуліна К.В. Кореляційний зв'язок в економіко-математичних моделях. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. Вип. 1 (4). Т. 3. С. 250-255.

258. Чорна О.Ю. Інтегровані структури промисловості: сутність, поняття, класифікація. *Економіка, менеджмент, підприємництво*. 2010. № 22 (1). 98-107.

259. Чубка О.М. Особливості створення і функціонування ПФГ у різних країнах світу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління*. 2003. № 484. С. 188-192.

260. Шапошников К.С. Креативне корпоративне управління : монографія. Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. 256 с.

261. Шапошников К.С. Сучасні підходи до визначення інтеграції та її характерних рис. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 1 (44). С. 379-383.

262. Шаріпова О.С. Систематизація зв'язків, які визначають форми інтеграції підприємницьких структур в агропромисловому комплексі. *Управління проектами та розвиток виробництва*. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. № 1 (37). С. 106-110.

263. Шеметов Е.А. Методы оценки эффективности интеграции организаций. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 1. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5331> (дата звернення: 20.11.2017).

264. Шляхта О.М. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту підприємства. *Економічний простір*. 2012. № 68. С. 301-309.

265. Шпикуляк О.Г., Материнська О.А., Мазур Г.Ф. Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 42-49.

266. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 85-95.

267. Шубравская Е.В. Сельскохозяйственное производство украины: новые возможности и вызовы развития. *Економіка України*. 2015. № 5 (634). С. 40-51.
268. Шукалович В.Ф., Трокоз В.М. До питання формування вертикальної інтеграції в агробізнесі. *Вісник ЖНАЕУ*. 2011. № 2. Т. 2. С. 212-220.
269. Ялдин І.В. Теоретико-методологічний базис та концепція стійкого розвитку інтегрованих структур бізнесу. *Проблеми економіки*. 2010. № 1. С. 39-51.
270. Яненко І.Г., Полетаєв О.О. Промислово-фінансові групи: Україна та зарубіжжя. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія : Економіка*. 2014. Т. 243. Вип. 231. С. 43-47.
271. Янковий О.Г. Формування вибірки в маркетингових дослідженнях машинобудівних підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2 (53). С. 173-179.
272. Яременко Ю.В. Исследование структуры экономики. М, 1993. Т. 1. 226 с.
273. Яремчук Н.В. Методика оцінки ефективності управлінської діяльності в системі підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2636> (дата звернення: 18.10.2017).
274. Яценко В.М. Формування і розвиток агропромислової інтеграції в Україні. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С.54-60.
275. Coase R. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. 1960. Vol. 3. P. 1-44.
276. Malgarini M. Efficient sample design and weighting methodologies. URL: <http://www.oecd.org/std/clits/35493506.pdf> (Last accessed: 11.02.2018).

277. Moss C.B., Schmitz A. Vertical integration and Trade Policy: The Case of Sugar. *Agribusiness*. 2002. Vol. 18. № 1. P. 49-59.

278. Muggeridge J.M. Does vertical integration help the industry? *Misset-world poultry*. 1993. Vol. 9. № 12. P. 36-41.

279. Sakovska O., Shpykuliak O. State regulation of the functioning and development of agricultural cooperatives in the grain market. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020. 2019. P. 8316-8321.

280. Shkolnyi O.O., Verniuk N.O., Klymenko L.V., Pitel N.Y., Gomeniuk M.O., Zagorodniuk O. The Ukraine's agri-food export performance in the context of competitiveness. *Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020* : proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, 10-11 April 2019. Granada, 2019. P. 7613-7619.

281. Stuckey John, White David. When is worth or not to integrate vertically *The McKinsey Quarterly*. 1993. №3. P. 54-69.

282. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys: User Guide. Brussels : European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs, 2006. 71 p.

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

які розкривають основний зміст дисертації:

1. Нестерчук Ю., Новицький І. Міжгалузеві та міжгосподарські взаємодії суб'єктів аграрно-промислового виробництва. *Zeszyty naukowe PWSZ w Płocku. Nauki ekonomiczne*. Плоцьк : PWSZ, 2017. Т. XXVI. С. 119-131. (0,79 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: огляд літератури щодо системи аграрно-промислового виробництва та формування інтеграційних взаємодій в її межах – 0,55 ум. друк. арк.) [Index Copernicus].

2. Новицький І.В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Випуск 13. Частина 2. С. 39-43. (0,73 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

3. Новицький І.В. Аналітична оцінка потенційних можливостей зростання конкурентоспроможності та інтеграційної активності підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Агросвіт*. 2018. № 9. С. 45-51. (0,66 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

4. Новицький І.В. Сучасний стан і тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Київ: Видавництво «Основа», 2018. Вип. 93. Ч. 2. Економічні науки. С. 86-98. (0,55 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].*

5. Новицький І.В. Закономірності й тенденції розвитку суб'єктів господарювання у межах функціональних підсистем зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. № 35. С. 96-105. (0,67 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

6. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Роль інтеграції в процесі забезпечення пропорційного й збалансованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». 2019. № 2. С. 13-25. (0,66 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка впливу активізації інтеграційних процесів основних учасників зернопродуктового виробництва та координації їх виробничих програм й фінансових ресурсів на забезпечення сталого розвитку – 0,52 ум. друк. арк.) [фахове видання; Index Copernicus].

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Новицький І.В. Наукові засади структурування зв'язків суб'єктів аграрно-промислового виробництва. Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., 14 квіт. 2017 р. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2017. С. 66-69. (0,19 ум. друк. арк.).

8. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі. Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку. Т. 2 : Економіка підприємства: проблеми та напрями економічного та соціального розвитку в ХХІ сторіччі : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 берез. 2017 р. Дніпро : Біла К.О., 2017. С. 33-36. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз сучасних форм аграрно-промислової інтеграції – 0,07 ум. друк. арк.).

9. Новицький І.В. Формування системи показників комплексної оцінки економічних взаємовідносин учасників інтегрованих формувань зернопродуктового підкомплексу. Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 95-97. (0,14 ум. друк. арк.).

10. Новицький І.В. Тенденції розвитку вітчизняного зернового господарства. Сучасні напрями розвитку ринкової економіки на засадах

конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 6 квіт. 2018 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 72-75. (0,16 ум. друк. арк.).

11. Нестерчук Ю.О., Новицький І.В. Фактори та умови розвитку зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах. Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2018 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. С. 81-83. (0,13 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз динаміки розвитку зернового господарства Черкаської області – 0,09 ум. друк. арк.).

12. Новицький І.В. Світовий досвід розвитку підприємств аграрно-промислового виробництва на засадах кооперації та інтеграції. Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 квіт. 2018 р. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 144-146. (0,20 ум. друк. арк.).

13. Новицький І.В. Удосконалення механізму взаємовідносин учасників агропромислово-фінансової інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі. Економічний потенціал країни: наукові підходи та практика реалізації : матеріали Всеук. наук.-практ. конф., 2 березня 2019 р. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2019. С. 64-66. (0,22 ум. друк. арк.).

14. Новицький І.В. Оцінка стійкості зернового виробництва в інтегрованих формуваннях. Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 берез. 2019 р. Тернопіль : Крок, 2019. Ч.1. С. 43-45. (0,18 ум. друк. арк.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на Міжнародній науково-практичній

конференції «Економіка підприємства: проблеми та напрями економічного та соціального розвитку в XXI сторіччі» (м. Дніпро, 23-24 березня 2017 р.); XI та XII Міжнародних науково-практичних конференціях «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, 25-26 травня 2017 р.; 24-25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості» (м. Запоріжжя, 6 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів» (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 березня 2019 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах господарювання» (м. Черкаси, 14 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічний потенціал країни: наукові підходи та практика реалізації» (м. Одеса, 2 березня 2019 р.).

Додаток Б

Таблиця Б.1

Виробництво зернових та зернобобових культур за регіонами

Регіон	Валовий збір, тис. т			Урожайність з 1 га, ц			Площа, тис. га		
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Україна	66088,0	61916,7	70056,5	46,1	42,5	47,4	14337,1	14560,3	14794,1
області									
Вінницька	5563,5	4888,9	5911,1	64,2	57,3	69,0	867,2	853,3	856,3
Волинська	1109,7	1165,2	1237,2	37,7	40,1	42,2	294,5	290,7	293,3
Дніпропетровська	3480,8	3578,4	3487,5	31,9	31,9	31,1	1092,8	1120,1	1121,9
Донецька	1793,4	1908,0	1344,4	33,0	34,7	23,6	543,3	549,5	569,2
Житомирська	2093,9	1993,7	2424,1	53,5	47,3	54,4	391,2	421,6	445,3
Закарпатська	412,4	390,1	375,9	44,8	44,4	43,0	92,0	88,0	87,5
Запорізька	2624,4	2907,1	2233,3	29,7	30,6	23,4	882,7	951,2	956,2
Івано-Франківська	772,8	753,7	804,5	51,0	51,9	50,0	151,3	145,2	160,8
Київська	3327,5	2646,9	4081,5	58,7	45,6	68,5	567,1	579,9	596,2
Кіровоградська	3725,8	2858,0	3763,2	46,1	35,2	45,3	808,8	812,9	830,2
Луганська	1274,2	1276,2	1159,4	33,6	32,9	28,5	379,4	387,6	406,3
Львівська	1428,8	1417,0	1440,0	47,0	47,9	49,0	303,8	296,0	293,9
Миколаївська	2725,5	2674,6	2673,4	32,7	30,6	30,8	834,2	874,9	867,8
Одеська	4403,3	4264,9	4319,9	36,8	35,9	36,3	1196,3	1188,5	1190,4
Полтавська	5783,1	4241,4	6341,8	61,8	45,1	65,7	935,6	939,8	965,4
Рівненська	1300,5	1208,7	1259,5	48,2	45,7	48,1	269,6	264,6	261,6
Сумська	3816,2	3686,2	4470,1	59,1	60,1	69,7	645,7	613,6	640,9
Тернопільська	2448,6	2622,3	2631,9	52,6	57,5	56,9	465,6	456,4	462,2
Харківська	4316,7	3859,2	3829,2	43,9	39,1	37,7	982,3	987,6	1015,5
Херсонська	2262,4	2545,4	2267,7	34,1	34,5	31,9	663,5	738,6	710,2
Хмельницька	3085,5	3421,4	3861,0	57,7	62,2	67,2	534,8	549,8	574,8
Черкаська	4091,7	2926,5	4644,0	62,1	46,3	71,0	659,0	632,3	653,8
Чернівецька	507,4	603,9	586,4	41,4	48,6	48,6	122,5	124,3	120,6
Чернігівська	3739,9	4079,0	4909,5	57,2	58,8	68,8	653,9	693,9	713,8

Джерело: [200]

Програма розрахунку площ під посів сільськогосподарських культур за моделлю 1

```

function modell(year)

% ===== ЗЧИТУВАННЯ ДАНИХ

dirName = 'src/';

% зчитування площі для порівняння
XR = load([dirName 'D1.txt']);
XR = XR(1:5);
XRperc = XR / sum(XR);
sXR = sum(XR);

% зчитування врожайності культур
p = load([dirName 'D4.txt']);
p = p(2:6, year-2016+1);

% зчитування норм висіву культур
n = load([dirName 'D7.txt']);

% зчитування собівартості вирощування культур
c = load([dirName 'D8.txt']);
c = c(2:6, year-2016+1);

% зчитування внутрішніх цін реалізації продукції
Cv = load([dirName 'D11.txt']);
Cv = Cv(2:6, year-2016+1);

% зчитування зовнішніх цін реалізації продукції
Cexp = load([dirName 'D12.txt']);
Cexp = Cexp(2:6, year-2016+1);

% зчитування затрат праці на обробку
lp = load([dirName 'D5.txt']);
lp = lp(2, year-2016+1)/2;

% зчитування кількості трудових ресурсів
L = load([dirName 'D3.txt']);
L = L(2, year-2016+1);

% ===== ПОВУДОВА МОДЕЛІ

% коефіцієнти цільової функції (1)
P = (0.7*Cv' + 0.3*25*Cexp') * 0.1 .* p';
P = [ P zeros(1,5) ];
S = (c' .* p') * 0.1;
S = [ S S ];
f = P - S;

A = [];
b = [];

% врахування обмеження (2)

```

```

A = [ A; -ones(1,10).*lp ];
b = [ b; -L ];
% врахування обмежень (6)
A = [ A; diag(ones(10,1)) ];
b = [ b; zeros(10,1) ];

Aeq = [];
beq = [];

% врахування обмежень (3)
Aeq = [ Aeq; 0.001*n(1)+0.5          0.5 0.5 0.5 0.5 ...
        0.001*n(1)-0.1*p(1)+0.5 0.5 0.5 0.5 0.5 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0.001*n(2)          0 0 0 ...
        0 0.001*n(2)-0.1*p(2) 0 0 0 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0.5 0.5 0.001*n(3)+0.5          0.5 0.5 ...
        0.5 0.5 0.001*n(3)-0.1*p(3)+0.5 0.5 0.5 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0 0 0.001*n(4)          0 ...
        0 0 0 0.001*n(4)-0.1*p(4) 0 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0 0 0 0.001*n(5)          ...
        0 0 0 0 0.001*n(5)-0.1*p(5) ];
beq = [ beq; 0 ];
% врахування обмеження (4)
Aeq = [ Aeq; ones(1,10) ];
beq = [ beq; sXR ];
% врахування обмеження (5)
Aeq = [ Aeq; 0 0 1 -1 0 0 0 1 -1 0 ];
beq = [ beq; 0 ];

% мінімальні та максимальні значення змінних
lb = zeros(1,10);
ub = [];

% ===== ЗАПУСК МОДЕЛІ

options = optimset('LargeScale','on','Simplex','on','MaxIter',100);
[x,~] = linprog(-f,-A,-b,Aeq,beq,lb,ub,[],options);

% ===== ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ МОДЕЛІ

% обрахунок площ з реальних даних -----
% на насіння
t1 = (0.001 * n.*XR) ./ (0.1 * p);
% на паї
t2 = [ 0.5*sXR; 0; 0.5*sXR; 0; 0 ] ./ (0.1 * p);
% площа на насіння + паї
x2 = t1+t2;
% площа на продаж і об'єднана
x2 = [ XR-x2; x2 ];

% збереження результатів -----

resFileName = ['модель_1_' num2str(year) '.xls'];
if exist(resFileName,'file')
    delete(resFileName);
end

% ЛИСТ 2 -----

```

```

% збереження результатів виконання обмежень
title = { ' ', ...
          'A', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ' ', ...
          ' ', ...
          'A*x' };
xlswrite(resFileName,title,2,'A1');
title = { 'нерівн 2'; ...
          'нерівн 6'; ' '; ' '; ' '; ' '; ' '; ' '; ' '; ' '; ...
          'рівн 3'; ' '; ' '; ' '; ' '; ...
          'рівн 4'; ...
          'рівн 5'; ...
          ' '; 'x'; ...
          ' '; 'виручка P'; 'витрати S'; 'P-S' };
xlswrite(resFileName,title,2,'A2');
A(1,:) = -A(1,:); b(1) = -b(1);
R = [ A; Aeq ];
xlswrite(resFileName,R,2,'B2');
R = x';
xlswrite(resFileName,R,2,'B21');
title = { 'x1', 'x2', 'x3', 'x4', 'x5', 'x6', 'x7', 'x8', 'x9', 'x10' };
xlswrite(resFileName,title,2,'B22');
R = [ P; S; f ];
xlswrite(resFileName,R,2,'B23');
R = [ A * x; Aeq * x ];
xlswrite(resFileName,R,2,'M2');
title = { '<='; ...
          '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; ...
          '='; '='; '='; '='; '='; ...
          '='; ...
          '=' };
xlswrite(resFileName,title,2,'N2');
R = [ b; beq ];
xlswrite(resFileName,R,2,'O2');

% ЛИСТ 1 -----
% збереження результату розрахунків площі
title = { 'Культури', ' ', 'Площа, га', ' ', ' '; ...
          ' ', ' ', 'реально', 'розраховано', 'різниця' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A1');
idx = [ 1 6 2 7 3 8 4 9 5 10 ];
title = { 'Кукурудза', 'продаж'; ' ', 'насіння'; ...
          'Соняшник', 'продаж'; ' ', 'насіння'; ...
          'Пшениця', 'продаж'; ' ', 'насіння'; ...
          'Рапс', 'продаж'; ' ', 'насіння'; ...
          'Соя', 'продаж'; ' ', 'насіння'; ...
          'Разом', ' ' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A3');
xx = x(idx);
xx2 = x2(idx);
xxxx2 = xx-xx2;
R1 = [ xx2 xx xxxx2; ...
       sum(xx2) sum(xx) sum(xxxx2) ];
xlswrite(resFileName,R1,1,'C3');

% збереження розрахунків використання грошових коштів
title = { 'Виручка, тис. грн.', ' ', ...
          'Витрати, тис. грн.', ' ', ...
          'Дохід, тис. грн.', ' ', ...
          'Приріст, тис. грн.', ' '; ...
          'реально', 'розраховано', ...
          'реально', 'розраховано', ...
          'реально', 'розраховано', ...
          ' ', ' ' };

```

```

xlswrite(resFileName,title,1,'G1');
Pt = P(idx);
St = S(idx);
Pr = Pt'.*xx2;
Pc = Pt'.*xx;
Sr = St'.*xx2;
Sc = St'.*xx;
R2 = [ Pr Pc Sr Sc Pr-Sr Pc-Sc (Pc-Sc)-(Pr-Sr) ];
R2 = [ R2; sum(R2) ] / 1000;
xlswrite(resFileName,R2,1,'G3');

% збереження об'єднаних результатів
title = { 'Кукурудза'; ...
          'Соняшник'; ...
          'Пшениця'; ...
          'Рапс'; ...
          'Соя'; ...
          'Разом' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A15');
idx = [ 1 3 5 7 9 ];
R = R1(idx,:)+R1(idx+1,:);
R = [ R; sum(R) ];
xlswrite(resFileName,R,1,'C15');

R = R2(idx,:)+R2(idx+1,:);
R = [ R; sum(R) ];
xlswrite(resFileName,R,1,'G15');

```

ДОДАТОК Д

Програма розрахунку площ під посів сільськогосподарських культур за моделлю 3

```
function model3 (year)

% ===== ЗЧИТУВАННЯ ДАНИХ

dirName = 'src/';

% зчитування площі для порівняння
XR = load([dirName 'D1.txt']);
XR = XR(1:5);
XRperc = XR / sum(XR);
sXR = sum(XR);

% зчитування врожайності культур
p = load([dirName 'D4.txt']);
p = p(2:6, year-2016+1);

% зчитування норм висіву культур
n = load([dirName 'D7.txt']);

% зчитування собівартості вирощування культур
c = load([dirName 'D8.txt']);
c = c(2:6, year-2016+1);

% зчитування внутрішніх цін реалізації продукції
Cv = load([dirName 'D11.txt']);
Cv = Cv(2:6, year-2016+1);

% зчитування зовнішніх цін реалізації продукції
Cexp = load([dirName 'D12.txt']);
Cexp = Cexp(2:6, year-2016+1);

% зчитування затрат праці на обробку
lp = load([dirName 'D5.txt']);
lp = lp(2, year-2016+1)/2;

% зчитування цін реалізації борошна
m = load([dirName 'D14.txt']);
m = m(2:4, year-2016+1);

% ===== ПОВУДОВА МОДЕЛІ

% коефіцієнти цільової функції (7)
P = (0.7*Cv' + 0.3*25*Cexp') * 0.1 .* p';
P = [ P zeros(1,5) ([0.55 0.23 0.22]*m)*0.1*p(3) ];
S = (c' .* p') * 0.1;
S = [ S S S(3) ];
f = P - S;

A = [];
b = [];

% врахування обмежень (8)
```

```

A = [ A; [ 1 0 0 0 0 1 0 0 0 0 0 ] ];
b = [ b; 0.2*sXR ];
A = [ A; [ 0 1 0 0 0 0 1 0 0 0 0 ] ];
b = [ b; 0.2*sXR ];
A = [ A; [ 0 0 1 0 0 0 0 1 0 0 1 ] ];
b = [ b; 0.1*sXR ];
A = [ A; [ 0 0 0 1 0 0 0 0 1 0 0 ] ];
b = [ b; 0.1*sXR ];
A = [ A; [ 0 0 0 0 1 0 0 0 0 1 0 ] ];
b = [ b; 0.05*sXR ];
% врахування обмежень (12)
A = [ A; diag(ones(11,1)) ];
b = [ b; zeros(11,1) ];

Aeq = [];
beq = [];

% врахування обмежень (9)
Aeq = [ Aeq; 0.001*n(1)+0.5          0.5 0.5 0.5 0.5 ...
          0.001*n(1)-0.1*p(1)+0.5 0.5 0.5 0.5 0.5 0.5 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0.001*n(2)          0 0 0 ...
          0 0.001*n(2)-0.1*p(2) 0 0 0 0 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0.5 0.5 0.001*n(3)+0.5          0.5 0.5 ...
          0.5 0.5 0.001*n(3)-0.1*p(3)+0.5 0.5 0.5 ...
          0.001*n(3)+0.5 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0 0 0.001*n(4)          0 ...
          0 0 0 0.001*n(4)-0.1*p(4) 0 0 ];
beq = [ beq; 0 ];
Aeq = [ Aeq; 0 0 0 0 0.001*n(5)          ...
          0 0 0 0 0.001*n(5)-0.1*p(5) 0 ];
beq = [ beq; 0 ];
% врахування обмеження (10)
Aeq = [ Aeq; ones(1,11) ];
beq = [ beq; sXR ];
% врахування обмеження (11)
Aeq = [ Aeq; 0 0 1 -1 0 0 0 1 -1 0 1 ];
beq = [ beq; 0 ];

% мінімальні та максимальні значення змінних
lb = zeros(1,11);
ub = [];

% ===== ЗАПУСК МОДЕЛІ

options = optimset('LargeScale','on','Simplex','on','MaxIter',100);
[x,~] = linprog(-f,-A,-b,Aeq,beq,lb,ub,[],options);

% ===== ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ МОДЕЛІ

% обрахунок площ з реальних даних -----
% на насіння
t1 = (0.001 * n.*XR) ./ (0.1 * p);
% на паї
t2 = [ 0.5*sXR; 0; 0.5*sXR; 0; 0 ] ./ (0.1 * p);
% площа на насіння + паї
x2 = t1+t2;
% площа на продаж і об'єднана
x2 = [ XR-x2; x2 ];
x2 = [ x2(1:5); x2(6:end); 0 ];

```



```

% збереження результатів -----
resFileName = ['модель_3_' num2str(year) '.xls'];
if exist(resFileName,'file')
    delete(resFileName);
end

% ЛИСТ 2 -----
% збереження результатів виконання обмежень
title = { '', ...
          'A', '', '', '', '', '', '', '', '', '', '', ...
          '', ...
          'A*x' };
xlswrite(resFileName,title,2,'A1');
title = { 'нерівн 8'; ''; ''; ''; ''; ...
          'нерівн 12'; ''; ''; ''; ''; ''; ...
          'рівн 9'; ''; ''; ''; ''; ...
          'рівн 10'; ...
          'рівн 11'; ...
          ''; 'x'; ...
          ''; 'виручка P'; 'витрати S'; 'P-S' };
xlswrite(resFileName,title,2,'A2');
R = [ A; Aeq ];
xlswrite(resFileName,R,2,'B2');
R = x';
xlswrite(resFileName,R,2,'B26');
title = { 'x1', 'x2', 'x3', 'x4', 'x5', 'x6', 'x7', 'x8', 'x9', 'x10' };
xlswrite(resFileName,title,2,'B27');
R = [ P; S; f ];
xlswrite(resFileName,R,2,'B28');
R = [ A * x; Aeq * x ];
xlswrite(resFileName,R,2,'N2');
title = { '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; ...
          '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>='; '>=';
          ...
          '='; '='; '='; '='; '='; ...
          '='; ...
          '=' };
xlswrite(resFileName,title,2,'O2');
R = [ b; beq ];
xlswrite(resFileName,R,2,'P2');

% ЛИСТ 1 -----
% збереження результату розрахунків площі
title = { 'Культури', '', 'Площа, га', '', ''; ...
          '', '', 'реально', 'розраховано', 'різниця' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A1');
idx = [ 1 6 2 7 3 11 8 4 9 5 10 ];
title = { 'Кукурудза', 'продаж'; '', 'насіння'; ...
          'Соняшник', 'продаж'; '', 'насіння'; ...
          'Пшениця', 'продаж'; '', 'борошно'; '', 'насіння'; ...
          'Рапс', 'продаж'; '', 'насіння'; ...
          'Соя', 'продаж'; '', 'насіння'; ...
          'Разом', '' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A3');
xx = x(idx);
xx2 = x2(idx);
xxxx2 = xx-xx2;
R1 = [ xx2 xx xxxx2; ...
       sum(xx2) sum(xx) sum(xxxx2) ];
xlswrite(resFileName,R1,1,'C3');

```

```

% збереження розрахунків використання грошових коштів
title = { 'Виручка, тис. грн.', '', ...
          'Витрати, тис. грн.', '', ...
          'Дохід, тис. грн.', '', ...
          'Приріст, тис. грн.', ''; ...
          'реально', 'розраховано', ...
          'реально', 'розраховано', ...
          'реально', 'розраховано', ...
          '', '' };
xlswrite(resFileName,title,1,'G1');
Pt = P(idx);
St = S(idx);
Pr = Pt'.*xx2;
Pc = Pt'.*xx;
Sr = St'.*xx2;
Sc = St'.*xx;
R2 = [ Pr Pc Sr Sc Pr-Sr Pc-Sc (Pc-Sc)-(Pr-Sr) ];
R2 = [ R2; sum(R2) ] / 1000;
xlswrite(resFileName,R2,1,'G3');

% збереження об'єднаних результатів
title = { 'Кукурудза'; ...
          'Соняшник'; ...
          'Пшениця'; ...
          'Рапс'; ...
          'Соя'; ...
          'Разом' };
xlswrite(resFileName,title,1,'A16');
R = [ R1(1,:)+R1(2,:); ...
      R1(3,:)+R1(4,:); ...
      R1(5,:)+R1(6,:)+R1(7,:); ...
      R1(8,:)+R1(9,:); ...
      R1(10,:)+R1(11,:) ];
R = [ R; sum(R) ];
xlswrite(resFileName,R,1,'C16');

R = [ R2(1,:)+R2(2,:); ...
      R2(3,:)+R2(4,:); ...
      R2(5,:)+R2(6,:)+R2(7,:); ...
      R2(8,:)+R2(9,:); ...
      R2(10,:)+R2(11,:) ];
R = [ R; sum(R) ];
xlswrite(resFileName,R,1,'G16');

```

Додаток Е

УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТАЛЬНІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

вулиця Гагаріна, 38 м.Тальне, 20401 тел./факс. 3-02-93 Код ЄДРПОУ 33954269
e-mail: upravlinnyAPR@ukr.net

В Уманський Національний університет садівництва

В умовах децентралізації саме органи місцевого та районного рівня виконують координуючу роль у процесі виявлення проблем регіонального розвитку, дестабілізуючих факторів розвитку основних галузей та продуктових підкомплексів, в т.ч. зернопродуктового, а також у реалізації механізмів гармонізації соціально-економічних результатів господарювання підприємств аграрної сфери. Реалізація управлінських функцій в умовах сьогодення потребує моніторингу зовнішніх факторів впливу на вказану систему, аналізу такого впливу з метою корегування окремих проблемних складових системи та запобігання розповсюдженню загрози впливу дестабілізуючих факторів на регіони та суб'єкти з вищим рівнем стійкості. У процесі виконання цієї функції Управлінням агропромислового та економічного розвитку Тальнівської районної державної адміністрації використано результати аналізу рівня стійкості зернового виробництва у районі та порівняльної оцінки його показників у розрізі окремих підприємств, проведені у дисертаційному дослідженні Новицького І.В. Встановлення основних тенденцій розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу здійснювалось з використанням запропонованої автором методики на основі дослідження динамічних рядів, що передбачає статистичне оцінювання зміни параметрів їх діяльності, і дозволяє розробити прогноз рівня сталості суб'єктів господарювання у межах окремих галузей.

Начальник управління

19.02.19

В. Захарчук

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«УРОЧИЩЕ ЖУРАВСЬКЕ»**

вул. Івана Мазепи, 8А, с. Криві Коліна, Тальнівський р-н., Черкаська обл., 20451
р/р UA 70 3209 8400 0002 6002 2103 9101 1 в АТ «Прокредит Банк» м.Київ, МФО
код ЄДРПОУ 36093325 e-mail: juravske@gmail.com

Вих.№ 92/1
від 22 березня 2019р.

Довідка

про практичне використання результатів дисертаційного дослідження Новицького І.В. за
темою «Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового
підкомплексу»

ТОВ «Урочище Журавське» в особі директора засвідчує, що результати наукового
дослідження Новицького І.В., викладені у дисертаційній роботі

«Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу»,
розглянуті, схвалені та прийняті до впровадження в практичній діяльності. За участю
Новицького І.В. реалізовано авторську модель інтегрованого формування
зернопродуктового підкомплексу (групи компаній ТОВ «Вел Груп», ТОВ «Урочище
Журавське», ТОВ «Об'єднана сільськогосподарська компанія», ТОВ «Мовер Міл», ФГ
«Гірський Тікич», ФГ «Золото Ланів»), що являє собою консолідовану систему підприємств
споріднених сільськогосподарських та промислових галузей, які обирають спільний напрям
розвитку, послідовне обмеження рівня автономії учасників через циклічне вироблення
консолідованих концепцій контролю та узгодження правил їх еволюційного перегляду,
стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій
учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії.

Директор

Мовчан Л.П.

№ 59 від 23.05.2019 р.

Довідка

ТОВ « Устя » підтверджує використання розробленої Новицьким І.В. моделі інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу , як консолідованої системи підприємств споріднених сільськогосподарських та промислових галузей, які обирають спільний напрям розвитку, стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії. На основі цієї моделі в підприємстві розроблено довгостроковий план послідовного обмеження рівня автономії учасників через циклічне вироблення консолідованих концепцій контролю та узгодження правил їх еволюційного перегляду

Директор

П.Г. Марушак

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«МОВЕР МІЛ»

20451, вул. Івана Мазепи, 1-С, с. Криві Коліна, Тальнівський р-н, Черкаська обл.
Код ЄДРПОУ 40843725, тел. 0977220340

Вих № 129/1 від « 15 » листопада 2018 року

Довідка

про впровадження результатів науково-дослідної роботи Новицького Ігоря Валерійовича за темою «Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу»

Результати науково-дослідної роботи Новицького Ігоря Валерійовича за темою «Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу» були впроваджені у господарську діяльність у частині методики оцінки стійкості виробництва відповідно до галузевих особливостей підприємства, з обов'язковим виконанням принципів: збереження стійкого росту можливостей задовольняти потреби в поточному періоді та у майбутньому; стійкої адаптаційної зміни власне системи у напрямі ресурсощадності, технологічної модернізації, раціонального використання людського капіталу, запровадження інноваційних методів управління.

Директор ТОВ «МОВЕР МІЛ»

О.М.Пригула

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

вул. Інститутська, 1 м. Умань, Черкаська обл., 20305
тел.: (04744) 4-69-89, 3-20-11 факс: (04744) 3-20-41, 3-53-18
E-mail: udau@udau.edu.ua Web: www.udau.edu.ua КОД ЄДРПОУ 00493787

« 17 » 12. 2019 № 01 - 10 / 1231

На № _____ від _____

Про впровадження результатів
науково-дослідної
роботи у навчальний процес

Довідка

Видана аспіранту кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва Новицькому І.В. в тому, що результати його дисертаційної роботи за темою «Механізми інтегрованого розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу» впроваджено в навчальний процес курсів: «Стратегія підприємства», «Економічне управління підприємством», «Соціально-економічний аналіз підприємницького середовища» для студентів факультету економіки і підприємництва.

Перший проректор

І.І. Мостов'як

Заступник декана факультету
економіки і підприємництва

Ю.А. Цимбалюк